ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 32
APRILIE — IUNIE
1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti 79 717, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 79 517, str. 13 Decembrie 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 32 | Nr. 2 | aprilie — iunie 1981

SUMAR

STUDII

DISCUŢII

MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

NOTE ARHEOLOGICE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 32 | Nº 2 | avril — juin 1981

SOMMAIRE

ÉTUDES

DISCUSSION

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

COMPTES RENDUS

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN RAZA COMUNEI NĂENI (BUZĂU)

DE

ALEXANDRU VULPE şi VASILE DRÂMBOCIANU

Descoperirile prezentate în lucrarea de faţă, rezultat al cercetărilor de teren şi al săpăturilor de salvare, contribuie la cunoaşterea unui nou aspect al începutului epocii bronzului în centrul României şi la lămurirea unor importante probleme ale acestei perioade. Un interes deosebit prezintă şi mormîntul de la sfîrşitul primei epoci a fierului, al cărui inventar îngăduie o discuţie mai nuanţată a chestiunii răspîndirii timpurii a roţii olarului la geto-daci.

Descoperirile au fost prilejuite de lucrările efectuate în cariera de piatră a Consiliului popular Năeni, pe dealul „Colarea" [1]. În urma cercetărilor făcute la faţa locului încă din 1973, delegatul Muzeului judeţean de istorie Buzău V. Drâmbocianu a identificat aşezarea şi necropola din bronzul timpuriu, continuînd apoi să ţină sub observaţie progresul lucrărilor carierei. Noi descoperiri în vara anului 1978 au determinat iniţierea unor săpături sistematice în zona respectivă, lucrări ce s-au efectuat în toamna lui 1978 de către muzeul din Buzău în colaborare cu Institutul de arheologie din Bucureşti [2], fiind continuate şi în 1979 sub supravegherea lui V. Drâmbocianu. Cu această ocazie au fost făcute şi o serie de cercetări de suprafaţă în raza comunei Năeni [3].

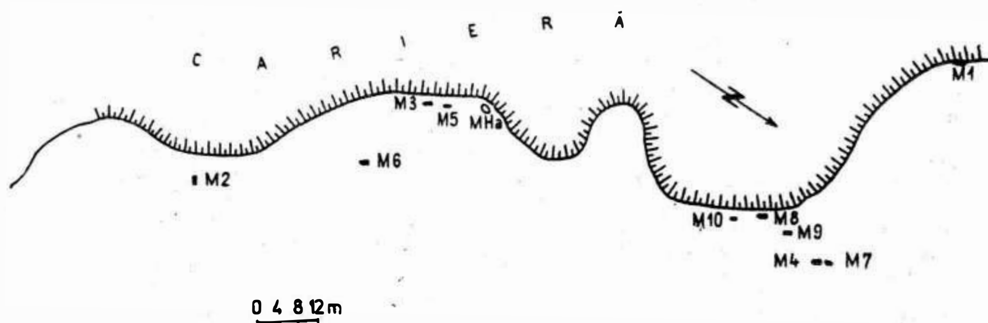
---

[1] Mulţumim şi pe această cale lui Apostol Coman, responsabilul carierei de piatră Năeni, pentru informaţiile date la timpul potrivit şi pentru sprijinul acordat în timpul cercetărilor efectuate în zona carierei. Vezi şi V. Drâmbocianu, în *Şcoala buzoiană*, Buzău, 1979, p. 120.

[2] Din partea Muzeului judeţean de istorie Buzău a participat Vasile Drâmbocianu şi din partea Institutului de arheologie din Bucureşti, Alexandru Vulpe.

[3] Năenii sînt cunoscuţi în literatura arheologică mai ales datorită grupului statuar de bronz descoperit în mod întîmplător în ultimii ani ai secolului trecut. Gr. Tocilescu, în comunicarea ţinută la Paris, în 23.XI.1900, prezentînd pentru prima oară această curioasă descoperire, scria (Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, 4, 1902, VIII, p. 226): „Il y a quelques années, dans le village de Năeni près de Pétrossa, où on voit encore les ruines d'un castellum romain, sur les bords escarpés de la rivière qui traverse le village, des enfantes ont trouvé, en jouant, le groupe en bronze" . . . ; urmează descrierea piesei păstrată astăzi în colecţiile MIRSR (pentru încadrarea culturală a acestei piese, vezi V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 11, fig. 3—6 şi M. Rostowzew, *Skythien und der Bosporus*, Berlin 1931, p. 489, nota 2). Nici o altă precizare topografică a descoperirii. Despre gropile săpate în stîncă se aminteşte în răspunsul dat de învăţătorul M. Popescu la 10.III.1871 „cestionarului" lui Al. Odobescu (BAR 225, vol. II, fila 554—555): „Spre E de comună se află o silişte şi săpături în piatră în mai multe locuri". În 1938 I. Nestor, vizitînd zona respectivă, relatează în raportul păstrat în arhiva Muzeului naţional de antichităţi, nr. 386/1939, că la V de satul Vîrf, pe dealul *Colare*, se găsesc morminte dreptunghiulare săpate în stîncă de 1,20 × 0,60 m şi adînci de 0,60 m. Au orientarea NV-SE. În ele s-au găsit oase omeneşti. Nestor înclina să le socotească neolitice.

1

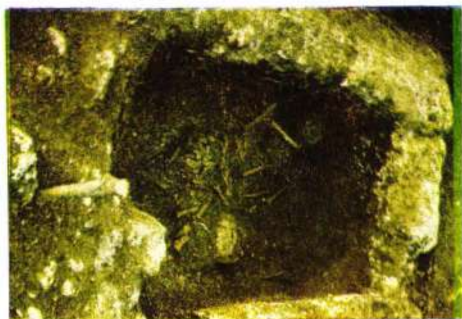

2

Fig. 1. Năeni, jud. Buzău. 1 Muchia „Colarea". 2 zona cercetată (plan ridicat de V. Drâmbocianu).

1

2

3

4

Fig. 2. Năeni, jud. Buzău. 1 Muchea „Colarea", vedere generală, 2 Peretele carierei de piatră în zona mormîntului hallstattian, 3 M 2, 4 M 5.

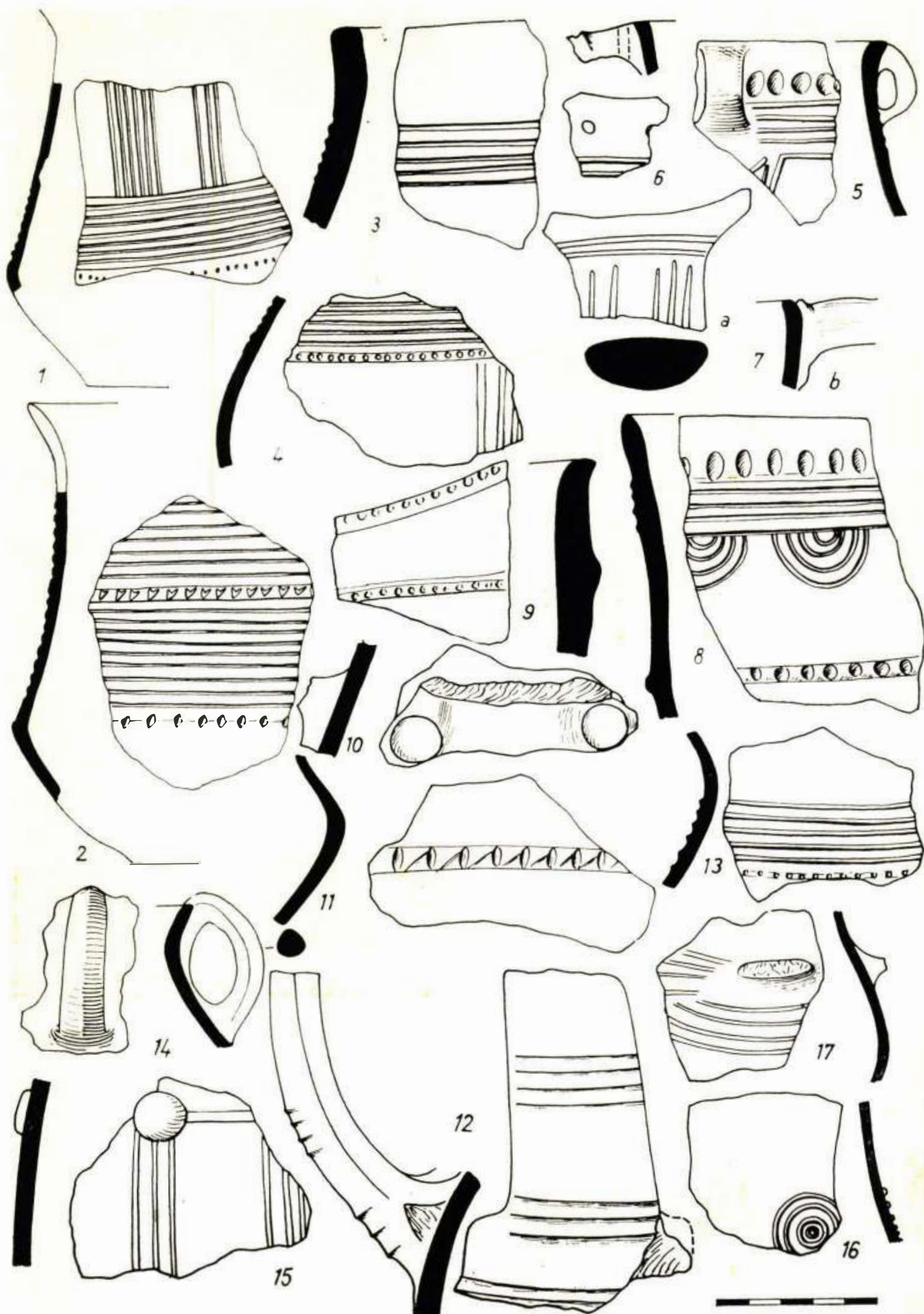

Fig. 3. Năeni, jud. Buzău. Ceramică din așezarea de pe „Colarea”.

Dealul Colarea (fig. 1) face parte din culmea numită „a Năenilor" constituită din calcare şi gresii sarmaţiene, menţinîndu-se la altitudini de, circa 600 m (cota maximă pe vîrful Ciortea : 609 m)[4]. Acest deal, care limitează la sud Subcarpaţii de Cîmpia Română, se înfăţişează sub forma unei muchii dispusă în arc de cerc larg, cu panta dinspre miazăzi abruptă, cea dinspre miazănoapte fiind mai domoală. Dealul este golaş ; la poalele lui nordice încep masivele păduri subcarpatice.

Descoperirile aparţinînd începutului epocii bronzului au fost făcute pe muchia şi pe panta nord-estică a dealului Colarea. Depunerea arheologică a fost în cea mai mare parte erodată. Nu se poate vorbi de un strat de cultură propriu-zis (humusul abia există, stînca răzbind frecvent la suprafaţa terenului), ci doar de aglomerări de materiale specifice în crăpături de stîncă şi locuri ferite. În aceste situaţii s-au găsit multe fragmente ceramice, bucăţi de chirpici, cîteva oase de animal, aşchii de silex şi puţine unelte. Toate acestea dovedesc existenţa unei aşezări, probabil de tip risipit, care s-a desfăşurat pe o lungime de aproape un kilometru. În cuprinsul acestei aşezări au fost identificate mai multe morminte a căror groapă era săpată în stîncă. Dintre acestea au fost cercetate cinci, a căror situaţie era intactă. Au mai fost identificate alte trei recent răscolite de lucrările carierei. În zonă se mai văd gropile goale ale altor două asemenea morminte. În cele ce urmează vom prezenta mai întîi materialul provenit din aşezare, apoi mormintele.

Ceramica adunată din aşezare (nu s-au putut practica secţiuni datorită configuraţiei solului, astfel că săpăturile noastre s-au limitat la curăţirea spaţiilor dintre blocurile de stîncă) constă din peste 250 de cioburi, din care mai bine de o treime poartă decor în relief, restul fiind neornamentate. În pasta ceramicii se observă fragmente pisate de cochilii de melci, nisip şi pietricele, utilizate ca degresant. Ceramica fiind exclusiv fragmentară, formele n-au putut fi deduse decît prin analogii ; cele mai apropiate asemănări se găsesc în materialul pe care A. Prox îl consideră ca alcătuind faza B a culturii, numită de el Schneckenberg, din Ţara Bîrsei.

Forma cea mai frecventă este borcanul cu marginea mai mult sau mai puţin răsfrîntă şi cu umărul accentuat (fig.3/1—5, 8)[5]. Numeroase fragmente provin de la pîntecele unor „amfore" cu torţi late în bandă (fig. 4)[6]. Cîteva cioburi atestă prezenţa unor căni-askos (fig. 3/6, 9, 17), iar trei fragmente de toartă lată se referă la căni cu toartă trasă din buză (fig. 3/7, 10, 12)[7]. S-a găsit doar un singur fragment de ceşcuţă sau de căniţă (fig . 3/14)[8]. Fragmentul tubular de lut din fig.9/6 ar putea proveni de la un castron cu cioc tubular asemănător celor descoperite în sudul Dunării[9]. Ceramica grosolană este reprezentată prin cîteva fragmente

---

[4] Vezi Gr. Posea, M. Ielenicz, *Judeţul Buzău*, Bucureşti, 1971, p. 26.
[5] Cf. A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Braşov, 1941, p. 35. fig. 16, 17, pl. 3/3.
[6] *Ibidem*, p. 19 şi următ., fig. 2; pl. 2/1,4.
[7] *Ibidem*, pl. 24.
[8] *Ibidem*, p. 21/1—3.
[9] Vezi spre exemplu străchinile la Ezero (stratul II); R. Katinčarov, Arheologia Sofia, 16, 1974, 1, p. 1 şi următ., fig. 26/a şi b; cf. de asemenea W. Heurtley, *Prehistoric Macedonia*, Cambridge, 1939, p. 182, nr. 251 (Saratsé).

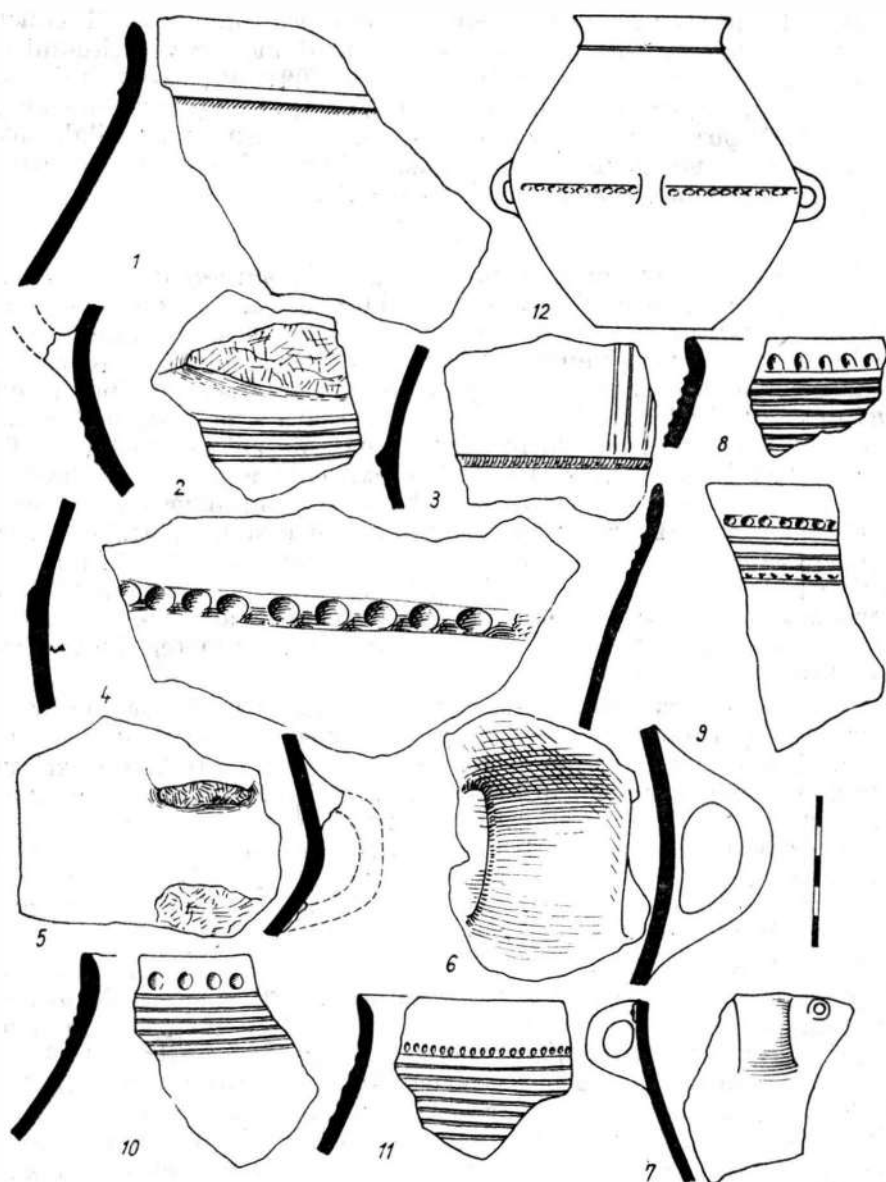

Fig. 4. Năeni, jud. Buzău. Ceramică din așezarea de pe „Colarea" (fragmente de amfore, 12 formă reconstituită ipotetic).

cu suprafața barbotinată ce par a proveni de la vase pîntecoase [10]. Se remarcă, ca o caracteristică a descoperirilor de la Năeni, lipsa străchinilor, formă specifică grupurilor Glina și Schneckenberg.

[10] Vezi Prox, *op. cit.* pl. 2/5—7.

Decorul constă în special din benzi de linii în relief și brîuri crestate sau alveolare cu impresiuni de degete. Nu s-au găsit obișnuitele găuri-butoni aflate în mai toate așezările Glina și Schneckenberg și nici șirurile de perforații sub buza vaselor. Motivele ornamentale constau aproape exclusiv din benzi flancate uneori din șiruri de împunsături sau linii crestate [11]. Motivul în formă de cercuri concentrice din fig. 3/16 este singular. Remarcăm și un fragment de toartă a cărei bază este flancată de două proeminențe (fig. 3/10) dispuse însă altfel decît în cazul torților pastilate de la sfîrșitul neoliticului. Cităm și un ciob cu benzi și proeminență mamelonară (fig. 3/15).

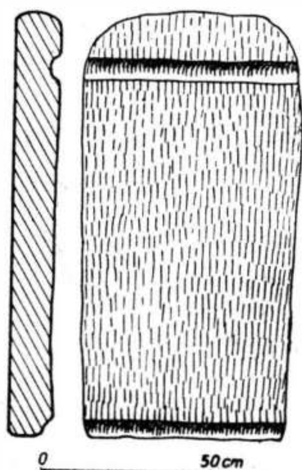

Fig. 5. Năeni, jud. Buzău. Lespede de piatră (M_1).

Este probabil că prezența în proporție mare a ceramicii „fine" ornamentate, precum și lipsa unor forme (în special străchinile) să se datoreze utilizării curente a recipientelor din lemn, piese specifice populațiilor de munte, recipiente ce au înlocuit funcțional ceramica de uz casnic, frecventă în zonele precumpănitor agricole [12].

Dintre puținele unelte descoperite cităm fragmentele a două cuțite curbe de gresie (fig. 9/9, 10), un topor-daltă de piatră (fig. 9/8) și un alt topor plat, tot din piatră (fig. 9/7), precum și o piatră sferică, care ar fi putut fi utilizată ca frecător de rîșniță.

Gropile mormintelor au în majoritate o formă rectangulară cu marginile puternic rotunjite. În interior gropile sînt, cele mai multe, puternic scobite pe toate laturile, în secțiune căpătînd un aspect de pungă (dimensiunile date mai jos sînt ale gurilor) (fig. 7).

M_1. Descoperit întîmplător prin avansarea lucrărilor carierei, în 1975. Groapă (cca. 1,20 × 0,65 m) conținînd scheletele a cinci indivizi dintre care trei adulți și doi copii. După spusele lucrătorilor de la carieră groapa fusese acoperită cu o lespede de piatră de 1,19 × 0,65 m, piesă ce a fost recuperată și care fusese cioplită aproximativ după forma gropii, prezentînd la capete două șănțuiri transversale (fig. 5). Axa longitudinală a gropii era orientată SE-NV. În urma exploziilor de la carieră peretele lung dinspre sud al gropii s-a detașat. Din relatările martorilor rezultă că scheletele aveau o poziție pronunțat chircită, iar în umplutura gropii s-au aflat multe cochilii de melci. Nu știm dacă a avut vreun inventar. Din cele cîteva cioburi recoltate ulterior, unul este o toartă în bandă lată cu linii în relief transversale, flancate de o linie crestată; ar putea proveni de la o cană-askos (fig. 9/1). S-au cules și cîteva oase de animale, precum și un os uman calcinat (vezi nota 13).

---

[11] *Ibidem*, pl. 4 și passim.

[12] Gh. Bichir, Dacia N. S., 6, 1962, p. 109, explică deosebirile dintre variantele Glina și Schneckenberg prin faptul că prima reprezintă o populație precumpănitor agricolă în timp ce triburile celei de a doua aveau ca principală ocupație creșterea vitelor.

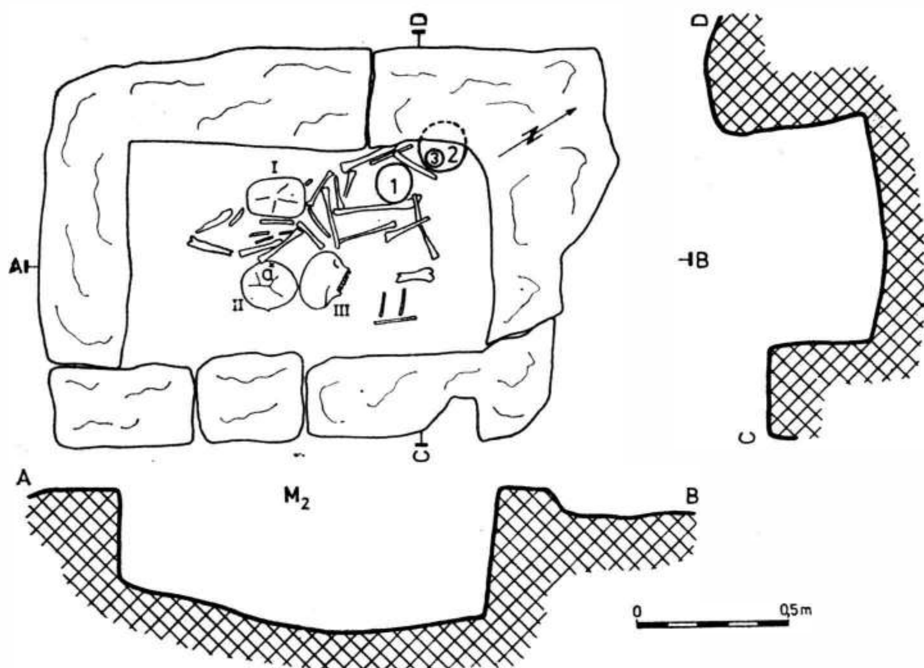

Fig. 6. Năeni, jud. Buzău. M 2.

M_2 (fig. 6). Groapă (1,18 × 0,65 ; — 0,45 — 0,30 m) conţinînd scheletele a trei indivizi infans II (I — III) [13], neacoperită, conturul marginilor ei răzbind la suprafaţa solului. Orientarea : S-SV — N-NE. Oasele umane erau dispuse fără o rînduială evidentă, totuşi este cert că defuncţii fuseseră depuşi în poziţie chircită, fapt observat mai clar la scheletul I. În colţul nord-vestic se aflau trei vase (1—3) : două borcane (fig. 8/2, 3) şi o cană-askos (fig. 8/1), decorată cu linii în relief, care fusese aşezată în interiorul borcanului nr. 1. Pe calota craniană a individului II se afla un inel de buclă de aramă (a) de formă semicirculară cu secţiunea plină (diam. : 0,002 m) (fig. 8/4). În umplutura gropii s-au găsit trei piese de cremene (o lamă subţire cu retuşe plate, regulate, din silex maroniu, calcinat [fig. 8/6], folosit ca răzuitor ; un fragment de lamă din silex maroniu de origine balcanică, cu retuşe fine şi cu lustru pe una din laturi, aspect caracteristic pieselor componente, folosite ca seceri [fig. 8/7] ; un nucleu epuizat din silex mat alburiu-galben [fig. 8/5]) [14] şi peste 2 000 de cochilii de melci din speciile *Stagnicola palustris (turricola* Held), majoritatea, şi *Cepaea vindobonensis* (Pfeiffer) [15].

---

[13] Pentru determinările antropologice ale materialului osteologic din mormintele 2, 3, 7—9 vezi în numărul următor studiul lui Dardu Nicolăescu-Plopşor.

[14] A. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 70, 203 şi urm.

[15] Determinările au fost făcute de M. Cârciumaru de la Institutul de arheologie Bucureşti, care ne relatează următoarele: prima specie trăieşte în ape stătătoare sau uşor curgătoare, în mlaştini, iazuri şi prin gropi. De obicei se găseşte la şes. În România specia a fost identificată în

M_3 (fig. 7/1). Groapă (1,12 × 0,80 m, adîncimea : 0,40—0,45 m) conţinînd oasele în cea mai mare parte descompuse ale unui individ masculin adult, precum şi oase calcinate (vezi nota 13). După poziţia celor cîteva oase care au putut fi recunoscute rezultă că defunctul fusese aşezat în poziţie chircită. Orientarea gropii SE-NV. În groapă s-au găsit fragmentele împrăştiate ale unui vas, care s-au descompus în cea mai mare parte la demontare ; par a proveni de la un borcan asemănător celor din M_2. S-a găsit şi verigă de cupru. Din pămîntul de umplutură s-au cules peste 600 de cochilii de melci din speciile citate mai sus (majoritatea din specia *Stagnicola*). Remarcăm că stînca în care a fost scobită groapa, nefiind fisurată, a păstrat în permanenţă umezeala, ceea ce explică condiţiile precare de conservare a inventarului mormîntului.

M_4 (fig. 7/2). Groapă (0,91—0,45 ; — 0,38 m) scobită în formă de lingură. Descoperită de lucrătorii de la carieră cu prilejul decopertării terenului în 1978. Orientarea : SE-NV. Se spune că în groapă se aflau oasele unui singur individ şi numeroase cochilii de melci.

M_5 şi M_6 au fost descoperite înainte de război. Gropile de formă aproximativ ovală au dimensiunile : 1,30 × 0,70 ; — 0,37 m şi respectiv 120 × 0,60 ; — 0,60 m. (vezi mai sus nota 3).

M_7 (fig. 7/2). Groapă (0,38 × 0,22 ; — 0,26 m) conţinînd oseminte foarte friabile şi în mare parte descompuse ale unui copil. După poziţia calotei şi a cîtorva oase recognoscibile reiese că defunctul fusese depus în poziţie chircită cu capul spre SE şi picioarele spre NV. În pămîntul de umplutură se aflau 106 cochilii de melci din specia *Stagnicola*. Latura de SE a gropii se află la 0,60 m de latura de NV a gropii M_4, săpată în blocul de stîncă învecinat.

M_8 (fig. 7/5). Groapă (0,95 × 0,64 ; — 0,39 m) astupată cu două straturi de pietre plate îmbucate una într-alta, alcătuind un fel de capac, gros de circa 0,17 m. În interior, acoperit cu ţărînă, se afla scheletul unui adult în poziţie puternic chircită, aşezat pe partea stîngă, cu mîinile îndoite din cot, cu capul spre SE şi picioarele spre NV. În dreptul frunţii se află un vas (fig. 9/2) (1). Pe piept, în dreptul cotului mîinii drepte, s-a găsit o sulă de aramă (a) cu secţiunea rectangulară (fig. 9/3). Sub picioare, într-o scobitură de stîncă, s-a descoperit un pandantiv din perlă (dinte) de cerb, lustruit (b), cu perforaţie pe partea lăţită (fig. 9/4). Printre oase s-au aflat un molar de cîine perforat (pandantiv) şi cîteva oase animaliere (vezi nota 13). Din pămîntul de umplutură s-au cules 314 cochilii din specia *Stagnicola* şi trei din specia *Cepaea*. De asemenea s-au recoltat şi 30 de fragmente ceramice mici, disparate, printre care şi o toartă lată. Nu par a fi fost depuse intenţionat ci mai degrabă antrenate în pămîntul de umplutură.

M_9 (fig. 7/4). Groapă (1,10 × 0,60 ; — 0,31 m) cu axa orientată SE-NV, conţinînd în interior un vas (fig. 9/5) cu puţine oase calcinate aşezat în partea de NV (1). Cîteva oase calcinate (nu toate umane ; vezi nota 13), 212 cochilii din specia *Stagnicola* şi două din specia *Cepaea*, pre-

---

diverse regiuni. A doua specie (Cepaea vindobonensis) trăieşte prin crînguri, păduri, livezi, indiferent de substratul geologic. Se întîlneşte mai mult la şes, dar poate fi şi găsită la 800—900m altitudine. Formele de la Năeni, datorită faptului că sînt vărgate, dovedesc că indivizii respectivi au trăit într-un biotop umed.

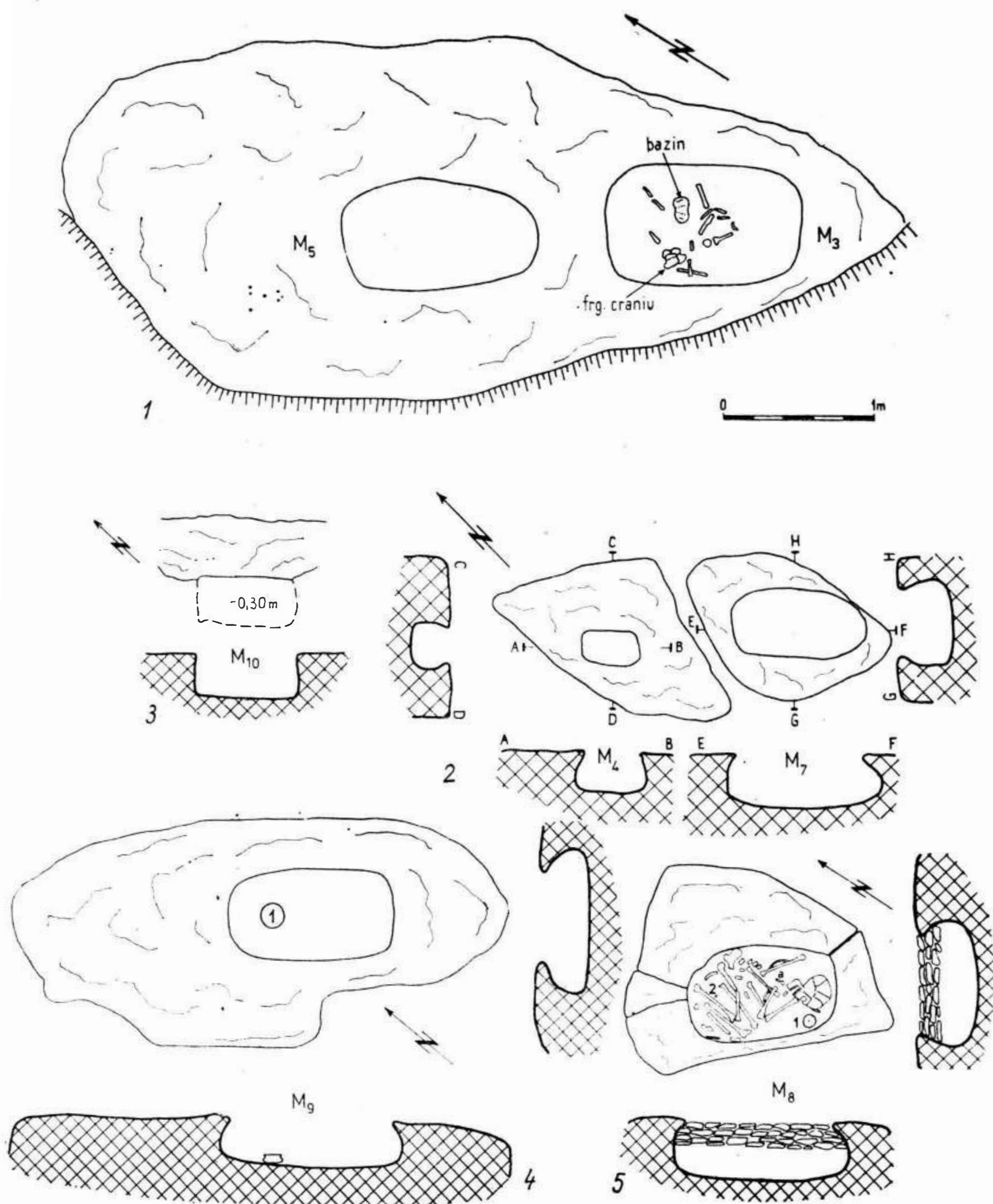

Fig. 7. Năeni, jud. Buzău, M 3–10.

cum şi opt cioburi şi o aşchie de cremene erau răspîndite în pămîntul de umplutură.

M_{10} (fig. 7/3). Groapă care a avut iniţial o formă rectangulară (0,63 × 0,31 ; — 0,30 m) distrusă în mare parte de lucrările carierei. S-a păstrat fundul şi latura de NE. Orientarea : SE-NV. Nu s-a recuperat nimic din eventualul conţinut. După dimensiuni ar fi aparţinut unui copil.

Din dispunerea în plan a celor zece morminte identificate pînă acum rezultă două grupări de cîte trei şi respectiv cinci morminte şi alte două morminte izolate (M_1 şi M_2) (fig. 1/2). Cele observate pînă acum ne permit să susţinem că toate mormintele de la Năeni, datorită caracteristicilor lor comune, aparţin unuia şi aceluiaşi orizont cultural. Astfel, toate au fost săpate în stîncă — fapt ce implică un apreciabil efort şi care nu-şi poate găsi explicaţia decît prin îndatoririle impuse de ritualul de înmormîntare. În toate s-au găsit numeroase cochilii de melci, mai ales din specia *Stagnicola*. Orientarea gropilor este, cu excepţia M_2, unitară (NV-SE). Se poate presupune că mormintele au fost acoperite în antichitate. În cazul M_1 s-a păstrat lespedea de piatră. Cele două şănţuiri (fig. 5) sugerează că piatra se îmbuca pe o margine care nu poate fi cea a stîncii, groapa păstrată avînd dimensiuni identice cu ale pietrei de acoperămînt. De aceea credem că cel puţin în cazul acestui mormînt va fi existat un cadru de lemn, poate chiar o cutie de scîndură, pe care se proptea lespedea. Pe de altă parte, groapa M_8 era acoperită de două straturi de pietre plate, depuse nu direct peste schelet, ci la o oarecare distanţă ; este deci de presupus că defunctul a fost acoperit iniţial cu ţărînă, iar apoi groapa a fost astupată cu pietre.

Ritul de înmormîntare este de regulă înhumaţia în poziţie puternic chircită. În două cazuri (M_7 şi M_8) defunctul era depus cu capul spre SE şi picioarele spre NV. Chiar şi în cazul M_2, a cărui groapă este orientată perpendicular faţă de axul celorlalte morminte, cel puţin doi dintre defuncţi (indivizii II şi III) au fost aşezaţi cu capul spre S sau SSE. Singura excepţie, mormîntul de incineraţie (M_9), nu este deocamdată în măsură să contrazică unitatea cronologică a grupului cultural de care aparţin şi celelalte morminte (vezi şi M_3, înhumat şi incinerat). Nu vedem nici un temei pentru a considera acest mormînt ca fiind ulterior orizontului mormintelor de înhumaţie, cu atît mai mult cu cît în groapa respectivă nu s-au constatat urmele vreunui deranjament.

În ceea ce priveşte ritualul funerar se remarcă obiceiul de a depune mai mulţi indivizi într-o groapă (cinci în M_1, trei în M_2), probabil membri ai aceleiaşi familii. Inventarul conservat este sărăcăcios ; doar în M_2 s-au aflat trei vase, în rest, cel mult un vas. Obiectele de metal (aramă) sînt de asemenea rare. În cîteva cazuri s-au descoperit aşchii sau lame din silex. Prezenţa cochiliilor de melci în umplutura mormintelor trebuie pusă în legătură cu ospăţul funerar, consumul acestor vietăţi avînd desigur un rol ritual. De adăugat că aceste specii de melci nu trăiesc pe muchia calcaroasă a dealului Colarea ; ei au fost recoltaţi de la oarecare distanţă, probabil din zona de şes aflată la circa 10 km spre sud. Raportul numeric al cochiliilor în mormintele 2 (cca. 2 000 de exemplare) şi 3 (cca. 600 de cochilii) ar sugera eventual o relaţie cu numărul indivizilor înmormîntaţi, respectiv fiecărui mort revenindu-i un număr de circa 600 de melci. Pe

de altă parte, însă, din M_8 cu un singur individ s-au cules doar cca 300 de cochilii, iar din groapa M_9 (de incinerație), numai cca. 200 de melci.

În legătură cu atribuirea culturală a acestei necropole se pune întrebarea dacă ea este ori nu contemporană așezării din preajmă. Desigur, nu poate fi vorba de stabilirea unui raport stratigrafic, date fiind condițiile speciale ale terenului. Singurul indiciu îl poate reprezenta materialul ceramic. Atît vasele-borcan (fig. 8/2, 3), cît și askos-ul (fig. 8/1) din M_2 își găsesc corespondența în materialul dat la lumină în zona înconjurătoare (vezi fig. 3). Doar vasul din M_9 (de incinerație) reprezintă deocamdată o formă singulară, mai ales în ceea ce privește profilarea părții inferioare (fig. 9/5). Pentru această din urmă caracteristică cităm ca analogii exemplare aparținînd culturii Monteoru de la Poiana, Băiești-Aldeni sau Sărata Monteoru [16]. Pînă la noi precizări sau descoperiri socotim că cele zece morminte identificate pînă acum la Năeni constituie o parte din necropola așezării, caracteristic acestei descoperiri fiind tocmai amplasarea mormintelor în cuprinsul așezării.

Înmormîntările de la Năeni arată strînse analogii cu mormintele în „cutie" de piatră (ciste) din sud-estul Transilvaniei. În ambele grupuri de descoperiri este atestată în special înhumația și, într-o proporție mai redusă, incinerația [17]. Și orientarea acestor morminte este foarte asemănătoare cu cea constatată la Năeni : cele mai multe ciste din Țara Bîrsei, despre care s-au păstrat date, erau orientate SE-NV sau E-V, iar scheletele în cele cîteva cazuri în care s-au putut face observații fuseseră depuse în poziția chircită cu capul așezat spre SE [18]. Deosebirile constau, în afară de *modul* de construcție al mormintelor, și în marea cantitate de melci aflată în gropile de la Năeni, element neatestat în cistele din Transilvania.

Tipul de morminte în cutii de piatră este în general specific pentru începutul epocii bronzului pe o întinsă arie a continentului european. În zona Buzăului mai sînt semnalate asemenea morminte la Pruneni [19] și Bisoca [20]. Tot de acest tip sînt și mormîntul de la Nucet, jud. Dîmbovița [21], și mormintele descoperite în diferite puncte din ținutul Muscel [22].

---

[16] Poiana, faza IC_3 (R. și Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 276, fig. 20/2,4 — căni askos); Băiești-Aldeni: Faza IC4 sau IC3 (A. Oancea, V. Drâmbocianu, SCIVA, 28, 1977, 4, p. 513, fig. 3/1 — căni askos).

[17] Despre aceste morminte a tratat pe larg M. Marcu într-o comunicare ținută la Sesiunea științifică a Muzeului județean Argeș, Pitești, 1978, lucrare ce va apărea în rîndurile revistei SCIVA. Atrage atenția în special mormîntul de la Sf. Gheorghe, descoperit în mod întîmplător în 1967 în cuprinsul unei așezări de tip Năeni-Schnekenberg; Z. Székely îl atribuie fazei IC3 sau IC4 a culturii Monteoru (SCIV, 21, 1970, 2, p. 205, fig. 2; 3/1).

[18] Fapt constatat și în necropola de la Zimnicea (A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 18, 1974).

[19] Pruneni, com. Zărnești: V. Teodorescu și V. Dupoi, în urma unei periegheze făcute în 1967, semnalează morminte de înhumație, în cutii mari de piatră și două stațiuni pe care ei le numesc de tip „Glina III-Schneckenberg" (în punctele „Cheia" și „Hulă").

[20] Informație neverificată culeasă de V. Drâmbocianu.

[21] Materialul este inedit și se află în Muzeul Tîrgoviște. A fost atribuit fazei IC4 a culturii Monteoru datorită unui tip de cană cu prag traversal în partea superioară a torții (analogii la Sărata-Monteoru. Vezi mai jos nota 38). Nu putem fi convinși că acest criteriu este, el singur, suficient pentru atribuirea culturală a respectivei descoperiri.

[22] Descoperirile sînt în cea mai mare parte inedite și au fost prezentate într-o comunicare, rămasă nepublicată, de S. Morintz. Mormintele de la Cetățeni-Stoenești au fost descrise de D. V. Rosetti (Cercetări arheologice, Muzeul de istorie al R. S. România, 1, 1975, p. 275 și urm.); acolo este citată și literatura mai veche.

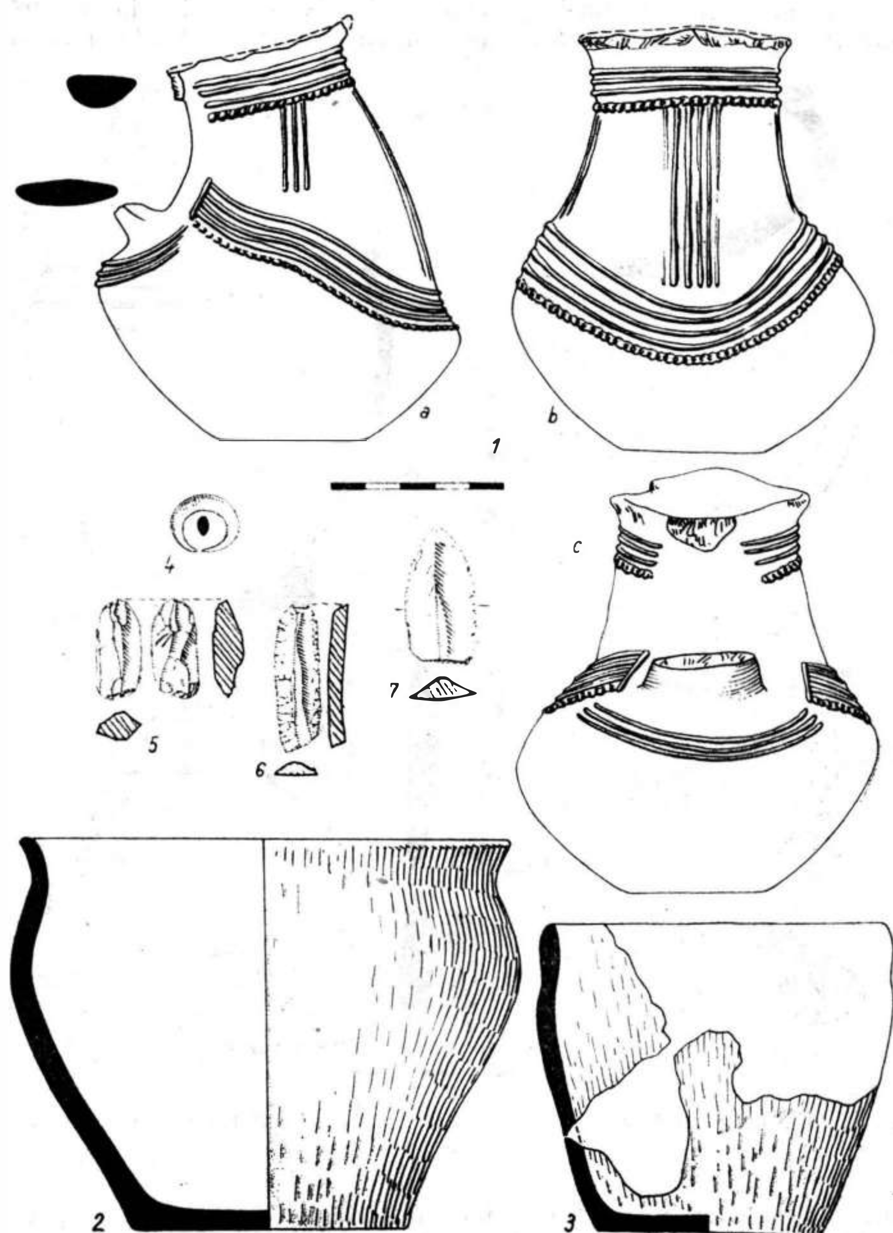

Fig. 8. Năeni, jud. Buzău, Inventar M 2.

Aceste din urmă descoperiri au fost atribuite unei faze evoluate a culturii Glina (fig. 10).

Cei doi cercei de buclă descoperiţi la Năeni nu sînt în măsură să ajute la datarea mai precisă a mormintelor respective. Analogii găsim în

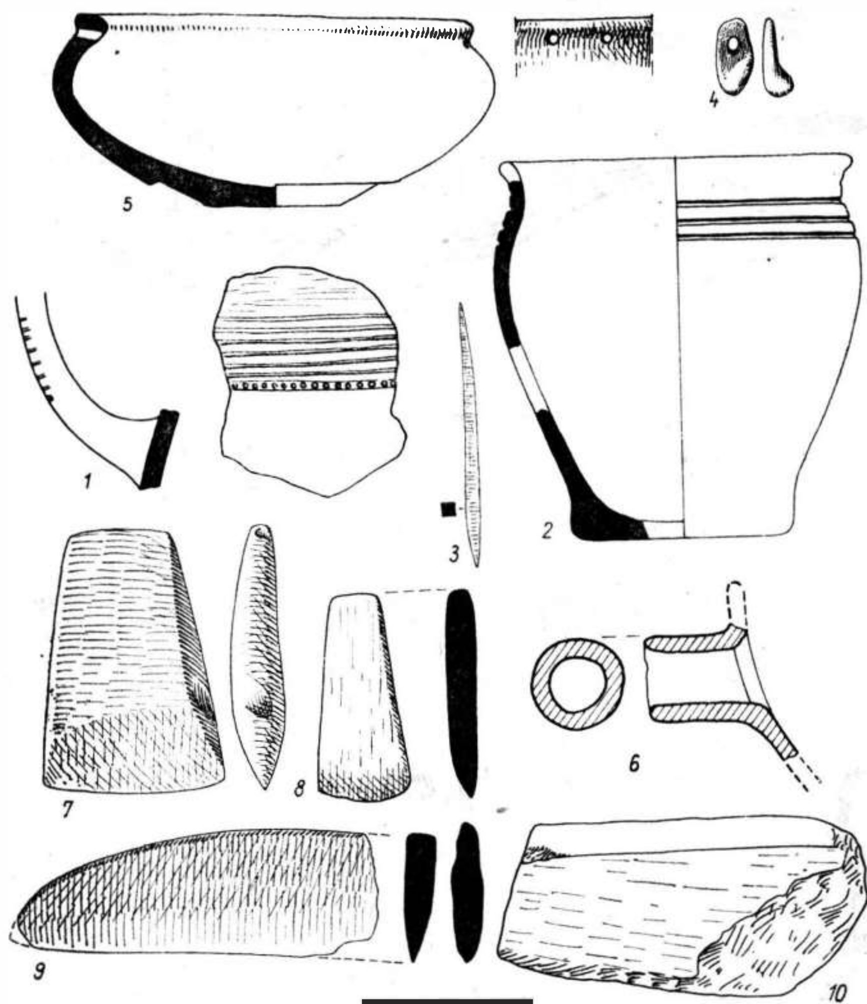

Fig. 9. Năeni, jud. Buzău. 1 M 1, 2–4 M 8, 5 M 9, 6–10 Ceramică şi unelte din aşezarea de pe „Colarea".

necropola de la Zimnicea [23]. Prin intermediul acesteia din urmă se pot face paralelizări cu descoperirea de la Răcăciuni [24] sau chiar cu altele mai în-

[23] A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 18, 1974, p. 79 şi urm. fig. 8/8–14.

[24] E. Tudor, SCIV, 24, 1973, 2, p. 284 şi urm.

depărtate ca cele de la Stublo ori din grupul Nitra [25]. Aceste considerații însă nu servesc decît la confirmarea datării în linii generale în perioada timpurie a bronzului a descoperirilor de la Năeni.

Din cele discutate pînă acum rezultă în mod clar legăturile strînse ale descoperirilor de la Năeni — „Colarea" cu materiale de tip Schneckenberg B din sud-estul Transilvaniei. Deosebirea constă în proporția materialului ornamentat, sensibil mai mare la Năeni. Pe de altă parte în așezările intracarpatice mai bine cercetate — Cuciulata, Brașov-„Sprenghi", sau Brașov „Schneckenberg" și Hărman-„Lempeș" [26] — se găsesc, mai mult sau mai puțin, elemente comune și culturii Glina. Această varietate tipologică a îndemnat la vremea respectivă pe A. Prox să împartă cultura Schneckenberg în trei faze. Doar primele (A și B) au putut fi parțial confirmate prin săpături sistematice, materialul asemănător celui de la Năeni, încadrîndu-se în faza B potrivit observațiilor făcute de Gh. Bichir la Cuciulata [27]. Trebuie însă amintit că în nivelul superior al acestei din urmă așezări au fost găsite foarte puține cioburi cu decor asemănător celor de la Năeni (publicate au fost doar trei) [28], restul materialului arătînd analogii apropiate cu grupul Glina, fapt ce l-a îndreptățit pe autorul săpăturilor să nu vadă o deosebire esențială între grupurile Glina și Schneckenberg. Prin această afirmație Gh. Bichir se raliază părerilor mai vechi potrivit cărora complexul cultural Glina-Schneckenberg ar reprezenta o unitate cu două variante regionale, varianta Glina fiind răspîndită în Muntenia și Oltenia, iar varianta Schneckenberg în Transilvania de sud și sud-est [29]. Mai recent P. Roman distinge grupul Schneckenberg de cultura Glina și explică evoluția aparte a aspectului Schneckenberg B, prin aporturi de elemente culturale și etnice dinspre nord sau nord-vest, cum ar fi grupul Jigodin de curînd definit [30].

Din păcate, în stațiunile din jurul Brașovului, de unde provin majoritatea cioburilor cu decor asemănător celor de la Năeni, nu s-au putut face observații stratigrafice pentru a vedea dacă nu cumva aceste materiale cu decor în bandă caracterizează un aspect cultural aparte sau reprezintă o etapă evoluată a ceea ce se consideră a fi cultura Glina-Schnekkenberg.

În această privință descoperirile de la Năeni, pronunțat deosebite de cultura Glina de la sud de Carpați, pledează mai degrabă pentru definirea unui grup aparte pe care propunem să fie denumit *Năeni-Schnek-*

---

[25] A. Točik, ArchRozhl, 15, 1963, p. 716 și urm.; vezi și J. Machnik Preistoria Alpina, vol. 10 (Atti del simposione internationale sulla antica età del bronzo in Europa), 1972, p. 191 și urm.

[26] Cuciulata: Gh. Bichir, Dacia, N. S., 6, 1962, p. 87, Brașov-„Sprenghi": A. D. Alexandrescu și N. Constantinescu, Materiale, 6, 1959, p. 667 și urm.; Herman-„Lempeș": A. D. Alexandrescu, I. Pop și M. Marcu, Materiale 10, 1973, p. 231 și urm.

[27] Gh. Bichir, *op. cit.*

[28] *Ibidem*, fig. 9/1, 2, 4.

[29] I. Nestor, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 98.

[30] P. Roman, PZ, 51, 1976, p. 40; pentru grupul Jigodin: P. Roman, P. János și C. Horváth, SCIV, 24, 1973, p. 559 și urm. Ideea unei culturi Schneckenberg independentă de cultura Glina a fost susținută și de A. Prox (*op. cit.*, p. 15 și 85) și parțial și de D. Popescu (*Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 39); mai recent același autor considera ambele aceste culturi ca îndeaproape înrudite (SCIV, 12, 1961, p. 379).

kenberg. Este greu să mai admitem definiţia culturii Schneckenberg în sensul lui A. Prox. Staţiunile din această vreme din Transilvania pot fi încadrate sau după modelul celei de la Cuciulata, şi în acest caz ele aparţin unei variante regionale a culturii Glina, sau prin aspectul pus mai bine în lumină de săpăturile de la Năeni. Acestui din urmă aspect îi aparţine aşezarea de la Sfîntul Gheorghe-„Örkö" [31] iar aşezările mai sus menţionate din Ţara Bîrsei s-ar situa în zona de interferenţă dintre grupurile Năeni-Schneckenberg şi Glina. În stadiul actual al informaţiilor noastre şi datorită condiţiilor neclare de săpătură nu ne putem pronunţa căruia dintre cele două aspecte culturale îi revine ponderea principală în aceste din urmă aşezări.

Prin urmare, cercetările de la Năeni aduc suficiente argumente pentru a susţine existenţa unui grup Năeni-Schneckenberg distinct de cultura Glina, cu care s-a dezvoltat măcar în parte paralel şi a întreţinut probabil strînse legături, evidenţiate poate prin „importurile" reciproce din zona de interferenţă. Din datele pe care le deţinem pînă acum putem postula că aria acestui grup cuprindea versanţii sudici şi nordici ai munţilor Buzăului şi Prahovei (fig. 10) — munţi cu culmi joase şi foarte do-

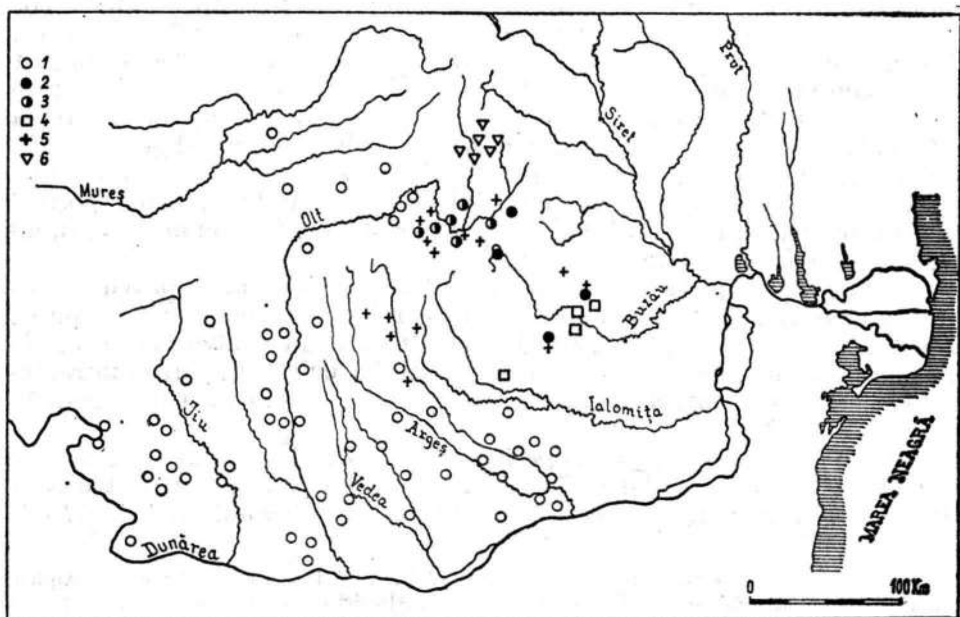

Fig. 10. Răspîndirea descoperirilor de tip: 1 Glina (după P. Roman cu completările autorilor), 2 Năeni-Schneckenberg, 3 Aşezări în care s-au descoperit atît materiale de tip Năeni-Schneckenberg, cît şi de tip Glina, 4 Monteoru IC_4, 5 Morminte în cutii de piatră, 6 Jigodin.

[31] Z. Székely, StComSf.Gheorghe, 1979, p. 125 şi urm. În această aşezare s-a găsit cea mai apropiată analogie pentru cana-askos din M 2 de la Năeni (*ibidem*, pl. 10/1, 2). Materialul de la Sf. Gheorghe, conţine şi cîteva fragmente decorate cu găuri butoni de tip Glina, precum şi fragmente ornamentate cu şnur aparţinînd grupului Jigodin (*ibidem*, pl. 6/1, 2; pl. 8/11; pl. 9/11 etc).

moale, propice circulației pastorale [32]. Îndeletnicirea principală a acestor triburi trebuie să fi fost creșterea vitelor.

Cu privire la originea grupului Năeni-Schneckenberg nu putem face decît presupuneri. Din punct de vedere horologic el nu se suprapune decît la margini cu aria culturii Glina. În zona deluroasă a Buzăului n-a fost atestată cultura Glina [33] și doar în Țara Bîrsei par să fi coexistat ambele aspecte culturale, pe de altă parte descoperirile efectuate în urmă cu 10 ani la Zăbala, jud. Covasna, și care, potrivit descoperitorului, Zoltán Székely, definesc un grup cultural de sine stătător, aparțin cu siguranță unei etape mai vechi decît grupul Năeni-Schneckenberg. Aria grupului Zăbala se cuprinde în aria de răspîndire a grupului Năeni-Schneckenberg; prin urmare, o filiație genetică între cele două grupuri este de avut în vedere. Deocamdată puținul material publicat de la Zăbala nu ne îngăduie decît să avansăm această ipoteză [34].

O altă problemă ridicată de cercetările de la Năeni este raportul acestor descoperiri și, implicit, al materialelor de tip Schneckenberg B, cu cea mai veche fază a culturii Monteoru (IC_4). Stațiunea de la Năeni-„Colarea" se află la doar 20 km vest de Sărata-Monteoru. O contemporaneitate a celor două aspecte culturale nu pare deloc probabilă. De fapt aria grupului Năeni-Schneckenberg este suprapusă, cel puțin în zona deluroasă a Buzăului, de aria de răspîndire a descoperirilor fazei Monteoru IC_4 [35]. În lumina cercetărilor de la Năeni fragmentele ceramice de tip Schneckenberg B, găsite mai demult la Sărata-Monteoru în nivelul IC_4 [36], trebuie interpretate ca vestigii ale unei depuneri de tip Năeni premergătoare fazei IC_4 [37]. Judecînd astfel, relația Schneckenberg B-Monteoru IC_4 nu este de contemporaneitate, ci are mai degrabă un sens genctic. O simplă comparație cu materialul ceramic specific fazei IC_4 — în măsură în care ne-a fost accesibilă cunoașterea lui [38] — arată că decorul caracteristic acestei faze, în special benzile flancate de împunsături, derivă din decorul ceramicii de tip Năeni-Schneckenberg. Același lucru se poate spune și despre unele forme, de pildă despre *askos*-uri și în mai mică măsură despre

---

[32] P. Binder, Aluta, 1972, p. 271—281.

[33] Cioburile de la Cîrlomănești și Cula Săpocii, județul Buzău, considerate de tip Glina-Schneckenberg (Alex. Oancea și Vasile Drâmbocianu, SCIVA, 28, 1977, p. 510, fig. 1/6; 3/3; 6; 6/1, 4) nu sînt caracteristice culturii Glina, iar atribuirea lor culturală este discutabilă.

[34] Despre descoperirile de la Zăbala, vezi Zoltan Székely, SCIV, 21, 1970, 2, p. 202, 203, care formulează o ipoteză asemănătoare, referindu-se însă la cultura Glina-Schneckenberg.

[35] Aria de răspîndire a fazei Monteoru IC4 este marcată în afara așezării eponime și de alte descoperiri în județul Buzău publicate mai recent de Al. Oancea și Vasile Drâmbocianu (*op. cit.*).

[36] I. Nestor și E. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 2, p. 503; E. Zaharia, Actes VIII, Congrès UISPP, Belgrad, 1971, III (1973), p. 59 și urm.

[37] Paralelismul cultural formulat de I. Nestor și E. Zaharia a fost contestat mai demult de P. Roman, PZ, 51, 1976, p. 39, care considera cioburile de tip Schneckenberg de la Sărata Monteoru fie ca aparținînd unei categorii comune atît culturii Monteoru, cît și Schneckenberg B, fie ca o dezvoltare a elementelor Schneckenberg B în conținutul culturii Monteoru, deci o preluare a tradițiilor Glina Schneckenberg. Același autor scrie în ActaArchCarp, 15, 1975, p. 148 că inventarul fazei Monteoru IC4 nu arată o evoluție paralelă cu Glina-Schneckenberg, ci este, din punct de vedere tipologic, o continuare a acesteia din urmă.

[38] Din materialul specific fazei IC4 a culturii Monteoru n-au fost publicate, după cunoștința noastră, decît următoarele: Sărata-Monteoru (I. Nestor și E. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 503, fig. 5; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 1/1, 4; idem, Studii și cercetări de istorie buzoiană, 1974, p. 22 fig. 2, 4; Al. Oancea și V. Drâmbocianu, *op. cit.*, p. 509 și urm. fig. 1; 2/1, 3, 6, 8; 3/5, 8, 9, 6—7. V și A. Vulpe, în *Studien zur Bronzezeit*, fig. 4.

amfore [39]; vezi și analogiile citate mai sus relativ la profilarea fundului vasului din M_9 de la Năeni [40]. Am putea afirma că aspectul conturat la Năeni sub denumirea de Năeni-Schneckenberg reprezintă de fapt cea mai veche fază a culturii Monteoru; dacă ne este îngăduită o butadă, l-am putea denumi faza Monteoru IC_5.

În încheiere se poate susține că o componentă de bază în geneza culturii Monteoru venea din partea grupului Năeni-Schneckenberg [41]. La formarea culturii Monteoru au contribuit desigur și alte elemente care explică varietatea de forme și decor a acestei culturi încă de la începutul ei în contrast cu relativa monotonie a ornamentării de la Năeni. Originea acestor elemente nu poate fi deocamdată precizată [42]. Este însă plauzibil să credem că dezvoltarea culturii Monteoru din fondul Năeni-Schneckenberg s-a produs fără aporturi etnice din afară, fiind rezultatul evoluției locale a culturii triburilor din zona de dealuri și de munte din nord-estul Munteniei și extremitatea de sud-est a Transilvaniei.

Mormîntul de incinerație din epoca fierului consta dintr-o groapă de formă aproximativ ovală, distrusă în mare parte de lucrările carierei (fig. 11). Săpăturile noastre au putut salva circa o treime din cuprinsul

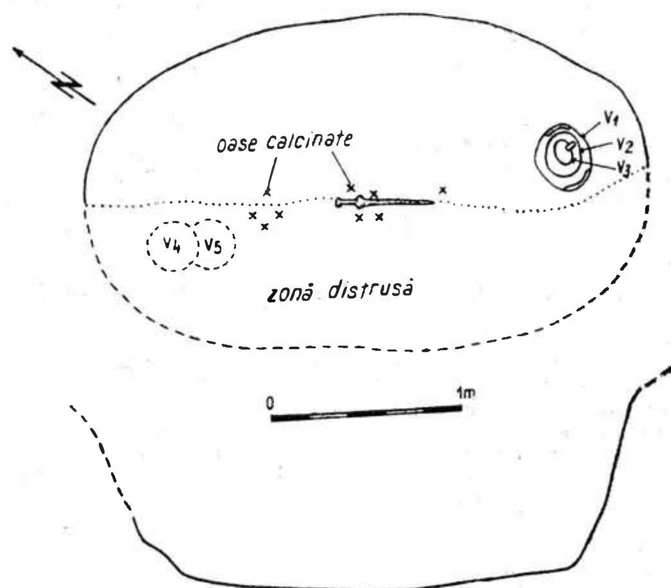

Fig. 11. Năeni, jud. Buzău. Mormînt de incinerație din epoca fierului.

[39] Singurul exemplar pe care-l cunoaștem atestă o evoluție sensibilă în comparație cu amforele de tip Năeni-Schneckenberg.

[40] Vezi mai sus nota 16; această caracteristică se întîlnește și la cel mai vechi aspect al fazei Monteoru IC3. Nu-l cunoaștem încă în materialul din Moldova aparținînd acestei din urmă faze.

[41] I. Nestor, *Istoria României*, p. 102, se gîndea la o fază veche a culturii Glina-Schneckenberg, faza Schneckenberg B fiind pentru el exclusă datorită presupusei contemporaneități cu Monteoru IC4.

[42] Este discutabilă contribuția unor descoperiri ca cele de la Rîmnicelu (jud. Brăila), Cățelul Nou (București), Coșereni (jud. Ilfov) și Răcăciuni (jud. Bacău) precum și a așezărilor și

gropii. Dimensiunile inițiale au fost: 2,95 × circa 1,60; —1 — 1,10 m. Groapa a fost săpată într-o crăpătură de stîncă și în stîncă, umplutura ei constînd din blocuri de stîncă mărunțite. Delimitarea conturului ei în plan a fost destul de greu de făcut. În partea de NV a gropii lucrătorii de la carieră au găsit două vase, care, după spusele lor, ar fi fost întregi. Cioburile culese de noi se referă la două vase pîntecoase, lucrate cu mîna și la un vas-borcan (fig. 12/6—8). Tot acolo s-ar fi găsit și arcerul de gresie (fig. 12/2), precum și oase calcinate, în parte recuperate. Cîteva oase arse au fost identificate și de noi pe fundul gropii. Aproximativ în centrul mormîntului se găsea, în poziție orizontală, un *akinakes* de fier cu măciulia spre N-NV. Piesa a fost descoperită de lucrători, care, cu acest prilej, au întrerupt săparea carierei. Am putut reconstitui poziția spadei după urmele de rugină de fier vizibile în mod clar în masa calcaroasă. Akinakes-ul (fig. 12/1) este ruginit, cu concrețiuni calcaroase pe tot corpul. Lucrat dintr-o singură bucată; garda cordiformă (?) lipsește. Lung; 0,483 m. Pe una din fețele lamei s-a observat o foiță din materie lemnoasă, care, examinată la microscop [43], s-a dovedit ca avînd o structură foarte densă. De asemenea s-a putut aduce precizarea că nu prezintă urme de carbonizare. Presupunem că sînt resturile tecii din lemn în care se afla spada cînd a fost depusă în mormînt. Arma nu a fost trecută prin focul de la rug. În sectorul de SE al gropii s-a descoperit, intact, un grup de trei vase lucrate cu roata, din pastă cenușie fină. Într-o *lekane* (fig. 12/3) fixată pe fundul gropii se afla o strachină (fig. 12/4) și în ea o cană (fig. 12/5).

În cursul unei recunoașteri a terenului efectuată după încheierea săpăturilor din 1979 s-au găsit un fragment de vîrf de lamă și o verigă de fier (fig. 12/9, 10) care ar putea proveni tot de la un *akinakes*. Acesta ar fi deocamdată singurul indiciu că mormîntul descris mai sus nu este izolat. Amintim de asemenea că la poalele sudice ale crestei „Colarea" se văd valurile unei fortificații de pămînt de formă rectangulară, probabil cea pe care Gr. Tocilescu [44] o credea a fi ruinele unui *castellum* roman. Cercetări de suprafață făcute în acest punct au avut drept rezultat recoltarea cîtorva cioburi lucrate cu mîna, de aspect atipic, de factură hallstattiană tîrzie. Un ciob corodat, de culoare roșie cărămizie, pare a fi un fund de amforă tasiană. Nu este exclus ca întăriturile menționate să reprezinte resturile unei cetăți de pămînt din secolele V — III î.e.n., deci din perioada în care se situează și mormîntul aici descris.

Relativ la acest mormînt se pun două chestiuni: datarea și atribuirea lui culturală. Drept criterii cronologice servesc spada scurtă și tipurile vaselor lucrate cu roata. Determinarea tipologică a *akinakes*-ului de la Năeni este îngreuiată mult atît de starea precară de conservare, cît mai ales de lipsa gărzii, probabil cordiforme. Cu aceste rezerve putem compara

---

mormintelor cu ocru roșu, care jalonează pe o arie ce se întinde din Moldova în Muntenia fondul civilizației pe care s-a dezvoltat cultura Monteoru (E. Zaharia, Actes VIII Congrès UISPP, Belgrad, 1971, p. 59). Toate aceste descoperiri nu alcătuiesc un grup unitar, ci reprezintă descoperiri izolate a căror datare mai precisă și atribuire culturală rămîne încă de demonstrat.

[43] Examinarea a fost făcută de M. Cârciumaru. Nu s-a putut preciza specia de lemn.

[44] Vezi mai sus nota 3.

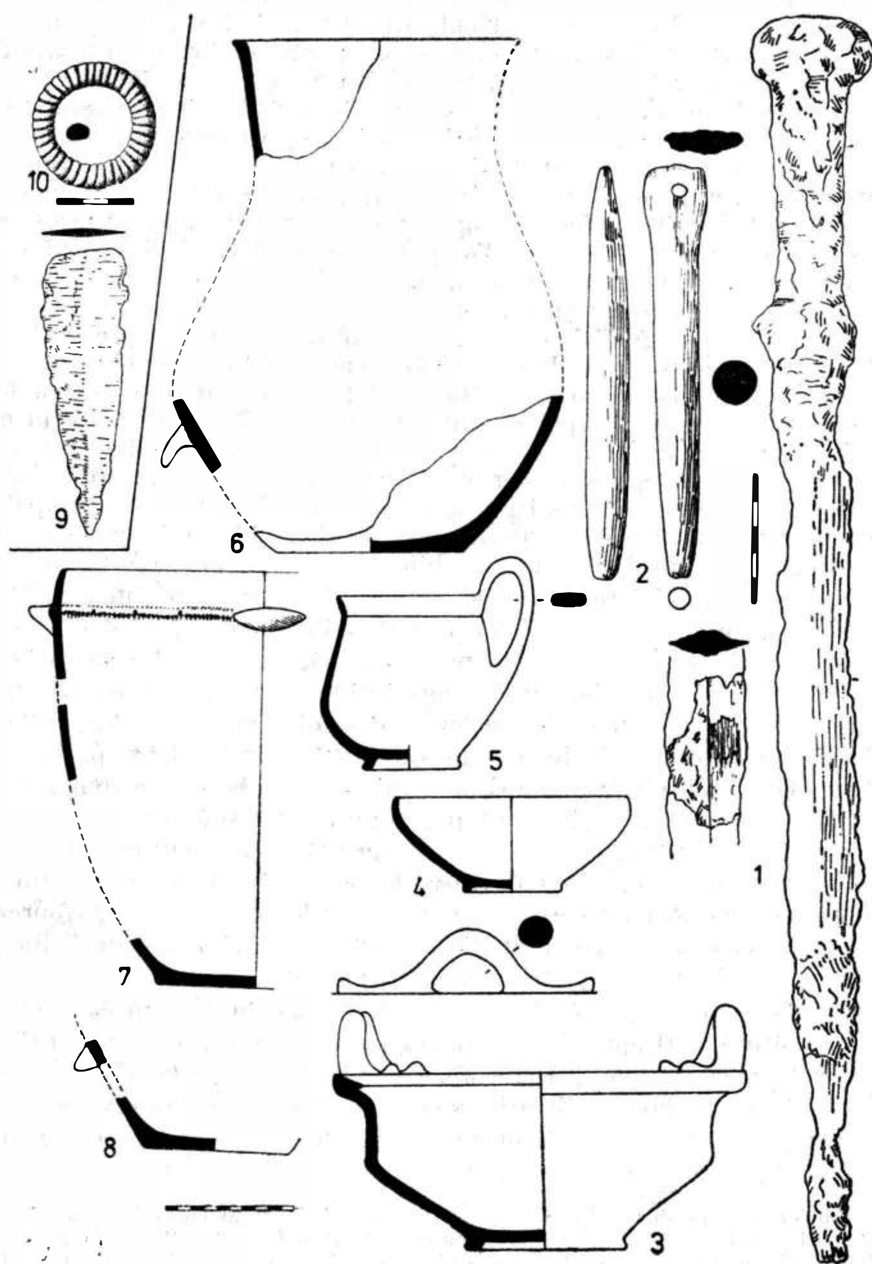

Fig. 12. Năeni, jud. Buzău. 1—8 Inventarul mormîntului din epoca fierului, 9, 10 vîrf de spadă şi verigă de fier descoperite întîmplător pe „Colarea".

piesa noastră cu exemplarele de la Zăiceşti I [45], Cristineşti I [46], cu un *akinakes* de la Bîrseşti [47] şi cu spada de la Suruceni din R.S.S. Moldovenească[48]. Piesele citate, descoperite fie în condiţii fortuite sau izolate, fie în morminte al căror inventar nu oferă elemente mai precise de datare, permit cel mult observaţia că spada de la Năeni aparţine unui tip specific zonei carpato-dunărene. Putem totuşi observa că, împreună cu exemplarele analoage citate mai sus, piesa noastră aparţine unei variante atestată deocamdată în jumătatea răsăriteană a acestei arii. În regiunile nord-pontice însă nu cunoaştem analogii apropiate. Un exemplar care, credem, ar putea fi în multe privinţe asemănător piesei noastre este cel descoperit în tum. 9, M 5 de la Tigveni (Argeş) [49]; măciulia este puţin deosebit conturată, dar atît forma gărzii, cît şi lungimea piesei se apropie de cea a spadei de la Năeni. Acest mormînt de la Tigveni aparţine fazei Ferigile III a cărei datare *grosso-modo* în secolul al V-lea î.e.n. este un fapt dovedit [50].

Dintre formele vaselor lucrate cu roata cel de tip *lekane* este mai sensibil din punct de vedere cronologic. Caracteristic exemplarului de la Năeni este în special profilarea accentuată a marginii spre interior, element ce se întîlneşte la unele vase de acest tip găsite la Histria şi la Tariverde [51]. Ele au torţile aplicate orizontal pe marginea vasului, nu vertical ca la exemplarul de la Năeni. Exemplarele citate pot fi datate în secolul al IV-lea. Piese ale căror torţi sînt dispuse ca pe exemplarul de la Năeni, dar care nu prezintă acea profilare caracteristică a marginii, s-au descoperit la Istria, unde au fost datate începînd cu sfîrşitul secolului al VI-lea, fiind produse în număr mare în special în prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. [52]. În mediu tracic asemenea vase apar în secolele V — IV î.e.n. (Bugeac, Duvanli, Zimnicea etc.) [53]. Această datare destul de vagă este confirmată şi prin exemplarele de *lekane* lucrate cu mîna, care imită îndeaproape vasele lucrate la roată şi care s-au găsit destul de frecvent în aria grupului Ferigile. Toate au fost descoperite în context Ferigile III, fiind unul din elementele caracteristice ale acestei faze, datate, cum am mai spus, în principal, în secolul al V-lea î.e.n. Amintim că un exemplar de *lekane*, lucrat cu mîna, aproape identic celui de la Năeni, a fost găsit într-un tumul izolat, distrus, la Cepari (Argeş) [54].

---

[45] M.Mihăilescu-Bîrliba, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 112, fig. 2/13; C. Buzdugan, Cercetări Arheologice MIRSR, 4, 1976, p. 251, fig. 87.

[46] Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, fig. 2/12; Buzdugan, *op. cit.*, p. 243, fig. 8/9.

[47] Buzdugan, *op. cit.*, p. 240, fig. 7/4.

[48] A. I. Meliukova, *Skifija i frakiiskii mir*, Moscova, 1979, p. 100, fig. 33/5. O analogie foarte apropiată cu piesa noastră prezintă akinakes-ul de la Lichitişeni (Bacău), inedit, inf. S. Antonescu.

[49] A. Vulpe şi E. Popescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 86, fig. 73/2.

[50] A. Vulpe, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 89.

[51] Un exemplar de la Histria provine foarte probabil din nivelul datat în secolul al IV î.e.n. (M. Coja, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 318, fig. 6/3), celălalt din săpăturile vechi (P. Alexandescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 120, nota 43, fig. 6/2). Pentru Tariverde, *ibidem*, nota 41, fig. 6/1.

[52] P. Alexandrescu, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 124 şi urm.

[53] Ibidem, p. 121; A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 1980, pl. 34/18; 77/6.

[54] Inedit, în Muzeul Piteşti.

Pentru tipul de cană cu toarta supraînălțată, analogiile cele mai apropiate se referă la secolul al IV-lea î.e.n.[55] Vasul ca atare, lucrat la roată, apare foarte de timpuriu, încă din secolul al VI-lea, poate chiar de la sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n. [56]. Îl găsim imitat prin exemplare lucrate cu mîna în inventarele mormintelor din faza Ferigile III [57]. Și mai vagă este datarea străchinii (fig. 12/4) al cărei tip este atestat la Istria începînd cu mijlocul secolului al VI-lea și pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. Exemplarele descoperite în lumea tracă, mai ales în Dobrogea, datează toate din secolul al IV-lea î.e.n. [58].

Din considerațiile expuse pînă aici rezultă imposibilitatea de a restrînge limitele cronologice ale mormîntului de la Năeni. Datarea generală în secolele V — IV î.e.n. corespunde și cu cea a fazei Ferigile III, chiar dacă în acest din urmă caz cele mai multe descoperiri, conținînd elemente de datare mai precise, indică mai degrabă secolul al V-lea î.e.n. [59].

Analogiile prezentate mai sus sugerează și atribuirea culturală a acestui mormînt. Năenii se află la extremitatea răsăriteană a ariei grupului Ferigile. De fapt cea mai estică descoperire care poate fi legată în mod cert de acest grup se găsește la Budureasca jud. Prahova [60], la puțini kilometri vest de Năeni. A considera prin urmare mormîntul de la Năeni ca aparținător grupului Ferigile este un fapt plauzibil care nu este contrazis nici de tipul de inventar, nici de ritul de înmormîntare.

Se pune întrebarea dacă cele trei vase lucrate cu roata din mormîntul de la Năeni au fost lucrate de meșteri locali sau au fost importate, fie de la geții de la Dunăre sau din Dobrogea,fie din cetățile grecești. Încă nu s-au făcut analize comparative ale lutului acestei categorii de vase și nici nu este sigur că asemenea cercetări vor rezolva problema. Remarcăm doar faptul că exemplarele de la Năeni au forma zveltă și ușoară, fundul profilat, caracteristici ale ceramicii produse în ateliere posedînd o tehnică de lucru avansată [61].

Acest fapt ar putea pleda, la prima vedere, pentru ideea importului, mai probabil tot din lumea getică de la Dunărea de Jos. Dar de ce să nu fi adoptat și olarii din Subcarpații meridionali această tehnică? Ipoteza cîștigă în credibilitate odată ce, în ultima vreme, s-au descoperit în tot mai multe puncte din spațiul carpato-dunărean vase lucrate cu roata, încă din secolul al VI-lea î.e.n. [62]. Oricum, descoperirea de la Năeni

---

55 P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 133, fig. 15/10, 12.

56 Vezi exemplarul de la Gogoșu a cărui datare poate fi foarte timpurie (A. Vulpe, *op. cit.*, p. 87.)

57 *Ibidem*, p. 84 și 89, fig. 18.

58 M. Coja, *op. cit.*, p. 306 și urm.; P. Alexandrescu, Dacia, 16, 1972, p. 124, fig. 1/2—4.

59 A. Vulpe, *op. cit.*, p. 89.

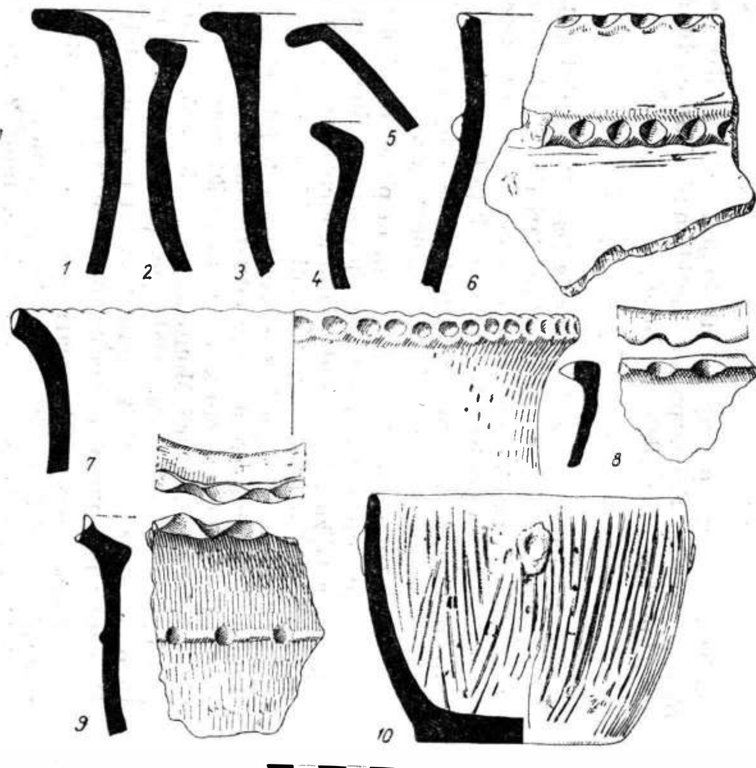
60 Săpături V. Teodorescu, Materialul aflat în Muzeul Ploiești este încă inedit.

61 Compară de exemplu cana de la Năeni (fig. 12/5) cu cea lucrată tot cu roata de la Gătejești (Gh. Petre, SCIV, 22, 1971, 4, p. 560, fig. 1/1), care are fundul plat, este greoaie, iar urmele roții se disting doar în interior și pe fund. Exemplarul de la Gătăjești, jud. Vîlcea, provine dintr-un mormînt Ferigile III.

62 Vezi cele mai recente descoperiri la Curteni, jud. Vaslui (C. Iconomu, Dacia, N. S., 23. 1979, p. 79 și urm.), datate în secolul al VI-lea î.e.n.

Fig. 13. Năeni, jud. Buzău, punctul „Zănoaga". Cioburi aparținînd culturii Monteoru.

Fig. 14. Năieni, jud. Buzău, punctul „Zănoaga". Cioburi aparținînd culturii Monteoru.

confirmă un fapt presupus mai demult : răspîndirea ceramicii lucrată cu roata şi în aria Subcarpaţilor meridionali şi de curbură, respectiv în cea a grupurilor Ferigile şi Bîrseşti.

Cercetări de teren în împrejurimi. Pe dealul „Greabănu", aflat în continuarea spre vest a muchiei „Colarea", pe un platou, se găsesc numeroase cioburi atipice din epoca bronzului şi din secolele III — IV e.n. O mică secţiune practicată într-o moviliţă (circa 2 × 2 m) pe care am presupus-o artificială, fapt neconfirmat însă, ne-a prilejuit recoltarea unui număr mai mare de astfel de fragmente ceramice.

În satul Finţeşti, com. Năeni, în punctul „Zănoaga", aflat la 2 km NV de cătunul Tufa al satului Finţeşti, pe lîngă drumul dintre Finţeşti şi pădurea Glizea, V. Drâmbocianu a identificat un grup de patru staţiuni monteorene şi o locuire din secolul al IV-lea e.n. Cele patru staţiuni constituie de fapt o singură aşezare, trei din punctele respective (II — IV) aflîndu-se pe lîngă o staţiune situată într-o poziţie dominantă (I). Din toate punctele s-a cules mult material ceramic caracteristic aproape tuturor fazelor culturii Monteoru (fig. 13 ; 14). Astfel, în punctul I (cel mai înalt) s-au aflat materiale aparţinînd fazelor IC 4 — IC 2 şi I A. În punctul V s-au găsit exclusiv cioburi Monteoru II. Din punctele II şi IV s-au cules numai materiale aparţinînd fazelor I C 3 şi I C 2.

Importanţa acestei mari aşezări a culturii Monteoru constă în momentul de faţă în poziţia ei foarte apropiată de descoperirile de tip Năeni-Schneckenberg de pe „Colarea" — cel mult 2 km spre vest de aceasta din urmă — dovedind şi prin acest exemplu suprapunerea de areal a celor două culturi.

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN BEI NĂENI (BUZĂU)

ZUSAMMENFASSUNG

Auf dem Berg „Colarea" wurde 1978 und 1979 eine frühbronzezeitliche Höhenansiedlung erforscht, in dessen Bereich auch zehn derselben Wohnungsstufe zuzuschreibenden Felsengrubengräber sowie ein Brandgrab aus dem 5.—4. Jh.v.u.Z. ermittelt wurden. Die sich auf die Frühbronzezeit beziehenden Ergebnisse wurden bereits von A. Vulpe anhand der ersten, 1978 zutage geförderten Funde, im Band „Studien zur Bronzezeit. Festschrift W. A. Brunn" (1981) eingehend behandelt. Die wichtigste Schlußfolgerung ist die Herausarbeitung einer selbstständigen kulturellen Gruppe — die Năeni-Schneckenberg genannt wurde — die der ältesten Phase der Monteoru-Kultur (IC_4) vorausgeht und mit dieser enge Verbindungen aufweist. Die weiteren fünf, 1979 freigelegten Felsengräber (Gr. 6—10) erhärten diese Annahmen. Das eisenzeitliche Brandgrab wurde mit der Ferigile-Gruppe (Stufe III) in Zusammenhang gebracht und als dessen bisher östlichsten Vertreter angesehn (die nächsten sicher belegten Ferigile-Funde liegen etwa 9 km südwestlich von Năeni, bei Budureasca, Kreis Prahova). Bemerkenswert sind die drei an der Drehscheibe

gearbeiteten Gefäße (Abb. 12/3—5), dessen Vorbilder in Histria und an der unteren Donau hauptsächlich in das 4.Jh. datiert wurden. Die Form des eisernen Kurzschwertes einerseits, und andererseits die Zusammenhänge der Nachahmungen von Drehscheibenware aus anderen Ferigile-Funden erlauben es auch das 5.Jh. für die Zeitstellung dieses Brandgrabes von Năeni in Betracht zu ziehn. Die von V. Drâmbocianu unternommenen Geländebegehungen haben u.a. zur Entdeckung einer großen aus fünf Wohnungsgruppierungen bestehenden Monteoru-Siedlung auf der Flur „Zănoaga" geführt. Es wurden Scherben, die fast allen Stufen der Monteoru-Kultur entsprechen gesammelt (Abb.13/14).

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Năeni, Jud. Buzău. 1 der Berg „Colarea"; 2 die erforschte Zone (nach V. Drâmbocianu).

Abb. 2. Năeni, Jud. Buzău. 1 der Bergkamm „Colarea"; 2 Profil des Steinbruches in der Gegend des eisenzeitlichen Brandgrabes; 3 Gr. 2; 4 Gr. 5.

Abb. 3. Năeni, Jud. Buzău. Scherben der Năeni-Schneckenberggruppe.

Abb. 4. Năeni, Jud. Buzău. Desgleichen (Amphorenfragmente; 12 hypothetisch wiederhergestellte Form einer Amphore).

Abb. 5. Năeni, Jud. Buzău. Steinplatte des 1 Gr.

Abb. 6. Năeni, Jud. Buzău. Felsengrab 2.

Abb. 7. Năeni, Jud. Buzău. Gr. 3—10.

Abb. 8. Năeni, Jud. Buzău. Beigaben des Grabes 2.

Abb. 9. Năieni, Jud. Buzău. 1 Gr. 1; 2—4 Gr. 8; 5 Gr. 9; 6—10 Siedlungsfunde.

Abb. 10. Năeni, Jud. Buzău. Verbreitung der Funde vom Typ: 1 Glina; 2 Năeni-Schneckenberg; 3 Siedlungen in denen sowohl Năeni-Schneckenberg-Material als auch Glina-Scherben aufgefunden wurden; 4 Monteoru IC_4-Phase; 5 Kisten- bzw. Felsengräber; 6 Funde der Jigodin-Gruppe.

Abb. 11. Năeni, Jud. Buzău. Brandgrab der Eisenzeit.

Abb. 12. Năeni, Jud. Buzău. 1—8 Beigaben des eisenzeitlichen Brandgrabes; 9. 10 Schwertspitze und eiserner Ring (Einzelfunde).

Abb. 13. Năeni, Jud. Buzău. Ortsflur „Zănoaga", Scherben der Monteoru-Kultur.

Abb. 14. Năeni, Jud. Buzău. Ortsflur „Zănoaga". Scherben der Monteoru-Kultur.

MASCA DE PARADĂ DE LA ROMULA ŞI ÎNCERCAREA DE RECONSTITUIRE A COIFULUI DE CAVALERIE ROMANĂ *

DE

CRISTIAN M. VLĂDESCU

După ce, cu mai mult de 100 de ani în urmă, se făceau primele încercări de precizare a destinaţiei măştilor romane, o primă stabilire verosimilă a funcţionalităţii şi categorisirii lor a fost lansată la jumătatea acestui interval de către unul din cei mai buni cercetători ai armamentului roman, Paul Couissin, care a avut meritul de a fi sintetizat noţiuni ce au stat la baza studiilor ulterioare, unele valabile pînă azi. Chiar la vremea lui nu mai putea fi admisă teoria că aceste măşti erau funerare, invocînd stratul subţire al metalului din care erau executate şi incomoditatea purtării lor de către luptători [1]. Teoria era respinsă cu argumente oferite de elementele caracteristice constitutive ale coifurilor în număr mai mare atunci, cu balamale şi orificii de nituri practicate pe măşti, care dovedeau clar că nu au fost făurite cu atîta măiestrie pentru a servi acestui scop. Tot atunci se punea problema folosirii lor ca piese de paradă pe de o parte, pe de alta numai la apărare individuală în luptă, sau chiar cu dublă funcţionalitate, susţinîndu-se că metalul subţire este comun tuturor acestor coifuri, cu elemente de întărire alcătuite din benzi metalice pentru cele de luptă, suplinite de ornamentele bogat reliefate la cele de paradă.

Este aşadar evident că erau destinate luptătorilor fie în campanie, fie la ceremonie sau la paradă.

Absenţa monumentelor figurative în acest domeniu şi tăcerea textelor veneau oarecum în sprijinul ipotezei că aceste coifuri nu erau de paradă. Singura menţiune despre o mască purtată de soldaţi romani în perioada secolelor II — III pare să nege întrebuinţarea căştii ca piesă de luptă, şi anume un pasaj din Arrian (Tact, 33) care face distincţia între masca de ceremonie sau de exerciţii călări şi cea de luptă.

Între extremele acestor teorii se plasează P. Couissin, care presupune că aceste căşti, deşi frumos modelate, dacă erau destinate să suporte lovituri în întrecerile hipice puteau fi folosite foarte bine şi în luptă [2] şi că ar fi inexplicabilă alegerea unor arme de paradă ce puteau incomoda prin

---

* Cîteva observaţii din prezentul articol au făcut obiectul unei comunicări la sesiunea „De la statul dac centralizat şi independent, condus de Burebista, la România socialistă. Istoria unui popor", Craiova, 18—19 aprilie 1980.

[1] Otto Benndorf, *Antike Gesichtshelme und Sepulkralmasken*, Viena, 1978. Pentru adepţii acestei teorii, vezi Paul Couissin, *Les armes romaines*, Paris, 1926, p. 410, nota 3, cu toată bibliografia şi discuţiile purtate.

[2] P. Couissin, *op. cit.*, p. 415.

forma lor în luptă dacă n-ar fi fost recomandabile pentru eficienţa lor defensivă [3].

Astăzi există unanimitate în părerile care socotesc că măştile, componente ale coifurilor de ceremonie sau de paradă, chiar dacă esenţialmente destinate acestei ţinute puteau servi şi drept coifuri de luptă în împrejurări neprevăzute.

Oricum, ele erau destinate cavaleriei, în primul rînd unităţilor auxiliare, dar şi formaţiunilor călări din legiuni, asociindu-se restului de echipament cu prilejul parăzilor ecvestre sau a manifestărilor hipice, caracterul masculin sau feminin al măştilor de coifuri deosebind echipele hipice aflate în întrecere [4].

Odată stabilită funcţionalitatea, s-a ajuns la o tipologie, împărţire şi periodizare a lor.

Primele încercări le-a făcut tot Couissin, care se apropie mult de cele actuale, în uz în literatura de specialitate, el distingînd, pe bună dreptate, în linii mari, valabile şi azi, cînd au apărut subdiviziuni cu variantele lor de pe urma înmulţirii materialelor descoperite, două tipuri şi anume unul format din două părţi cu mască şi calotă (din bronz sau din fier) şi al doilea, alcătuit din trei părţi, ceea ce se adaugă la primele două fiind viziera [5].

Din prima categorie cu mască de figură, pentru puţine exemplare s-au găsit şi calotele, dar chiar aşa fiind, distingem totuşi calota cu balama care se fixează peste mască şi altele cu balama sub coafura din creştetul măştii, care se ataşează peste calotă (în această de-a doua categorie predominînd frizura pe frunte).

La acestea din urmă, care ne interesează în mod deosebit pentru a trata subiectul propus, calota prezintă bucle aşezate concentric, atît pentru cele cu figură de bărbaţi, cît şi pentru cele cu figură de femei.

La măştile cu faţa feminină, ca element de podoabă serveşte o panglică înnodată şi o cunună de frunze, care acoperă locul de împreunare a măştii cu elementul calotă. Pe aceste măşti se întîlnesc coafuri strînse, curgînd liber, sau voluminoase, înconjurate de diademe, şnururi, sau cununi, drept surplus de podoabă [6]. Unele, avînd părul întins în şuviţe fine sau pieptănătură prinsă în coc la ceafă, acoperă urechile, şi în acest caz calota nu mai este prevăzută cu apărătoare de urechi.

În cronologie şi datare se impune folosirea unui procedeu diferenţiat sprijinit pe o cercetare exactă, uneori împrejurările descoperirilor neputînd da suficiente informaţii. E necesară apoi stabilirea unei relaţii cu portretistica romană şi reprezentările idealizate şi stilizate [7]. Evident, posibilitatea de comparare a măştilor de coif cu portretele ne oferă o bază de plecare în fixarea unei tipologii şi cronologii, ţinînd însă seama că în această comparare ele sînt un gen aparte al portretisticii, sînt elemente reprezentative cu trăsături generalizate şi aparţin domeniului militar [8].

---

[3] *Ibidem*, p. 420.
[4] H. Russel Robinson, *The armour of Imperial Rome*, Londra, 1975, p. 108.
[5] P. Couissin, *op. cit.*, p. 411.
[6] Jochen Garbsch, *Römische Paraderüstungen*, München, 1979.
[7] G. Waurick, *Soldaten in der römischen Kunst: zur unterschiedlichen Darstellungsweise des Militärs in Rom und den Provinzen*, Roman Frontier Studies 1979, BAR. Oxford, 1980.
[8] Maria Kohlert, in *Römische Paraderüstungen*, p. 19.

Din arta portretistică şi plastica romană au fost luate elementele formale, fasonate pe noul gen cu tipuri de sine stătătoare, care se menţin fără mari variaţiuni o epocă îndelungată. Totuşi transformările stilistice fundamentale în portretistică şi sculptură se repercutează şi asupra figurilor de pe măştile de coifuri. De aici prudenţa metodologică în analiza contrastelor dintre variantele asemănătoare pentru precizarea tipologiei şi cronologiei [9].

Tipul în care se încadrează masca de coif de la Romula face parte dintr-o grupă ale cărei componente sînt legate prin multe elemente comune şi se datează între ultimul sfert al secolului al II-lea şi jumătatea secolului al III-lea. Exemplarele acestui tip s-au descoperit în Raetia, Italia, Germania Superior, Pannonia Superior, Dacia Inferior şi Moesia Inferior. Măştile feminine au pieptănătura mai simplă decît a celor bărbăteşti şi sînt uşor de identificat după diademe şi ornamente. Unele coafuri sînt romane, altele la modă în provinciile estice ale imperiului [10].

Masca de coif de la Romula a făcut parte din colecţia maiorului Papazoglu, figurînd în muzeul Papazoglu, catalogată în 1865 drept „mască de bronz mare cu coroană de laure şi diademă Musa Talia" [11] reprezentînd adică, după Papazoglu, muza Thalia [12]. Mască înfăţişînd figură de femeie o consideră şi Al. I. Odobescu [13], preluînd informaţia de la Papazoglu, folosită apoi şi de profesorul D. Tudor [14].

În fapt masca nu este o simplă figură din bronz, ci partea anterioară a unui coif de paradă aşa cum a fost clasificată ulterior [15] şi cum o vom trata în încercarea noastră de reconstituire a ansamblului defensiv.

Masca a fost descoperită, după cum mărturiseşte D. Papazoglu lui Al. Odobescu, în 1863. În loc să intre în muzeul nostru naţional, cum constata cu regret atunci Al. I. Odobescu [16], a fost cumpărată din colecţia Papazoglu în 1873 cu 2 000 de franci [17] pentru Muzeul de artă şi industrie din Viena, azi *Kunsthistorisches Museum*, „lipsindu-ne de un document artistic interesant pentru antica cultură a provinciei Dacia" [18], după ce mai înainte figurase la expoziţia universală de la Paris din 1867. Încercările lui Odobescu pe lîngă guvernul român de a o recupera au rămas fără rezultat.

Asupra locului de descoperire al măştii, indicat pentru prima dată de Benndorf [19] şi reluat de toţi în publicaţiile care au menţionat-o, în Olt,

---

[9] *Ibidem*, p. 20.

[10] H. R. Robinson, *op. cit.*

[11] *Muzeul Papazoglu*, Bucureşti, 1865, p. 30.

[12] Constantin C. Petolescu, IDR, II, p. 168.

[13] Al. I. Odobescu, *Istoria arheologiei*, Bucureşti, 1961, p. 263 (prelegerile din 1877).

[14] D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1978, p. 139.

[15] Otto Benndorf, *op. cit.*, p. 24 (vezi şi nota 2), pl. X. L. Lindenschmit, *Alterthümer unserer Vorzeit* (AHV), Mainz, 1881, III, 11, pl. 2. H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 124, pl. 363; IDR, II, p. 168; Jochen Garbsch, *op. cit.*, O, 40, p. 69—70, pl. 24—2, cu restul bibliografiei, Radu Florescu, Ion Miclea, *Tezaure transilvănene la Kunsthistorisches Museum din Viena*, Bucureşti, 1979, p. 30, catalog 50, p. 32—33, fig. 63—64. Liviu Petculescu şi Petre Gherghe, SCIVA, 4, 30, 1979, p. 606. Constantin C. Petolescu, SCIVA, 31, 1, 1980, p. 112.

[16] Al. Odobescu, *op. cit.*, Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32, indică descoperirea înainte de 1867.

[17] O. Benndorf, *op. cit.*, p. 24. Pentru sumă cf. Radu Florescu. I. Miclea, *op. cit.*, p. 32, care dă anul 1874 pentru plecarea măştii din ţară.

[18] Al. Odobescu, *op. cit.*

[19] O. Benndorf, *op. cit.*, p. 24, nota 3. Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32.

în apropierea mănăstirii Comana lîngă satul Reşca [20] (districtul „Caracalla" după Benndorf, actualmente satul Reşca, comuna Dobrosloveni, judeţul Olt), singurul care se apropie de locul descoperirii ca unul care a vorbit direct cu cel în posesia căruia a intrat este Al. Odobescu, informat de maiorul Papazoglu că a găsit-o pe malul Oltului (nu la Celei) [21].

Trebuie să facem precizarea că în apropierea satului Reşca nu există însă nici o mănăstire Comana, aceasta aflîndu-se în judeţul Ilfov (înainte pe teritoriul fostului judeţ Vlaşca) şi că la sud de Romula, lîngă Devesel, pe malul drept al Oltului se află schitul Comanca în satul cu acelaşi nume [22], de fapt locul de descoperire.

Figura măştii de coif este a unui cap de femeie executată într-un stil pur, cu părul ridicat, pieptănat subţire, surmontat de o coroană de frunze de laur, avînd la bază bucle cu onduleuri mari, acoperind urechile, prezentînd pe obraz în dreptul lor bucle în colţ, toată coafura fiind strînsă într-un şnur în formă de spirale, imitînd un şirag de perle, care coboară de sub cunună despărţindu-se cu o ramură peste creştet şi cu alta pe frunte şi pe obraji, avînd în mijlocul frunţii o semilună, caracteristică dealtminteri exemplarelor de acest fel [23] (fig. 1 a).

Ovalul feţei alungit este bine conturat, fruntea proporţionată, nasul subţire, gura mică şi bărbia cu gropiţă. Turnată în bronz şi cizelată, masca este înaltă de 23,40 cm, cu lăţimea maximă de 20,80 cm şi adîncimea reliefului de 1,30 cm [24].

La partea superioară, sub cununa măştii, se află găurile cuiului de balama [25] (fig. 3) pentru racordarea cu locaşurile de prindere a balamalei de pe calota coifului, azi pierdută. La baza măştii se află cîte două perforaţii [26] — una în formă de stea şi alta circulară (fig. 2 a) — pentru niturile de fixare a curelei deasupra apărătoarei de ceafă a calotei.

La interior în zona bărbiei, în stînga, se află punctată inscripţia [27]:

T.P II PRISCI

⊃

repetată pe partea dreaptă în forma

T.P II
>RISCI

---

[20] *Supra*, nota 15 la care se adaugă Ramsay MacMullen, American Journal of Archaeology, 64, 1, 1960, nr. 48, p. 36.

[21] Al. Odobescu, *op. cit.*

[22] N. Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor. Judeţele din România. I. Ţara Românească*, Bucureşti, 1978, vol. I, A—L, p. 187.

[23] O. Benndorf, *op. cit.*, p. 25 şi nota 1, consideră semiluna „amuletă". Pentru aceste caracteristici cf. Maria Kohlert, *op. cit.*, p. 24, J. Garbsch, *op. cit.*, p. 70 şi Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 32, descriu acest şnur drept şirag de perle.

[24] Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, fac menţiunea că este cizelată, cu patină nobilă şi că la expoziţia de la Paris a fost „curăţată alb". Pentru aceasta vezi bibliografia indicată de Radu Florescu. Al. Odobescu, *op. cit.*, dă adîncimea: 12 cm, O. Benndorf, *op. cit.* p. 24, grosimea metalului de 1 mm, iar J. Garbsch, *op. cit.*, p. 70, lăţimea de 21 cm. Socotim valabile ultimele dimensiuni, date de Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*

[25] O. Benndorf, *op. cit.*, p. 25, pl. X, L. Lindenschmit, *op. cit.*, Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 33; J. Garbsch, *op. cit.*, p. 70.

[26] Al. Odobescu, *op. cit.*, Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, nu precizează numărul, J. Garbsch, *op. cit.*

[27] Al. Odobescu, *op. cit.*

a

b

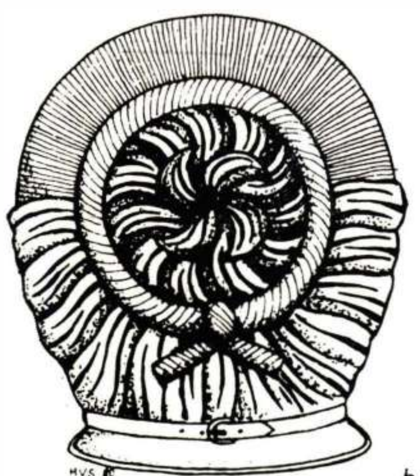
c

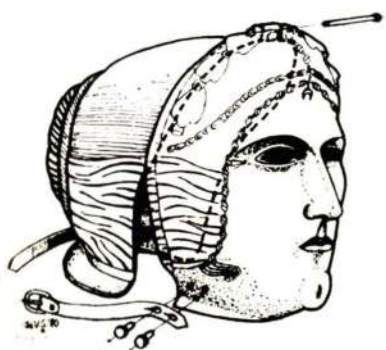

d

Fig. 1. *a* Masca de bronz a coifului de la Romula (colecţia Kunsthistorisches Museum din Viena — nr. inv. VI 4946; o copie se află la Römisch-Germanisches Zentralmuseum din Mainz — nr. 6 487): *b—c* Calota unui coif cu mască de la Straubing (Muzeul din Straubing); *d* Calota unui coif descoperit la Ruit cu detaliile coafurii de spate (Würtenbergisches Landes Museum, Stuttgart).

c. d.

Fig. 2 *a* Profilul măștii de la Romula, după O. Benndorf, pl. X; *b* Încercare de reconstituire a calotei coifului cu mască de la Romula cu detaliile coafurii; *c* Sistemul de asamblare a celor două părți ale coifului reconstituit; *d* Coiful roman de ceremonie de cavalerist (reconstituire).

şi la mijlocul bărbiei

VITALIS
TCRISPINI [28] (fig. 4)

Cele trei inscripţii indică într-adevăr numele succesive a doi posesori, numai că primele două, identice şi plasate simetric, trebuie citite

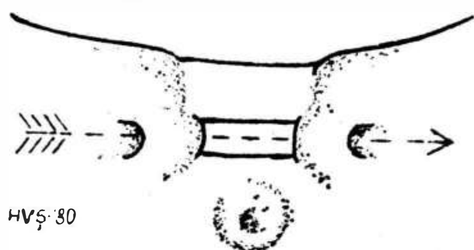

Fig. 3. Desenul urmelor de balama de sub cununa măştii de la Romula, după O. Benndorf, pl. X.

Fig. 4. Inscripţiile punctate de pe masca de la Romula.

nu *T. Pius Priscus* [29], ci *T. Pius centuria Prisci*, datorită semnului indicator de centurie care se vede clar, în primul caz sub inscripţie şi în celălalt la începutul celui de-al doilea rînd, unde este punctată şi ligatura *PR* prin suprapunere.

A treia inscripţie rămîne valabilă în lectura *Vitalis t(urma) Crispini* [30].

Tipologic, şi cum dovedeşte inscripţia, masca aparţine unui coif de cavalerie, de ceremonie sau folosit în manifestaţii hipice pe echipe, datat de la sfîrşitul secolului al II-lea pînă către mijlocul secolului al III-lea, cu toate caracteristicile măştilor feminine, cu pieptănătura mai simplă, avînd ca trăsătură comună suprafaţa mai mare a măştilor de la începutul secolului al III-lea [31].

Reconstituirea coifului este înlesnită datorită pieselor de coif de cavalerie descoperite în castelul de la Straubing şi în cel de la Ruit (Esslingen), datate în prima jumătate a secolului al III-lea [32] şi alcătuite

---

[28] O. Benndorf, *op. cit.*, p. 26, L. Lindenschmit, *op. cit.*, R. MacMullen, *op. cit.*; J. Garbsch, *op. cit.*, redau astfel aceste inscripţii; O. Benndorf (vezi nota 2, p. 26) socotind pe Titus Pius Priscus făuritor şi pe Vitalis posesor. IDR, II, nr. 378, nu precizează locul unde sînt plasate inscripţiile. Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p, 33, indică inscripţia întregită *centuria I Prisci*, pe partea interioară a obrazului (cu traducerea „Centuria I a lui Priscus"), iar sub bărbie *Vitalis centuria Crispini* (cu traducerea „Vitalis din centuria lui Crispinus").

[29] Odobescu, *op. cit.*; IDR, II, nr. 378; D. Tudor, *op. cit.*, p. 349.

[30] IDR, II, nr. 378.

[31] H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 108, încadrat în tipul coifului de cavalerie de ceremonie şi exerciţii E, p. 124—125; J. Garbsch, *op. cit.*, datează în a doua jumătate a secolului al II-lea, iar Radu Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, în secolul al II-lea.

[32] Keim J. Klumbach, *Der römische Schatzfund von Straubing*, München, 1951.

dintr-un grup care provine de la coifuri cu măşti masculine şi altul cu figuri feminine.

Cele trei piese şi fragmente din al doilea grup, feminin [33], încadrate într-o variantă apropiată tipului de la Romula [34], prezintă detalii pentru pieptănătura de pe mască, detalii care fac legătura cu cele de pe calotă [35], şi pentru apărătoarea de ceafă, uşor evazată, întărită la margine şi recurbată. Deosebirea faţă de cel de la Romula constă în existenţa pe calotă a apărătoarelor de urechi, datorită dispunerii coafurilor de pe măştile acestei categorii, care lasă urechile libere.

Partea ce ar urma să întregim, calota, continuă coafura măştii avînd diadema, în cazul acesta pe calotă (fig. 1/b), datorită sistemului de montare a balamalei la calotă, aşezată peste mască. Aşa cum se poate observa pe profilul care urmăreşte linia coafurii (fig. 1/c), pentru care detalii de spate ne oferă cealaltă piesă aflată în Muzeul naţional din Stuttgart (fig. 1/d), cocul este făcut în onduleuri mari în spirală susţinut de o panglică cu fundă simplă la bază.

Avînd aceste elemente, calota măştii de la Romula poate fi reconstituită la partea superioară cu o pieptănătură deasă ca cea de pe mască, pînă la nivelul buclelor, în onduleuri mari împletite în coc strîns cu o panglică, avînd ornamentele buclelor reliefate (fig. 2/b). După acelaşi model ar trebui conturată şi apărătoarea de ceafă scurtă, uşor evazată şi recurbată la margine sau prevăzută cu o întăritură metalică.

Pentru partea superioară de îmbinare a celor două părţi este montat sistemul de balama pe creştetul măştii şi al calotei, care pivotau [36] permiţînd măştii să fie ridicată sau lăsată pentru acoperirea capului.

În privinţa părţii inferioare, cel mai practic şi simplu dispozitiv este ataşarea cu ajutorul unei curele, prevăzută cu o cataramă, trecută deasupra apărătoarei de ceafă, susţinută la capete de nituri aplicate la baza măştii, sub urechi [37].

Avînd urmele sistemului de asamblare pe masca de la Romula şi reconstituind calota, pe mască părul fiind pieptănat peste urechi şi existînd orificiile de trecere a cuiului balamalei montată la calotă, masca se racordează la aceasta suprapunîndu-i-se, găurile de la bază, sub urechi, reprezentînd locurile unde au fost fixate niturile (fig. 2/c).

Deşi forma astfel reconstituită (fig. 2/d) cu documentarea la îndemînă în stadiul actual al cercetării ar putea fi corectă [38], fireşte nu putem afirma că aceeaşi manieră a stat la baza făuririi coifului de către armurierii romani, singurul element de certitudine fiind execuţia prin turnare.

Mai greu este de stabilit din ce unitate a făcut parte călăreţul, posesor al coifului discutat în prima jumătate a secolului al III-lea, după părerea noastră din garnizoana Romula, locul de descoperire fiind pe malul drept al Oltului, la sud de localitate, unde piesa putea fi adusă de ape.

---

[33] Walke Norbert, *Das römische Donaukastell Straubing (Sorviodunum)*, Berlin, 1965, pl. 103.

[34] H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 108, 124, pl. 320, 321, p. 115, pl. 323.

[35] *Ibidem*, p. 116.

[36] P. Couissin, *op. cit.*, p. 411; H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 109.

[37] H. R. Robinson, *op. cit.*, p. 110.

[38] Mulţumesc călduros şi pe această cale lui Horia Vladimir Şerbănescu pentru preţiosul său aport în reconstituirea coifului cu mască de ceremonie de cavalerist de la Romula.

Excludem ca unitate *cohors I Flavia Commagenorum*, care prin analogie cu *cohors II Flavia Commagenorum sagittariorum equitata* [39], ar fi putut fi tot o *equitata*, staţionară în segmentul sudic de pe *limes Alutanus* [40] şi la Romula [41]. Ne gîndim, de asemenea, că n-ar putea proveni, fără a exclude cu totul această variantă, nici de la *numerus Surorum sagittariorum*, trupă de călăreţi staţionînd la Romula [42] din timpul lui Antoninus Pius pînă la începutul secolului al III-lea, după care este transferată în Africa ca unitate manevrieră de călări [43].

În această situaţie, după datarea coifului pînă la jumătatea secolului al III-lea, emitem pentru moment ipoteza apartenenţei în această perioadă a celui de-al doilea posesor, *Vitalis*, încadrat în turma decurionului *Crispinus* din componenţa unei cohorte de *equites legionarii* [44], repartizată cu o centurie [45] uneia din detaşamentele de legiuni venite la Romula cu prilejul atacurilor carpice din anii 245—247.

Propunem în acest sens una din *legio XXII primigenia Philippianorum* [46], venită de la *Mogontiacum* din Germania Superior, unde au mai fost descoperite măşti pentru coifurile de ceremonie ale acestei legiuni [47], decît una din legiunea VII Claudia [48] de la care nu ne-au ajuns încă asemenea exemplare, ceea ce nu înlătură în egală măsură propunerea de a proveni şi de la unul din călăreţii celei de a doua legiuni.

Oricum posesorul coifului, călăreţul roman, făcea parte dintr-una din echipele hipice ale căror întreceri se desfăşurau poate în arena amenajată în acest scop, în cartierul destinat acestor manifestaţii, care trebuie să fi existat într-un oraş ca Romula.

MASQUE D'APPARAT TROUVÉ À ROMULA ET UN ESSAI DE RESTITUTION DU CASQUE DE CAVALERIE ROMAINE

RÉSUMÉ

Une fois effectuée l'attribution typologique et précisée la chronologie des masques d'apparat des casques romains en général — avec un regard spécial sur les traits caractéristiques de la catégorie à laquelle appar-

---

39 W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 124—126. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 173.

40 IDR, I, p. 108—112, nr. 13; IDR, II, p. 170, nr. 382.

41 Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 359.

42 IDR, II, nr. 341, 350, 383.

43 M. Speidel, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 169 şi urm., cf. M. Euzennat, în Akten des XI. Internationalen Limeskongresses.

44 DA, *s.v. equites, turma*.

45 La practica obişnuită ca o centurie să-şi indice numele după comandantul ei, date recente dovedesc că detaşamentele de legionari îşi numeau centuriile şi după cohortă sau grad, cf. M. Speidel, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn, 30, 1970, p. 120, nota 6.

46 IDR, II, nr. 325, 326, cu discuţiile din SCIVA, 31, 1, 1980, p. 113.

47 J. Garbsch, *op. cit.*, 0.9, p. 64, pl. 18 — 3 şi celelalte provenite de la legiunile din Germania Superior.

48 IDR, II, nr. 327, 328, cu propunerile de întregire în altă lectură făcută de M. Speidel, *op. cit.*, p. 119 şi urm.

tient la pièce en question — , le masque de Romula offrant certains éléments de jointure avec la calotte du casque, l'auteur tente la restitution de celui-ci et de ce complet protecteur dans son ensemble.

Il faut préciser au préalable que le masque conservé initialement dans les collections du musée Papazoglu de Bucarest se trouve présentement au Kunsthistorisches Museum de Vienne. Cette pièce a été trouvée en 1863 sur la rive droite de l'Olt, à un endroit situé au sud de Romula, dans le voisinage du skyte de Comanca attenant au village du même nom (dép. d'Olt) et non dans le voisinage du monastère de Comana (dép. d'Ilfov), comme on l'a affirmé jusqu'à présent, de manière érronée.

La revue des détails d'exécution de l'objet, avec certaines mises au point qui font défaut dans les descriptions précédentes, permet la constatation que ce masque appartient à la catégorie de casque sans oreillons parce que la callote recouvre les oreilles en les protégeant. Les trous au sommet du masque s'articulaient sur le dispositif des gonds montés sur le casque, actuellement perdus. Le raccordage se faisait par superposition et par les rivets de la mentonnière. Par analogie avec les pièces et les calottes de casques ornées de figures féminines trouvées jusqu'à présent, l'auteur s'attache à reconstituer l'ensemble, aboutissant également à sa datation dans l'intervalle compris entre la fin du IIe siècle et le milieu du IIIe.

Tout en acceptant l'appartenance successive de cette pièce à deux personnes différentes, l'auteur réexamine les trois inscriptions en pointillé. Par suite de ce nouvel examen, il propose une autre lecture pour les deux premières inscriptions, lecture qui tienne compte du sigle de la ceinture, à savoir : *T Pius centuria Prisci*. Quant à la troisième inscription, la lecture *Vitalis t(urma) Crispini* reste valable.

Si Romula était bien la garnison du cavalier respectif, il est plus difficile de préciser l'unité dont il faisait partie. Sans écarter absolument la possibilité qu'il s'agisse de quelque militaire du *numerus Surorum sagittariorum* — stationné à Romula depuis le règne d'Antonin le Pieux jusqu'au commencement du IIIe siècle — , compte tenu de la datation du casque jusque vers le milieu du IIIe siècle, l'auteur avance comme hypothèse de travail l'appartenance de ladite pièce en dernier lieu à un Vitalis enrégimenté dans la *turma* du décurion Crispinus. Or, cette *turma* pouvait faire partie d'une cohorte d'*equites legionarii*, avec une centurie répartie à l'un des détachements composant les légions envoyées à Romula lors des attaques carpiques des années 245—247. On serait, surtout, enclin de penser à la *legio XXII primigenia Philippianorum*, venue de *Germania Superior*, où ont été mis au jour d'autres masques pour casques d'apparat appartenant à la légion respective.

Quoiqu'il en soit, le cavalier romain devait faire partie de l'une des équipes hippiques, dont les concours se déroulaient, vraisemblablement dans un manège aménagé à cet effet, quelque part dans le quartier réservé à cette sorte de manifestations — quartier dont une ville de l'importance de Romula ne pouvait en être démunie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. *a* Masque en bronze du casque de Romula (coll. du Kunsthistorisches Museum, Vienne, n° VI 4946, avec une copie au Römisch-Germanisches Zentralmuseum de Mainz, n° 6487); *b-c* Calotte d'un casque à masque de Straubing (Musée de Straubing); *d* Calotte d'un casque trouvé à Ruit avec les détails de la coiffe vue du dos (Würtembergisches Landes Museum, Stuttgart).

Fig. 2. *a* Le profil du masque de Romula, d'après O. Benndorf, pl. X; *b* Essai de restitution de la calotte du casque à masque de Romula avec les détails de la coiffe; *c* Le système de jointure des deux parties du casque restitué; *d* Casque d'apparat du cavalier romain (restitution).

Fig. 3. Le dessin des traces laissées par les gonds sur la couronne du masque de Romula, d'après O. Benndorf, pl. X.

Fig. 4. Les inscriptions du masque de Romula, en pointillé.

IMPORTURI ROMANE RARE ÎN DOUĂ MORMINTE DIN NECROPOLA DE LA BÎRLAD-VALEA SEACĂ

DE

VASILE PALADE

În inventarul a numeroase morminte, aparţinînd ambelor rituri funerare, din necropola de la Bîrlad — Valea Seacă (secolul al IV-lea e.n.), se află adesea obiecte de import, fie că este vorba de podoabe şi accesorii vestimentare, fie de vase de sticlă sau, rareori, ceramice.

Din punct de vedere al valorii unor asemenea obiecte, două morminte se detaşează net din totalul celor descoperite pînă la această dată şi anume mormintele de înhumaţie nr. 501 şi 507, pe care ne propunem să le prezentăm în întregime în cele ce urmează.

1. Mormîntul 501; groapă de formă rectangulară cu fundul plan şi colţurile rotunjite, adîncă de 2,90 m faţă de solul actual (şi de peste 2,50 m faţă de nivelul solului antic de călcare). Scheletul, aparţinînd unui individ adult (?), a fost aşezat întins pe spate cu capul la nord, cu mîinile pe lîngă corp. Mormîntul cuprindea următorul inventar:

În dreptul capului spre latura de vest se afla un urcior de culoare cărămizie (fig. 2/13) şi alături o oală lucrată cu mîna (fig. 2/1). În partea stîngă a capului se afla o strachină din pastă fină (fig. 2/4) şi o oală relativ mică lucrată din pastă zgrunţuroasă de culoare cenuşie (fig. 2/8). Lîngă umărul stîng se afla un urcior de sticlă (fig. 1/6 a, b; 2/11) aşezat culcat cu gura spre gura mortului. Pe umărul drept, exista o străchinuţă (fig. 2/2) in care au fost depuse două ace de bronz din care unul cu capul lăţit prevăzut cu mîner subţire de lemn (fig. 4/2). Spre cotul mîinii drepte era o căniţă cu toartă (fig. 2/10), iar în partea stîngă, de la umăr pînă in dreptul palmei se aflau două oliţe, una lucrată din pastă zgrunţuroasă (fig. 2/3) şi alta din pastă fină cu luciu metalic la suprafaţă (fig. 2/5). Între acestea era o străchinuţă de formă tronconică, cu fundul drept, tăiat cu sfoara, lucrată din pastă zgrunţuroasă de culoare cenuşie deschis (fig. 2/6; 3/1), şi alta din pastă fină cenuşie (fig. 2/9). Peste oasele antebraţului de la mîna stîngă se afla un pahar conic de sticlă aşezat cu gura spre vest (fig. 1/3), iar între femure, uşor sub oasele bazinului, se găsea o strachină lucrată din pastă fină cenuşie (fig. 2/7). La picioare, în capătul gropii, se afla un castron bitronconic cu buza dreaptă, lucrat din pastă fină cenuşie (fig. 2/12). Pe genunchiul stîng a fost depus un pieptene cu mîner semicircular şi umerii drepţi (fig. 4/7), aşezat cu mînerul în afară (spre palma mîinii stîngi). Pe omoplatul drept se afla un medalion de aur (fig. 1/2 a, b), iar în capătul de nord al gropii au fost depuse ofrande de carne de ovi-caprine peste care a fost aşezat un cuţit mic de bronz (fig. 4/4). Pe fundul gropii, mai ales pe jumătatea sudică, se aflau urme de cărbune fără cenuşă.

După aşezarea tuturor obiectelor în mormînt, peste decedat şi inventarul funerar a fost depus un strat de pămînt, gros de aproximativ 0,10—0,15 m. Apoi, întreaga suprafaţă a gropii a fost acoperită cu o

învelitoare lucrată din materiale organice care s-au descompus formînd un strat fin de culoare albă-cenușie, părînd să reprezinte o țesătură sau mai curînd o împletitură de natură vegetală.

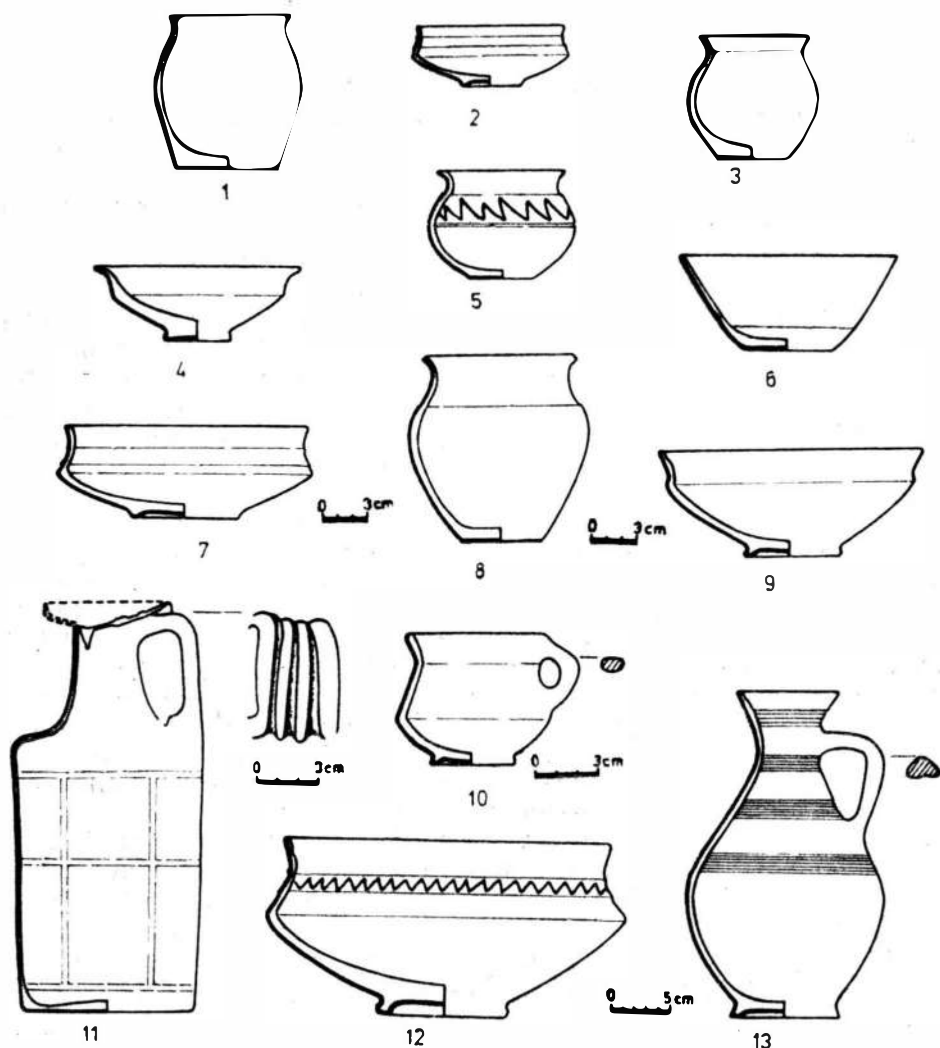

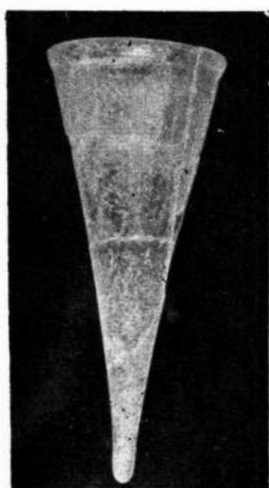
Fig. 2. Bîrlad-Valea Seacă. Mormîntul 501; vas lucrat cu mîna din pastă grosieră (1); vase lucrate la roată din pastă cenușie fină (2, 4, 5, 7, 9, 10, 12); vase lucrate din pastă zgrunțuroasă (3, 6, 8); ulcior din sticlă (11); ulcior de import lucrat din pastă cărămizie (13).

2. Mormîntul 507; groapă dreptunghiulară lungă de 3,20 m, lată de 1,60 m și adîncă de 3,30 m, față de solul actual (2,95 m față de solul antic de călcare). Prin dimensiunile sale groapa acestui mormînt își găsește rare corespondențe în alte necropole, iar la Bîrlad—Valea Seacă numai groapa unui singur mormînt a avut asemenea dimensiuni mari (M. 296). Scheletul a fost depus în groapă, întins pe spate, cu capul la nord, cu

1

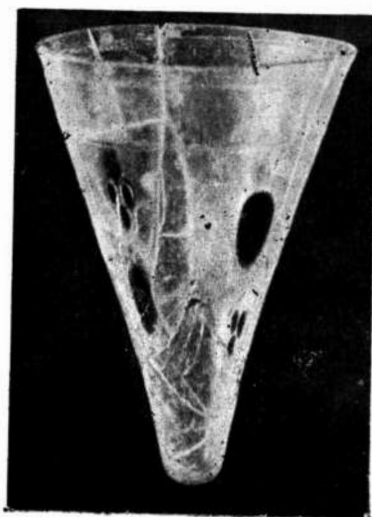

2a

2b

3

4a

4b

5

6a

6b

Fig. 1. Bîrlad-Valea Seacă: 1 cataramă de argint; 4 a, b medalion de aur; 5 pahar de sticlă (M. 507); 2 a, b medalion de aur; 3 pahar de sticlă; 6 a, b urcior de sticlă (M. 501).

Fig. 3. Bîrlad-Valea Seacă. Vase. Mormîntul 501 (1); Mormîntul 507 (2—4).

mîna stîngă întinsă pe lîngă corp, iar dreapta îndoită din cot în afară. Inventarul mormîntului se compune din următoarele obiecte:

În dreptul capului pe partea dreaptă, spre peretele de vest al gropii se afla o cană cu gîtul înalt şi strîmt (fig. 3/4; 5/9), uşor aplecată cu gura în afară. Sub tibia piciorului drept era o strachină lucrată din pastă fină (fig. 5/4), iar pe femurul stîng, un castronaş cu buza dreaptă (fig. 5/7) şi un pahar conic de sticlă, decorat cu „buline" albastre (fig. 1/5). Sub oasele bazinului se afla o strachină lucrată din pastă fină (fig. 5/1) şi un pieptene distrus de acizii humici (fig. 4/6), iar în partea stîngă, în dreptul palmei, o oală lucrată cu mîna, decorată cu butoni conici, dispuşi circular pe umăr, intercalaţi de alveole rotunde (fig. 3/3; 5/8). La picioare existau două oale lucrate la roată din pastă zgrunţuroasă (fig. 5/2,5) şi o cană cu cioc de turnare (fig. 3/2; 5/6). În capătul sudic al gropii se afla un castron cu trei torţi (fig. 5/3). Peste tibia şi laba piciorului stîng se aflau două bare de fier, puternic oxidate, de secţiune circulară, cu diametru de aproximativ 0,01 m, lungi de 0,08 —0,10 m. Una dintre bare avea inel la un capăt, format prin îndoire. A doua bară, probabil întreagă, avea ambele capete îndoite în unghi drept, asemănător unui mîner de ladă. Peste aceste segmente metalice se aflau urme masive de lemn descompus, înbibat cu oxizi de fier. Asemenea urme de lemn se aflau şi peste partea inferioară a scheletului, uşor în diagonală, ajungînd pînă în dreptul cotului de la mîna dreaptă. Un alt obiect lucrat dintr-o bară de fier, probabil de aceeaşi secţiune, lungă de 0,25 m, prevăzută la un capăt cu inel prin care trecea capătul îndoit al altei bare ceva mai scurte (0,10 m), ambele puternic oxidate, se aflau în capătul de nord al gropii. Pe umărul stîng era un medalion de aur (fig. 1/4 a, b), iar pe bazin o cataramă de argint, placată cu aur (fig. 1/1), un fragment de ac (?) de bronz, cît şi o altă cataramă de bronz (fig. 4/1). Sub umărul stîng s-au aflat oase de ovi-caprine şi două cuţite de fier puternic oxidate (fig. 4/3,5). Pe fundul gropii se afla un strat, relativ subţire, de cărbune şi cenuşă de lemn ars inoxidant. După aşezarea inventarului, peste întreaga suprafaţă a gropii a fost depus un strat de pămînt gros de 0,70 m. Peste acesta a fost aşezat un pod de scînduri de lemn cărora, probabil, li s-a dat apoi foc, deoarece se mai păstrează un strat de cărbune, în unele porţiuni gros de 0,02 —0,05 m, pe toată suprafaţa gropii. Aceasta a fost apoi umplută în întregime cu pămînt.Datorită tasării pămîntului de umplutură, stratul de cărbune rezultat de la podul de lemn apare albiat în secţiune.

Înainte de a pune în discuţie obiectele de inventar mai deosebite, procurate din import, socotim util să stăruim asupra unor trăsături comune celor două morminte prezentate mai sus. Astfel, în ambele morminte, cel decedat, împreună cu inventarul însoţitor, a fost acoperit mai întîi cu un strat de pămînt, după care pe toată suprafaţa gropii a fost aşezată o învelitoare constînd dintr-o împletitură vegetală ori din loazbe de lemn. Apoi, alături de inventarul ceramic lucrat la roată, din pastă fină şi zgrunţuroasă, se găseau numai cîte un vas lucrat cu mîna din pastă neîngrijită, cîte un pahar conic de sticlă şi cîte un medalion de aur.

În acelaşi timp apar şi elemente care deosebesc cele două morminte şi anume: în mormîntul 501 printre obiectele de inventar apar mărgelele,

care însoțesc de obicei persoanele de sex feminin, în timp ce în mormîntul 507 au fost descoperite cataramele de centură și un obiect cu mînere de fier, care ar putea proveni, probabil, de la un scut de lemn (?), obiecte specifice bărbaților.

În ceea ce privește importurile romane, remarcăm aici următoarele obiecte deosebite :

a. Pahare de sticlă. În mormîntul 501 s-a descoperit un pahar avînd corpul zvelt, de formă conică alungită (fig. 1/3), lucrat în tehnica suflării, dintr-o sticlă de culoare albă ușor gălbui-verzuie, transparentă, conținînd bule mici de aer și fibre mate în compoziție, cu irizații violacee pe suprafața exterioară. Dimensiuni : înălțimea 17,2 cm, diametrul gurii 7,2 cm și a părții terminale a conului de 0,8 cm. Grosimea peretelui, relativ uniformă pe 3/4 din înălțime, este de 1,5 mm, aceasta îngroșîndu-se către vîrful conului. Buza evazată prezintă o ușoară șănțuire pe partea interioară și marginea tăiată drept. Ca decor, paharul are două dungi circulare foarte puțin adîncite, realizate prin șlefuire, dispuse una sub buză, iar a doua cu 2,5 cm mai jos. Prin forma sa, perfect conică, și corpul zvelt mult alungit, paharul nu-și găsește, deocamdată, analogii în cultura Sîntana de Mureș.

Al doilea pahar realizat în tehnica suflării a fost descoperit în mormîntul 507. Acesta este de formă relativ tronconică, cu gura mult deschisă, iar prin dimensiuni poate fi socotit mai mult o cupă decît pahar. El este lucrat dintr-o sticlă transparentă de calitate superioară, de culoare albă ușor gălbuie, cu extrem de rare bule minuscule de aer în compoziție. Fundul ușor concav este îngust și nu permite paharului să stea în picioare; gura largă are buza dreaptă cu marginea ușor rotunjită. Ca decor paharul are trei caneluri circulare foarte puțin adîncite, realizate prin șlefuire, din care două mai largi dispuse una sub buză și a doua cu 2,3 cm mai jos, iar a treia îngustă, abia vizibilă, se află aproape la jumătatea înălțimii paharului. Decorul principal este format din patru „buline" ("Nuppenverzierung") mari și patru grupe de cîte trei „buline" mici de culoare albastru închis, toate de formă oval-alungită, dispuse pe două niveluri. Nivelul superior cuprinde două „buline" mari așezate simetric, față în față, intercalate de două grupe de cîte trei „buline" mici, în fiecare grupă două „buline" fiind așezate aproximativ pe aceeași linie, iar a treia între ele, dedesubt. Nivelul inferior are aceeași dispoziție, cu deosebirea că „bulinele" mari sînt așezate sub grupele de „buline" mici de pe nivelul unu și invers (fig. 1/5). Atît „bulinele" mari, cît și cele mici fac corp comun cu peretele paharului, însă apar bombate atît la exterior, cît și la interior. Dimensiuni : înălțime 19,3 cm; deschiderea gurii 13,2 cm și a fundului de 2,6 cm; grosimea peretelui 0,2 — 0,3 cm. Și acest pahar-cupă, prin profil și dimensiuni și în principal prin decorul format din „buline", cele mici grupate, redînd, probabil, o formă stilizată a ciorchinilor de struguri (?), este fără analogii în cultura Sîntana de Mureș.

b. Urcior de sticlă. Descoperit în mormîntul 501, urciorul este puternic corodat și spart prin presiune, cu numeroase fragmente lipsă, antrenate, probabil, pe ganguri în afara gropii sepulcrale. Este lucrat în tehnica suflării dintr-o sticlă inferioară de culoare gălbui-verzuie, ușor translucidă

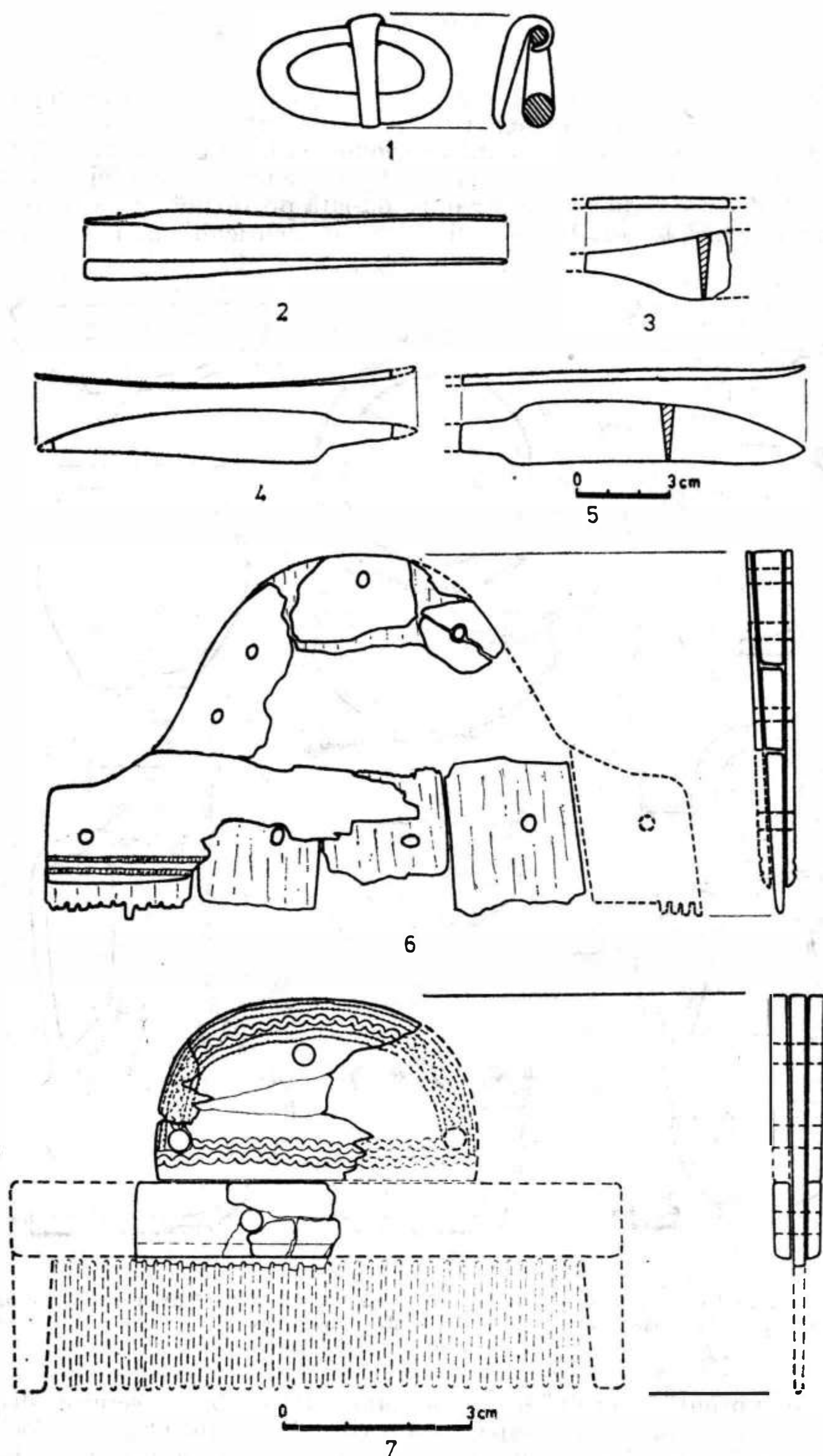

Fig. 4. Bîrlad-Valea Seacă: 1 cataramă de bronz; 3, 5 cuţite de fier; 6 pieptene din corn de cerb (M. 507); 2 ac de păr; 4 cuţit de bronz; 7 pieptene din corn de cerb (M. 501).

cu irizaţii violacee. Conţine bule de aer şi fibre mate în compoziţie. Din ceea ce s-a putut întregi rezultă că urciorul are formă cilindrică, uşor turtită, fundul drept şi gîtul tronconic, cu buza oblică mult răsfrîntă la exterior (fig. 1/6 a, b ; 2/11). Toarta lipită pe umăr şi sub buză, îndoită în unghi drept este lucrată dintr-o bandă lată prevăzută cu patru nervuri şi trei caneluri longitudinale, avînd patru „denticuli" la joncţiunea cu

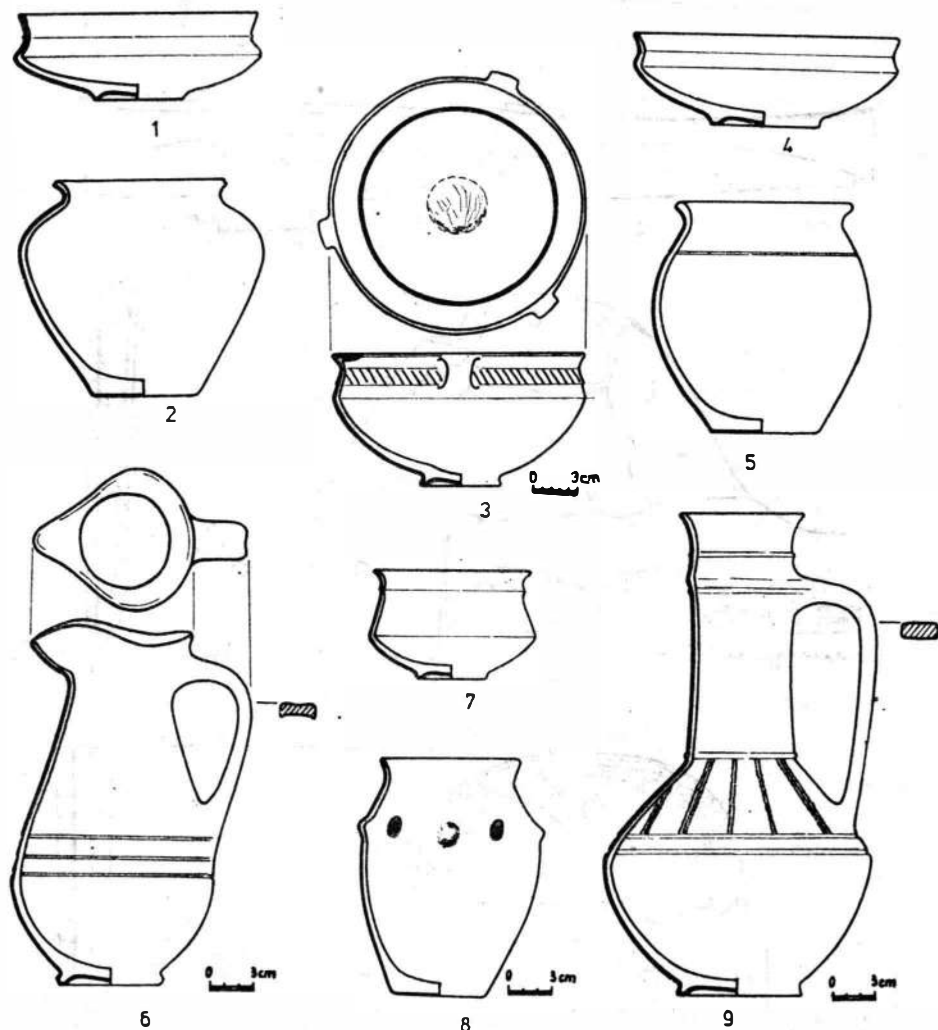

Fig. 5. Bîrlad-Valea Seacă. Mormîntul 507. Vase lucrate la roată din pastă fină cenuşie (1, 3, 4, 6, 7, 9); vase lucrate la roată din pastă zgrunţuroasă (2, 5); vas lucrat cu mîna din pastă grosieră (8).

umărul. Corpul urciorului a fost decorat cu trei dungi şlefuite, dispuse orizontal, una spre partea superioară a corpului, a doua spre mijloc şi a treia la partea inferioară. Între acestea se află şase dreptunghiuri dispuse

pe două niveluri realizate prin aceeaşi tehnică (fig. 2/11). Dimensiuni: înălţime totală 19,1 cm, înălţime corp 13,1 cm; diametru corp 8,4 cm, gît 2,8 cm, deschiderea gurii 6,6 cm. Toarta este înaltă de 6 cm; lată la bază de 4,8 cm, la partea superioară de 4,2 cm; grosimea în secţiune de 0,8 cm.

Deşi îşi găseşte analogii în vestul Europei în a doua jumătate a secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea e.n. [1], urciorul apare pentru prima dată în complexe Sîntana de Mureş pe teritoriul ţării noastre. Exemplarul nostru îşi găseşte cea mai apropiată corespondenţă într-un urcior existent în muzeul din Köln [2], socotit a proveni din Egipt.

c. Obiecte de metal. În mormîntul 507 s-au descoperit două catarame, din care una mai mare lucrată din argint, placată parţial cu aur. Catarama este alcătuită dintr-o verigă oval-alungită, o placă dublă de formă semicirculară (uşor ovală) şi spinul care are vîrful lăţit şi încîrligat spre a se potrivi pe verigă (fig. 1/1). Veriga este lucrată dintr-o bară de grosime uşor inegală în sensul că este mai subţire spre ambele capete. Partea verigii acoperită de prelungirea plăcii prezintă praguri pe latura interioară. Placa are partea superioară şi prelungirea care înfăşoară veriga mai groase în secţiune decît placa dorsală. Ambele plăci sînt străpunse de trei nituri de sîrmă de argint dispuse simetric. Niturile au capul pe placa superioară modelat în formă de calotă. Spinul este de secţiune semicirculară şi are vîrful lăţit, prevăzut cu trei faţete transversale, pe porţiunea încîrligată, redînd schematic un cap zoomorf. Partea posterioară tăiată drept are o prelungire rectangulară în secţiune, care se îndoaie fixînd spinul pe verigă. Atît placa superioară, cît şi spinul sînt parţial placate cu foiţă subţire de aur ornamentată. Astfel, pe muchia uşor oblică a plăcii superioare a fost realizat un şanţ circular în care s-a introdus o fîşie de aur, fixată acolo prin batere. Pe aceasta s-a aplicat un ornament realizat din linii incizate dispuse oblic. Pe suprafaţa superioară a plăcii, spre margine, se află un chenar semilunar, cruţat pe placa de argint, decorat cu linii incizate oblic, radial în sens opus faţă de cele de pe muchie. Pe această fîşie se află şi cele trei nituri care prin capul semisferic şi dispoziţia lor simetrică se constituie în ornament. Centrul plăcii superioare a fost scobit semicircular şi placat cu o foiţă de aur care se prelungeşte peste veriga cataramei pierzîndu-se pe partea interioară. Placa de aur pare prinsă de cea de argint prin batere. Cîmpul acesteia delimitează, printr-o linie incizată, un chenar semilunar paralel cu cel de pe marginea exterioară a plăcii propriu-zise, decorat la rîndul său cu linii incizate dispuse oblic-radial în sens invers faţă de cele de pe chenarul marginal al plăcii. Restul cîmpului din centru este decorat, la rîndul său, cu patru rînduri de incizii semicirculare, cele de pe rîndul exterior avînd capetele împreunate, redînd, după cît se pare, în mod stilizat, un penaj asemănător întrucîtva cozii de păun (fig. 1/1). Spinul cataramei este împărţit în trei segmente din care două, cele de la capete, sînt placate cu aur pe partea convexă după ce suprafaţa segmentului a fost mai

---

[1] Michel Vanderhoeven, *Verres Romains tardifs et Merovingiens du Musée Curtius*, Liege, 1958, p. 52, Pl. XIV/53; D. B. Harden, *Ancient Glass, II, Roman in The Royal Archaeological Institut*, vol. CXXVI, Londra, 1970, p. 56, Pl. VII/E, F.

[2] D. B. Herden, *op. cit.*, p. 74.

întîi adîncită pe lățimea și grosimea foiței de aur, fixată prin batere. Segmentul din mijloc, neacoperit cu foiță de aur, are astfel aceeași înălțime cu restul spinului. Partea bombată, orizontală a spinului este decorată cu linii incizate în rețea, executate separat pe fiecare segment; inciziile de pe capătul posterior sînt realizate mai dens și se prezintă mai fine ca șănțuire; restul inciziilor sînt mai pronunțate și formează romburi vizibile pe suprafața bombată a segmentului din mijloc și a celui anterior aurit. Vîrful lățit, încîrligat prin cele trei fațete transversale se constituie ca ornament, sugerînd un cap sau un cioc (?). Dimensiuni: diametrul verigii 3,1 cm și 1,9 cm, al plăcii 2,5 cm și 1,7 cm; grosimea verigii 0,6 cm și 0,5 cm, grosimea plăcii superioare 0,18 cm, a plăcii inferioare 0,10 cm; lungimea spinului 2,10 cm; lățimea la bază 0,7 cm, la vîrf 0,5 cm, la mijloc 0,45 cm. Greutatea 25,15 g. Inv. 6 120.

Deși în necropolă se întîlnesc și alte catarame din argint, ca dealtfel și în alte necropole Sîntana de Mureș [3], cea din mormîntul 507 prin modul cum este lucrată, prin ornament și placarea parțială cu aur nu-și găsește, deocamdată, corespondente în alte necropole.

d. Medalioane de aur. În inventarul mormintelor 501 și 507 s-a descoperit cîte un medalion de aur. Ambele medalioane sînt realizate din monede romane de aur „solidus" cărora le-au fost adăugate ulterior urechiușe de suspendare. Primul medalion (M. 501) este realizat dintr-un solidus de la Constans (F. Valerius Iulius Constans, 337—350) căruia i s-a lipit o urechiușă din bandă de aur, lată de 0,4 cm, decorată cu trei caneluri și patru nervuri longitudinale. Lipirea acesteia pe monedă este realizată cu grijă (fig. 1/2 a, b). Descriere: Av. *CONSTANS AVGVSTVS.* Bustul împăratului cu diademă și cuirasă spre dreapta. Rv. *VICTORIAE DDNN AVGG.* În centru două Victorii ținînd un glob cu trei eșarfe dedesubt. Pe glob: *VOT X MULT XX.* În exergă se observă două litere, peste care a fost lipită urechiușa. Prima literă pare să fie un *T*, iar a doua un *P* (?). Dimensiuni: diametrul 2,2 cm; grosime 0,1 cm; greutate 4,28 g. Inv. 7 039 (Cohen [2], VII, 165) [4].

Al doilea medalion (M. 507) este realizat dintr-un solidus de la Constantius al II-lea (F. Valerius Iulius Constantius, 337—361) căruia i s-a adăugat o urechiușă inelară din sîrmă avînd capetele lipite cu oarecare stîngăcie, în sensul că o parte din aurul topit la sudare acoperă cîteva litere din legendă, atît pe avers, cît și pe revers (fig. 1/4 a, b). Aceasta este tocită la partea superioară ca urmare a purtării medalionului ca podoabă un timp relativ îndelungat. Descriere: Av. *FLIVL CONST(AN)TIVS PERP AVG.* Bustul împăratului cu diadema din perle, drapat și cuirasat spre dreapta. Rv. *GLORIA REIPVBLICAE.* În centru împăratul și împărăteasa șezînd, susțin o coroană. În cîmp: *VOT XXX MULT XXXX.* În exergă primele litere sînt acoperite; se observă parțial ultimele trei litere, care ar putea fi...*MAQ*, atestînd faptul că moneda

---

[3] Gh. Diaconu, *Tîrgșor, necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 89; idem, *Mogoșani, necropola din secolul IV e.n.*, Tîrgoviște, 1970, p. 15.

[4] Identificarea a fost făcută de Mariana Chițescu, căreia îi aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

a fost bătută la Aquileia. Dimensiuni : diametrul 2,3 cm ; grosimea 1,3 cm ; diametrul inel suspendare 0,6 cm ; grosimea sîrmei-inel 0,15 cm ; greutatea 4,71 g. Inv. 7 040 (Cohen [2], VII, 112)[5].

Comparînd bogăţia şi valoarea inventarului celor două morminte în discuţie cu acela al restului de morminte din necropolă se desprinde concluzia că familiile celor doi indivizi dispuneau de o stare materială cu mult superioară faţă de media comunităţii din care aceştia făceau parte. Aşa se explică prezenţa în inventarul funerar al celor două morminte a vaselor de sticlă de calitate relativ superioară, a cataramei de argint placată cu aur şi a celor două medalioane de aur, alături de vasele ceramice lucrate la roată, din pastă fină, de tehnică superioară. Este de presupus că, prin starea lor materială, cei doi indivizi aparţineau unei categorii sociale înstărite, cu totul restrînsă numeric în aşezarea de la Bîrlad — Valea Seacă. În acest context este posibil ca individul din mormîntul 507 să fi fost o căpetenie autohtonă ridicată din pătura înstărită a acestei comunităţi. Spre această părere ar conduce dimensiunile foarte mari ale gropii, măsurile de protejare prin amenajarea podinei de scînduri care acoperea întreaga groapă a celui decedat, cît şi bogăţia inventarului funerar, alături de care se afla, după toate probabilităţile, şi un scut de lemn aşezat pe jumătatea inferioară a corpului. În legătură cu apartenenţa etnică a defunctului, atrage atenţia faptul că alături de inventarul ceramic de tehnică superioară se afla şi un vas lucrat cu mîna. Oala respectivă este decorată pe umeri cu butoni conici alternînd cu alveole rotunde, ornament de cea mai autentică şi îndelungată tradiţie geto-dacică [6]. Această prezenţă, simptomatică, ne dă temeiul să opinăm pentru originea dacică (autohtonă) a celui înmormîntat, vasul respectiv reprezentînd un veritabil simbol etnic al acestuia.

O altă problemă pe care o ridică cele două morminte este aceea legată de data la care a avut loc înmormîntarea, în contextul cronologic al necropolei de aici. Din acest punct de vedere este evident că cele două morminte aparţin ultimei faze de folosire a necropolei, ele aflîndu-se către periferia nord-vestică unde aceasta s-a extins în timp. Cît timp anume s-a prelungit această ultimă fază este posibil de stabilit numai cu ajutorul inventarului funerar al mormintelor din acest sector din care fac parte şi cele două morminte în discuţie. Printre acestea amintim paharul conic din mormîntul 501, care se datează, fără rezerve, în secolul al V-lea e.n., în vestul Europei fiind documentat şi în epoca merovingiană [7]. Apropiat tipologic, avînd doar vîrful conic mai puţin ascuţit, este şi paharul din mormîntul 35 din necropola de la Gavrilovka, datat la începutul secolului al V-lea e.n. [8], sau cel descoperit într-un mormînt la

---

[5] Idem.

[6] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 67; Un ornament identic cu cel de pe vasul în discuţie se întîlneşte pe ceramica lucrată cu mîna de la Marca (vezi S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca (jud. Sălaj)*, 1974, p. 16, Pl. XIII/14).

[7] M. Vanderhoeven, *op. cit.*, p. 82; Herman Günter Rau, Acta Praehistorica et Archaeologica, 3, 1972, p. 135—138.

[8] E. A. Simonovici, MIAMoscova, 82, 1960, p. 192 şi urm., fig. 9/12, 14 (M. 35); H. Günter Rau, *op. cit.*; idem, Zeitschrift für Ostforschung, 24, 1975, 3, p. 481.

Intercisa, datat cu monedă de la Valentinianus[9]. Dealtfel, şi urciorul de sticlă din acest mormînt se datează către începutul secolului al V-lea e.n.[10]. Paharul tronconic din mormîntul 507 este tipic pentru începutul secolului al V-lea e.n.[11]. Exemplarul nostru se apropie în parte de paharul tronconic decorat cu „buline" albastre, existent în muzeul Universităţii Michigan socotit a fi o lampă de sticlă[12]. În jurul anului 400 se datează şi paharele tronconice de la Sîntana de Mureş[13] şi Csakvar (Tricina romană)[14], ca dealtfel şi cel din M. 195 din necropola de la Tîrgşor.[15] Dintre obiectele de metal, catarama de argint placată cu aur se apropie tipologic de cataramele de aur din mormîntul princiar de la Apahida II, în ce priveşte forma verigii şi a plăcii, dispunerea niturilor etc., mormînt datat în secolul al V-lea e.n.[16]. Prin forma verigii şi a plăcii catarama în discuţie se apropie, în mare măsură, şi de exemplarul descoperit într-un mormînt de la Tomis datat în secolul al VI-lea e.n., deosebirea constînd doar în scenele ornamentale realizate însă în aceeaşi tehnică ca şi pe exemplarul nostru[17]. Şi cele două medalioane trebuie socotite ca piese tîrzii, avînd în vedere circulaţia lor iniţială ca monede şi perioada relativ îndelungată cît acestea au fost folosite ca medalioane, dovedită prin tocirea inelelor de suspendare. Pieptenele fragmentar din mormîntul 501, prin construcţia deosebită a mînerului realizat din cîte două plăci rectangulare care formează baza, fixînd plăcile cu dinţii, şi alte două plăci semicirculare care se ataşează în continuare pe mijlocul primelor plăci formînd apucătoarea, la care se adaugă şi decorul incizat în tehnica gravurii (fig. 4/7), se datează la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al V-lea e.n., aşa cum atestă pieptenii din mormîntul 68 de la Csakvar[18] şi Tîrgu Mureş[19]. Chiar şi cana cu gîtul înalt şi îngust lucrată la roată din pastă fină de culoare cenuşie din mormîntul 507 (fig. 3/4; 5/9) se asociază totdeauna cu materiale care se datează la începutul secolului al V-lea e.n[20].

În încheiere se cuvine să precizăm că inventarul celor două morminte aduce dovezi certe cu privire la folosirea necropolei Sîntana de Mureş, de la Bîrlad — Valea Seacă, cel puţin pînă în primele două decenii ale secolului al V-lea.

Mormintele în discuţie fac dovada existenţei unei pături restrînse care dispunea de o stare materială deosebită, pătură din care se ridicau căpetenii locale autohtone, ca cel îngropat în mormîntul 507 din necropola aşezării respective.

---

[9] L. Barkoczi, Folia Archaeologica, 22, 1972, p. 74, fig. 4/1.

[10] M. Vanderhoeven, *op. cit.*, p. 52—54; D. B. Harden, *op. cit.*, p. 74.

[11] M. Vanderhoeven, *op. cit.*, p. 62, Pl. XVIII/64, 65.

[12] D. B. Harden, *op. cit.*, p. 59, Pl. *X/A*.

[13] H. Günter Rau, *op. cit.*, p. 481.

[14] *Ibidem.*

[15] Gh. Diaconu, *Tîrgşor...*, p. 107, Pl. CXVI/8.

[16] Kurt Horedt, D. Protase, Germania, 50, 1972, p. 174—220; D. Protase, ActaMN, 9, 1972, p. 169, 171, pl. II/5 a; VIII/3 a; R. Theodorescu, *Un mileniu de artă de la Dunărea de jos*, Bucureşti, 1976, p. 80—81.

[17] N. Gheluţă Georgescu, Pontica, 10, 1977, p. 254, pl. I, fig. 1 a.

[18] M. Lamiova Schmiedlova, ArchStudMat, 1, 1964, p. 197, fig. 2/4, 6, 7; A. Salamon L. Barkoczi, Alba Regia, 11, 1971, fig. 11 şi 12.

[19] A. Salamon, MittArchInst, 6, 1976, p. 52, pl. 32/1, 2.

[20] H. Günter Rau, Acta Praeh. et Arch, 3, 1972, p. 158.

Produsele de import amintite, alături de numeroase alte obiecte obținute pe aceeași cale, atestă, în același timp, existența unor contacte permanente și active ale populației locale cu lumea romană sud-dunăreană.

IMPORTATIONS ROMAINES RARES DÉCOUVERTES DANS DEUX SÉPULTURES DE LA NÉCROPOLE DE BÎRLAD—VALEA SEACĂ

RÉSUMÉ

Dans de nombreuses sépultures de la nécropole de Bîrlad Valea Seacă, présentant les deux rites funéraires, ont été trouvées diverses pièces d'importation. Les sépultures 501 et 507 se détachent du reste par la valeur et la rareté de certaines importations comprises dans leur mobilier funéraire. Ainsi , on a découvert dans la sépulture 501, à côté d'un inventaire céramique relativement riche, de facture essentiellement autochtone, un verre, un cruchon de verre importé et un médaillon d'or, consistant en une monnaie romaine (un «solidus ») à laquelle a été rajoutée une oreillette confectionnée dans une lamelle d'or. Dans la sépulture 507, en dehors de la céramique indigène de luxe, se trouvait un verre tronconique en verre, décoré de « pois » bleus (Nuppenverzierung), de forme ovale allongée, les unes plus grandes, alternant avec d'autres plus petites, groupées par trois et disposées sur deux niveaux. En plus, le verre est décoré de trois lignes horizontales, faiblement gravées, disposées circulairement à des distances inégales sur la moitié supérieure du corps. Parmi le mobilier se trouvaient également deux boucles de ceinture, l'une de bronze et l'autre d'argent, plaquée partiellement d'une feuille d'or (partie supérieure de la plaque qui s'attache à la ceinture et ardillon) et décorée d'incisions disposées en résille (sur l'ardillon) et en épi, ou d'un motif imitant de façon schématique le plumage de la queue d'un paon. Le mobilier funéraire comprenait également un médaillon d'or, consistant encore en une monnaie romaine d'or, un «solidus », à laquelle a été ultérieurement fixée une oreillette en fil d'or. La sépulture 507, dans laquelle se trouvaient également les restes d'un bouclier (?) de bois (décomposé) muni de deux poignées de fer (détruites par oxydation), a appartenu, selon toutes les probabilités, à un chef local. L'origine ethnique de ce dernier nous est suggérée par le seul vase céramique travaillé à la main contenu dans l'inventaire, relativement riche, composé de vases de luxe et des importations susmentionnées. Le vase respectif, modelé négligemment dans une argile grossière, est décoré de proéminences coniques alternant avec des alvéoles circulaires disposés sur l'épaule. Cet ornement, de la plus pure et ancienne tradition géto-dace, représente, dans le contexte donné, l'emblème ethnique du chef enseveli.

Chronologiquement, les deux sépultures se situent dans les premières décennies du Ve siècle de n.è. Une telle datation est attestée par les verres et la boucle de ceinture en argent plaqué d'or. D'ailleurs, la cruche au col haut et étroit de la sépulture 507 et les médaillons en or des deux sépultures, qui ont d'abord circulé un temps comme monnaies, puis ont longtemps fait office de médaillons (les oreillettes sont fortement émoussées), poussent la datation des deux sépultures au-delà de l'an 400 de n.è.

Les nouvelles découvertes attestent ainsi la continuité de la population autochtone sur le même foyer, de la fin du IIIe siècle jusqu'aux premières décennies du Ve siècle de n.è., et, implicitement, la permanence de ses liaisons avec le monde romanin sud-danubien. En même temps, elles mettent en évidence l'existence d'une classe aisée, dans le sein de la communauté autochtone établie ici, d'où étaient issus les chefs locaux, comme celui de la sépulture mentionnée plus haut.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Bîrlad. Valea Seacă. 1 boucle de ceinture en argent; 4 a, b médaillon d'or; 5 verre de verre (S. 507); 2 a, b médaillon d'or; 3 verre de verre; 6 a, b pichet de verre (S. 501).

Fig. 2. Bîrlad. Valea Seacă. Sépulture 501: vase travaillé à la main, dans une pâte grossière (2); vases travaillés au tour, en argile fine, couleur grise (1, 4, 5, 7, 9, 10, 12); vases travaillés en argile granuleuse (3, 6, 8); pichet de verre (11); pichet d'importation travaillé en argile brique (13).

Fig. 3. Bîrlad. Valea Seacă. Vases. Sépultures 501 (1). Sépulture 507 (2—4).

Fig. 4. Bîrlad. Valea Seacă: 1 boucle de ceinture; 3, 5 couteaux de fer; 6 peigne en corne de cerf (S. 507); 2 épingles à cheveux; 4 couteau de bronze; 7 peigne en corne de cerf (S. 501).

Fig. 5. Bîrlad. Valea Seacă. Sépulture 507. Vases travaillés au tour, dans une pâte fine couleur cendre (1, 3, 4, 6, 7, 9); vases travaillés au tour dans une pâte granuleuse (2, 5); vase travaillé à la main en argile grossière (8).

TEHNOLOGIA OBŢINERII FIERULUI DIN MINEREU ŞI PROBLEMA CONTINUITĂŢII ISTORICE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN MILENIUL I E.N.

DE

ŞT. OLTEANU, N. NEAGU, D. ŞECLĂMAN

Abordarea unei asemenea problematici cu un sfert de veac în urmă ar fi provocat, cu siguranţă, nedumeriri şi chiar îndoieli în ceea ce priveşte, pe de o parte, posibilitatea formulării unor aprecieri temeinice asupra tehnicii obţinerii fierului prin reducerea minereului în decursul mileniului „tăcerii", pe de alta, în capacitatea acestei discipline tehnologice de angajare în problema fundamentală a istoriei poporului român, în capacitatea ei de a conferi, în anumite situaţii, unei anumite populaţii sau unui anumit grup social, o individualitate distinctă sub raportul gîndirii şi creaţiei tehnice proprii.

Progresul remarcabil obţinut, mai cu seamă în ultimele două decenii, în cercetarea arheologico-istorică a problemelor *dark-age*-ului românesc, rezultatele notabile obţinute în această privinţă prin definirea cronologică şi de conţinut a unor aspecte de cultură materială şi spirituală din lanţul dezvoltării social-economice şi politice a comunităţii de viaţă de pe teritoriul României în decursul mileniului I e.n. au diversificat domeniile investigaţiei istorice, creînd posibilitatea efectuării unor cercetări privind evoluţia procesului tehnologic în general, un loc aparte revenind tehnologiei obţinerii fierului din minereu în mileniul I e.n., pe baza studierii vestigiilor acestei vechi şi importante îndeletniciri a poporului nostru în decursul istoriei sale, vestigii altădată complet neglijate. Valenţe interpretative noi au fost acordate cercetării acestor vestigii de cultură materială, prin rezultatele obţinute pe baza analizelor de laborator (fizicochimice) efectuate asupra unui număr important de asemenea resturi materiale, în măsură să confere populaţiei sau grupului social uman care a practicat această îndeletnicire nu numai caracterul de populaţie stabilă, sedentară, dar şi să contribuie la definirea etnică a grupului social corespunzător, în baza identificării aceloraşi tehnologii specifice, a menţinerii lor în epoci diferite cronologic în decursul mileniului I e.n.

Precum se ştie, mileniul I nu constitie o epocă de dezvoltare social-economică şi politică uniformă a popoarelor de pe bătrînul nostru continent, în acest context integrîndu-se deplin şi istoria poporului nostru, datorită impactului popoarelor migratoare. Evoluţia dezvoltării social-economice a fost de multe ori întreruptă, temporizată de pătrunderea populaţiilor nomade care au afectat în primul rînd factorul uman. Ca element major al dezvoltării economice, tehnologia, progresul tehnic în general, aflat într-o intimă relaţie cu alţi factori, de pildă cu forţa de

S C I V A, tomul 32, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1981, p. 217—232

muncă, s-a manifestat pe baza factorului demografic care, tocmai din această cauză, a exercitat asupra tehnicii, în decursul dezvoltării istorice, o puternică influenţă. Permanenţa acestei populaţii e un anumit teritoriu, contactele dintre diferite grupări ale acestei populaţii au constituit suportul transmisiei tehnice de la o generaţie la alta, de la o epocă la alta în cadrul aceleiaşi comunităţi umane.

S-a discutat şi se discută încă în ce măsură trecerea de la antichitate la evul mediu, marcată de consecinţele migraţiei popoarelor, a constituit sau nu o perioadă de întrerupere a evoluţiei progresului tehnic, o discontinuitate a acestuia, o ruptură între antichitate şi evul mediu; în ce măsură lumea „barbară" a desăvîrşit ceea ce criza societăţii sclavagiste romane începuse, diminuînd progresul tehnic realizat de societatea antică [1].

Deşi unii istorici mai susţin încă ideea unei rupturi generale între antichitate şi evul mediu european, rezultatele cercetărilor recente impun restructurarea acestui punct de vedere. Progresul tehnic constituie rezultatul unei experienţe colective acumulate fără încetare în decursul vremii; fiecare generaţie moşteneşte experienţa celei precedente şi o transmite îmbogăţită generaţiei următoare. Vechile civilizaţii au pregătit o moştenire care nu putea fi ignorată de cei care le-au succedat, asigurînd, astfel, continuitatea, transmisia progresului tehnic în epocile următoare [2]. Societatea antică nu putea să nu transmită experienţa sa tehnologică în tot cursul mileniului I e.n., fiind preluată de societatea medievală. „Barbarii", nu numai că n-au distrus acest progres al epocii anterioare, dar au căutat să profite de tehnicile superioare pe care ei le-au întîlnit la populaţia locală, contribuind, astfel , la difuzarea unor tehnici din lumea romană în zone şi regiuni geografice care nu fuseseră niciodată supuse Romei. Chiar dacă „barbarii" n-au fost creatori de noi structuri, chiar dacă au afectat profund starea cantitativă a producţiei, totuşi ei n-au distrus structurile găsite, n-au împiedicat transmisia experienţei colective, asigurînd, astfel, continuitatea progresului tehnic de la antichitate la evul mediu [3].

---

[1] A se vedea articolele din Revue de l'Université de Bruxelles, 1978.

[2] M. Daumas şi colab., *Histoire générale des techniques*, I, Paris 1964 (prefaţă).

[3] *Histoire universelle*, V. *Grandes invasions et empires*, Paris, 1973, p. 90 şi urm.

Una din problemele care necesită cîteva precizări o constituie întrebarea în ce măsură o anumită tehnică elaborată în cadrul unui grup social etnic distinct reprezintă o caracteristică a culturii lui materiale şi poate servi ca mijloc de identificare etnică acolo unde şi cînd se întîlneşte o asemenea situaţie. Epoca modernă şi mai ales cea contemporană, prin larga difuziune, receptare şi asimilare a creaţiei tehnice, reduce aproape în întregime posibilitatea identificării etnice a grupului social pe baza caracteristicilor tehnologice; paternitatea unei asemenea creaţii este reglementată aici prin tratate internaţionale. În vremurile mai vechi însă, cînd difuziunea, receptarea şi asimilarea realizării tehnice erau destul de reduse, cînd secretul de „fabricaţie" constituia una din cerinţele micii producţii meşteşugăreşti organizată în asociaţii profesionale inovaţia tehnică îşi menţinea multă vreme caracterul etnic, constituind un mijloc real de identificare etnică a grupului uman corespunzător. În condiţiile migraţiei popoarelor în cursul mileniului I e.n. faptul că popoarele nomade nu practicau îndeletniciri ca de pildă exploatarea bogăţiilor miniere, pe care o considerau înjositoare pentru poziţia lor de dominatori, uşurează mult stabilirea apartenenţei etnice a realizărilor tehnice (a se vedea relatările în această privinţă ale lui Priscus din Panion, Ammianus Marcellinus, Agathias, Teofilact Simocata, în *Fontes Historiae, Daco-Romaniae*, II, Bucureşti, 1970, p. 117—119, 129, 299, 527, 531; vezi şi Francescó Lanzani *Storia dei comuni italiani dalle origini al 1313*, f.l., f.a., p. 88; Ch. Singer şi colab., *A History*

În lumina acestor consideraţii, rezultatele cercetărilor, efectuate mai cu seamă în ultima vreme, în problema tehnicii obţinerii fierului din minereu în mileniul I e.n. pe teritoriul României vin să confirme, în bună măsură, continuitatea procesului tehnologic în valorificarea fierului, transmiterea din generaţie în generaţie în cadrul aceleiaşi comunităţi umane a unor modalităţi tehnice specifice, în măsură să constituie permanenţe ale acestei îndeletniciri în tot cursul mileniului I e.n.

Societatea geto-dacă atinsese, mai cu seamă în ultimul secol al mileniului I î.e.n. şi în primul secol al mileniului următor, un ridicat nivel de dezvoltare a structurilor social-economice şi politice din a căror convergenţă se cristalizase o înfloritoare civilizaţie ajunsă acum la maturitate. Una din componentele fundamentale care a dat strălucirea corespunzătoare acestei civilizaţii geto-dace a constituit-o, de bună seamă, valorificarea potenţialului bogăţiilor subsolului Daciei, un rol esenţial avîndu-l valorificarea minereului de fier, considerat de Fr. Engels drept „cea mai însemnată din toate materiile prime care au jucat un rol revoluţionar în istorie" [4].

Cercetarea arheologică, recentă în special, a demonstrat, cu temeinice dovezi de cultură materială, sensibila dezvoltare la care ajunsese procesul de valorificare a bogatelor resurse de minereu de fier din subsolul Daciei. Într-un mare număr de aşezări, estimat pînă acum la peste 25, situate pe întreg teritoriul vechii Dacii şi în cele mai variate forme de relief, au fost scoase la iveală importante vestigii ale procesului de obţinere a fierului din minereu şi ale prelucrării metalului obţinut, precum cuptoare de redus minereul (întregi sau în stare fragmentară), bucăţi de minereu de fier, zgură în mare cantitate şi de mari dimensiuni, rezultată din procesul de reducere a oxizilor, lupe de metal obţinut, fragmente din tubul de lut al foalelor pentru introdus aerul în cuptor, grămăjoare de calcar cu rol de fondant, unelte de prelucrat metalul, obiecte finite sau în curs de finisare etc. [5]

---

of Technology, I, *From early times to fall of Ancient empires*, Oxford, 1958; R. J. Forbes, *Studies im Ancient technology*, VI, Leida, 1958; T. A. Richard, *L'Homme et les métaux*, Paris, 1932; R. Pleiner, Ceskoslovenska Akademie, Ved. Monumenta Archaeologia, 6, 1958; M. Daumas şi colab., *Histoire générale des techniques*, I, Paris, 1964; Em. Demougeot, *La formation de l'Europe; les invasions barbares*, I, Paris, 1969; M. Lombard, *Les métaux dans l'ancien monde du Ve au XIe siècle*, Paris, 1974; J. Ramin, *La technique minière et metallurgique des anciens*, Bruxelles, 1977).

[4] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1961, p. 162.

[5] Doboşeni (jud. Covasna), Cireşu (jud. Mehedinţi), Comana (jud. Braşov), Arpaşu de Sus (jud. Sibiu), Sarmizegetusa, Sîncrăieni, Casinul Nou, Mădăraş, Păuleni, Tomeşti (jud. Harghita), Teliuc (jud. Hunedoara), Cetăţeni (jud. Argeş), Ocnele Mari (jud. Vîlcea), Baia de Fier, Teiu (jud. Argeş), Popeşti, Căţelu (jud. Ilfov), Burdea (jud. Teleorman), Teliţa şi Histria (în Dobrogea), Stănceşti (jud. Botoşani), Cocoreni Negri (jud. Neamţ), Poiana-Tecuci, Dăneşti, şi Sofroneşti (jud. Vaslui) etc. (Z. Szekely, Materiale 5, 1959, p. 231–233; E. Bujor, L. Roşu, Rev. Muz. 4, 1963, p. 308; M. Turcu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 389; M. Macrea, I. Glodariu, *Săpăturile de la Arpaşu de Sus* (jud. Sibiu), Bucureşti, 1976; C. Daicoviciu şi colab., SCIV, 3, 1952, p. 1–2, p. 297–304; idem, SCIV, 4, 1953, 1–3, p. 164–173; H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 79, 148; ediţia 1972, p. 234, 235; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 13, 52, 158, 168, 169; I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1977, p. 387; I. Glodariu, ActaMN, 12 1975, p. 107 şi urm.; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civi-*

Cîteva observaţii importante făcute pe aceste materiale, printre care şi cele rezultate din analizele de laborator [6], vin să dea consistenţă ideii de originalitate în cultura şi civilizaţia geto-dacă, prin identificarea utilizării în metalurgia extractivo-reducătoare a unor procedee tehnice specifice, care vor persista în veacurile următoare asigurînd, astfel, continuitatea transmisiei lor în cadrul aceleiaşi populaţii din tată-n fiu, din generaţie în generaţie.

Intensificarea valorificării minereului de fier de către geto-daci în secolul I î.e.n. — secolul I e.n. în comparaţie cu situaţia din epoca precedentă, consecinţă a cerinţelor crescînde ale societăţii a acestui metal excepţional, este o realitate istorică incontestabilă. Ceea ce este însă important de remarcat este faptul că această intensificare s-a făcut pe baza punerii în valoare, în afara rezervelor miniere din zăcămintele primare, a mineralizaţiilor sedimentare locale, de neoformaţiuni, după cum demonstrează descoperirea de vestigii caracteristice în numeroasele aşezări citate, situate mult în afara perimetrului de zăcăminte primare [7]. Cercetările au demonstrat că în preajma multora dintre aceste aşezări există mineralizaţii sedimentare a căror prezenţă explică activitatea de reducere a minereului de fier din aşezările respective. Stratigrafia carierei de nisip din zona Doboşenilor, de exemplu, arată existenţa unei lentile de minereu de fier de origine secundară [8] exploatată şi în secolul al XIX-lea [9]. Mineralizaţii de fier aflorate la suprafaţă existau şi la circa 1 km sud de aşezarea de la Teliţa, acestea fiind legate „fie de formaţiunile paleozoice, fie de calcarele triasice" [10]. Asemenea minereu se află situat şi în malurile lacului Zmeica de lîngă Histria [11], precum şi în alte aşezări unde s-au descoperit vestigii ale valorificării minereului de fier din epoca dacică [12].

Prezentînd caracteristicile expuse mai sus, mineralizaţiile secundare trec cu totul neobservate. Este nevoie de cunoştinţe suplimentare pentru

---

lizaţia fierului la daci, Bucureşti, 1979, p. 30 şi urm.; C. Preda, Materiale, 6, 1959, p. 861—862; idem, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 562; P. Janos, D. Kovacs, StMatTîrgu Mureş, 1967, p. 43—51; O. Floca, ActaMN, 2, 1965, p. 166; Fl. Mirţu, Studii şi articole de istorie, 5, 1962, p. 21; SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 209; R. Vulpe, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 247, 256; *Istoria oraşului Bucureşti*, 1965, p. 44; I. Spiru, Materiale, 5, 1959, p. 703; D. M. Pippidi şi colab., Materiale, 7, 1961,. p. 379; A. Florescu, S. Raţă, St.M.Suceava, 1969, p. 9—18; E. Zaharia, M. Petrescu, N. Zaharia, *Aşezări omeneşti în Moldova din epoca paleolitică pînă în sec. XVIII*, Bucureşti, 1970 etc.

[6] Analizele de laborator au fost efectuate în laboratoarele Muzeului de istorie al R.S. România şi în cele ale Facultăţii de geologie a Universităţii Bucureşti. Analizele spectrografice cantitative s-au efectuat în soluţie, utilizîndu-se spectrograful Q 24 cu generator UBI 1. Au fost analizate vestigii dintr-un număr de 12 aşezări omeneşti situate pe întreg teritoriul ţării datînd din mileniul I e.n. (cîteva probe se referă la secolele II—I, î.e.n.) totalizînd un număr de peste 25 probe.

[7] În aceste mineralizaţii secundare, sedimentare, de neoformaţiune, rezultate ale procesului de alterare şi precipitaţie, oxizii de fier se găsesc cantonaţi aproape în toate rocile sedimentare ca pigment, ca ciment de legătură sau de acumulări, ei putînd adopta aspecte structurale extrem de variate. Aceste roci formează lentile sau straturi de grosimi nu prea mari, constituind aşa numitele minereuri de fier sărace (Dan Rădulescu, *Petrografia rocilor sedimentare*, Bucureşti, 1965, p. 123, 275, 358).

[8] Z. Szekely, Materiale, 3, 1957, p. 149, 152.

[9] Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj, Istorie, fascicola 6, 1961, p. 69.

[10] E. Zah, Pontica, 4, 1971, p. 191 şi urm.

[11] *Ibidem*.

[12] L. Ioneşi, AUI, secţia II, geologie-geografie, 11, 1965, p. 64; Tr. Idriceanu AUI, secţia II, geologie-geografie, 11, 1965, p. 25—29.

identificarea şi depistarea acestor lentile care, de regulă, nu aflorează la suprafaţa terenului, ci se află situate în straturile de sedimentare, uneori destul de profunde. Pe de altă parte, fiind, în general, produse ale procesului de alteraţie şi precipitaţie, oxizii de fier se găsesc în compania a numeroase substanţe minerale a căror eliminare ridică probleme tehnice extrem de sensibile şi complexe. Aşa, de pildă, una dintre aceste substanţe, sulful, îngreuiază procesul de reducere, iar odată intrat în componenţa metalului anulează din calităţile acestuia. Din această cauză, minerii daci foloseau calcinarea minereului, înainte de reducere, pentru eliminarea în special a sulfului, sau foloseau fondanţi în procesul de reducere a oxizilor de fier. Cazul cuptoarelor de la Cireşu este semnificativ în această privinţă. Dimensiunile mari ale acestora, deconcertînd vizibil faţă de cele ale cuptoarelor de redus minereul din aceeaşi vreme din întreaga Europă, prezenţa unor canale de tiraj pe vatra cuptoarelor sînt argumente care se opun interpretării folosirii acestora la reducerea oxizilor. Este vorba, mai degrabă, de utilizarea lor la operaţiunea de calcinare prealabilă a minereului pentru eliminarea sulfului, contribuind astfel la uşurarea reducerii. Calcinarea prealabilă a minereurilor sulfuroase în cuptoare de mari dimensiuni echipate cu canale pentru tiraj (aşa numitele „roasting furnaces") era cunoscută şi practicată în metalurgia europeană a vremii. Potrivit relatărilor lui Pseudo Aristot, Diodor din Sicilia şi Plinius cel Bătrîn, romanii, după ce spălau mai întîi minereul, îl prăjeau în cuptoare de genul celor de la Cireşu [13]; asemănarea acestor cuptoare (prezenţa canalelor pe vatră constituind o caracteristică comună) ne face să considerăm această tehnică de construcţie a cuptoarelor drept o influenţă romană [14].

O importanţă deosebită prezintă, sub raportul unei individualizări tehnice proprii societăţii geto-dace, descoperirea de la Doboşeni, jud. Covasna, a resturilor cuptoarelor de redus minereul de fier datînd din epoca dacică (etapa mai timpurie a acesteia) [15]. Forma lor cilindrică şi dimensiunile (diametrul 80—90 cm, înălţimea 60—100 cm) acestora nu deconcertează de la forma şi dimensiunile celorlalte cuptoare descoperite şi aparţinînd aceleiaşi civilizaţii, ca, de pildă, cele de la Bragadiru sau din alte părţi [16]. Ceea ce face aici o notă distinctă este particularitatea (nemaiîntîlnită pentru acea vreme nicăieri în Europa) [17] echipării cuptorului de redus cu o deschidere laterală semiovală amplasată pe una din

---

[13] R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, VI, Leida, 1958, p. 76; J. Ramin, *La technique minière et métallurgique des anciens*, Bruxelles, 1977, p. 167 şi urm.

[14] Este posibil ca unele dintre aceste cuptoare cu modificările corespunzătoare să fi fost folosite şi la reducere, după cum probează prezenţa zgurii de fier şi a fondanţilor.

[15] Z. Szekely, Materiale 5, 1959, p. 231—233; Comparaţia cu cuptoarele descrise de Miske şi Neda descoperite la Velencszentvid (R. P. Ungaria) pare să aibă tocmai scopul datării în această perioadă mai timpurie a culturii geto-dace.

[16] În special cel de la Bragadiru datînd din secolele II—I î.e.n. (M. Turcu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 389).

[17] Cuptoare de construcţie asemănătoare cu cele de la Doboşeni, deci cu deschidere laterală la baza cuptorului pentru evacuarea încărcăturii cuptorului după efectuarea reducerii, s-au descoperit şi în alte părţi ca Gera-Tinz (Germania), la est de Nistru (U.R.S.S.), Polonia, Cehoslovacia, dar ele datează din epoci ulterioare, în special din secolele III—IV e.n.; astfel că prezenţa acestui tip de cuptor pe teritoriul Daciei, cu cîteva secole înaintea celor de construcţie identică, cunoscute pînă în prezent în alte ţări europene, conferă teritoriului Daciei o prioritate greu de contestat.

laturi la 27 cm distanţă de baza cuptorului. În preajma acestei deschideri se afla cîte o placă de lut ars, în formă de disc, tăiată drept la o margine. Potrivit observaţiilor făcute, aceste discuri prezentau cîte un orificiu prin care s-a presupus că se introducea fluierul foalelor. Rostul discurilor era, deci, de a acoperi deschiderea laterală de la baza cuptorului în timpul funcţionării acestuia, permiţînd, în acelaşi timp, activizarea focului printr-un curent de aer artificial, introdus cu ajutorul foalelor prin orificiul existent. Faţă de tipul de cuptor de redus care nu prezenta o asemenea deschidere laterală la bază, după terminarea procesului de reducere cuptorul urmînd a fi distrus pentru a se scoate lupta de fier rezultată, cuptorul de la Doboşeni elimina acest mare neajuns; evacuarea zgurii şi a lupei se puteau efectua prin deschiderea laterală de la baza cuptorului, acesta rămînînd în stare de funcţionare pentru şarja următoare. Totodată, prin deschiderea laterală se putea urmări şi controla în condiţii mult mai bune procesul tehnologic de reducere a minereului, topitorul dac intervenind în reglarea temperaturii optime.

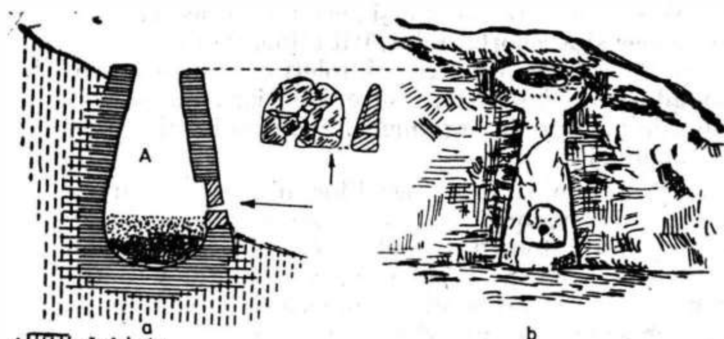
Posibilitatea efectuării controlului asupra reducerii, a reglării temperaturii optime din interiorul cuptorului a condus la realizarea acelui prag de temperatură necesară separării cît mai depline a zgurii de metalul propriu-zis, procedeu cunoscut azi în specialitate sub numele de licuaţie. Acest lucru s-a constatat în urma analizelor de laborator efectuate asupra vestigiilor reducerii minereului din aşezarea dacică de la Ocniţa (jud. Vîlcea) datînd din secolul I î.e.n. — secolul I e.n., evidenţiind, astfel, bogatele cunoştinţe tehnice pe care meşterii topitori daci le posedau. Este de presupus că topitorii de la Ocniţa au folosit şi ei cuptorul de redus cu deschidere laterală, mijloc eficace prin care se putea asigura obţinerea celei mai potrivite temperaturi [18].

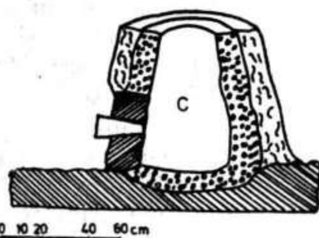
Prin cucerirea Daciei de către romani în urma războiului din 105 —106, o nouă epocă istorică se deschidea pentru societatea de pe teritoriul vechii Dacii, epocă caracterizată în general prin procesul de împletire dintre civilizaţia geto-dacă şi elementele civilizaţiei romane, proces prin care fondul cultural dacic s-a îmbogăţit prin receptarea unor componente de bază ale culturii şi civilizaţiei romane.

Fig. 1: A — Cuptor dacic pentru redus minereul de fier de la Doboşeni (după I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Bucureşti, 1979, fig. 5); secţiune şi reconstituire.
B — Cuptor dacic pentru redus minereul de fier de la Şercaia (după I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 5); secţiune şi reconstituire.
C — Secţiune printr-un cuptor de redus minereul de fier de la Fizeş (după E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, Tibiscus, 3, 1974, p. 150).
D — Cuptor pentru redus minereul de fier de la Şirna (secolul VI e.n.); secţiune şi reconstituire.
E — Cuptor pentru redus minereul de fier (sec. IX) descoperit la Ghelari (după Rev. Natura, 6, 1930, p. 30): a—foale; b, c—canal pentru evacuarea gazelor; d—cuptor.
F — Profil şi grundriss printr-un cuptor de redus minereu de la Gera Tinz din sec. I—III e.n. (după Sig. Dušek, *Alt Thüringen*, 1967, p. 111).

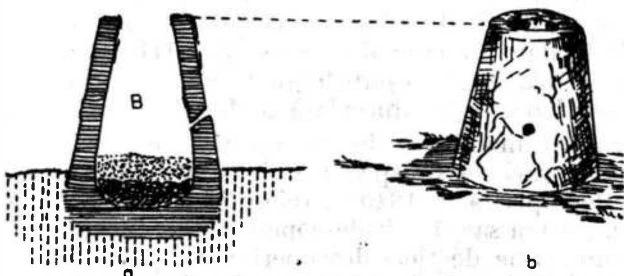
[18] Din cele 6 probe analizate, în 4 cazuri se constată o grijă deosebită în separarea zgurii de partea metalică. Fayalitul apare sub formă de cristale dendritice de dimensiuni relativ mari împrăştiate omogen în masa zgurii, ceea ce denotă utilizarea unui procedeu avansat de separare a zgurii de partea metalică.

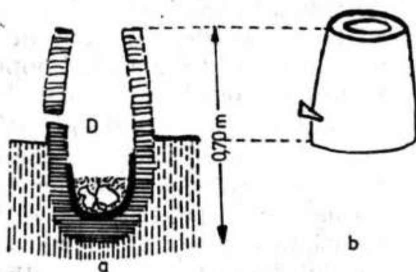
1 pămînt viu
2 peretele cuptorului
3 disc de lut ars
4 zgură
5 lupă de fier

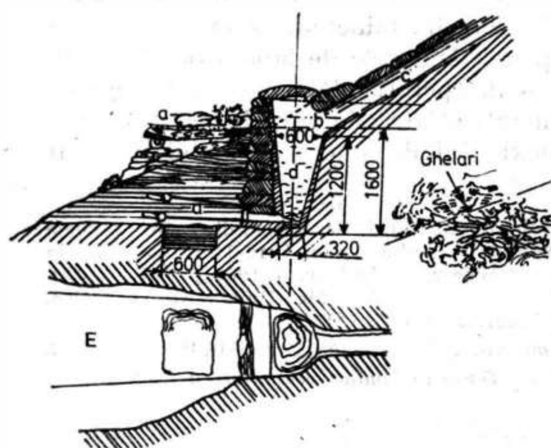
pămînt viu
discul-„uşa"-cuptorului
peretele vitrificat
peretele ars
tubul suflant

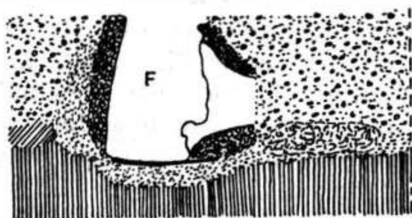

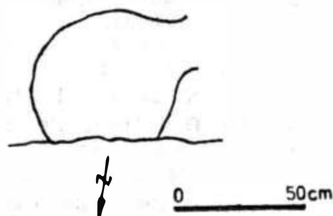
1 pămînt viu
2 peretele cuptorului
3 zgură
4 lupă de fier

pămînt viu
peretele cuptorului
zgură
lupe de fier
= crustă de fier

În acest cadru general se integrează deplin şi activitatea de extracţie şi reducere a minereului de fier şi a celorlalte bogăţii minerale de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, domeniu în care împletirea dintre tehnologia tradiţională şi cea adusă de noii veniţi se evidenţiază cu putere, punînd în valoare certele sale valenţe de argument al continuităţii acestei activităţi pe teritoriul României.

Cu o bogată experienţă în exploatarea bogăţiilor miniere [19], romanii au concentrat activitatea de valorificare a minereurilor de fier în Transilvania şi Banat şi au intensificat extracţia minereurilor din zăcămintele primare, bogate în oxizi, preluînd vechea extracţie şi continuînd-o atît prin băştinaşii daci, cunoscători ai mineritului local, cît şi prin colonişti aduşi în acest scop din Imperiul roman. Aşa de pildă, o atenţie deosebită a fost acordată extracţiei minereului de fier de la Teliuc şi Ghelari (jud. Hunedoara), unde lucrările s-au desfăşurat, în general, la zi. Totodată, ei au exploatat şi în subteran după cum s-a constatat la Teliuc, unde s-au identificat urmele unui abataj „cameră" cu o lungime de 6 m, 4,5 m lăţime şi 3 m înălţime, săpat cu dalta şi ciocanul [20]. O dovadă a folosirii minerilor daci în exploatarea fierului din zona Teliucului o constituie descoperirea în săpăturile de la Cinciş (comuna Teliuc) a unei necropole aparţinînd populaţiei daco-romane din secolele II —III e.n.; în unele morminte au fost depuse odată cu corpul defunctului şi bucăţi de minereu de fier drept simbol al ocupaţiei din viaţă a decedaţilor [21].

În acelaşi timp, administraţia romană a extins în suprafaţă exploatarea zăcămintelor de fier prin lucrări de prospectare şi de deschidere de noi mine. Dintr-o inscripţie descoperită în 1840 [22], reiese că Terentius Gentianus, propraetor legatus augusti, a sărbătorit descoperirea la mijlocul secolului al II-lea e.n. a unei noi mine de fier, descoperire considerată ca o mană cerească pentru ţinutul unde se afla mina. Pe de altă parte, cercetările arheologice au pus în evidenţă noi aşezări daco-romane în care s-a extras şi redus minereul de fier din împrejurimi, de pildă la Gilău (jud. Cluj), Pojejena (jud. Caraş-Severin), Orşova, Caşolţ-Calbor (jud. Sibiu)[23] etc. La Berzovia (jud. Caraş-Severin), descoperirea în săpăturile efectuate a vestigiilor reducerii datînd din secolele II —III e.n. atestă o activitate intensă de obţinere a fierului din minereu, extras din minele de la Ocna de Fier, aflate în apropiere. Analizele de laborator efectuate asupra acestor vestigii au indicat că în operaţia de reducere, la dezoxidarea fierului, unde se foloseau fondanţi (piatra de var, de regulă), rolul de fondant era lăsat pe seama bioxidului de siliciu, probabil prezent

---

[19] Se cunosc, de exemplu, exploatările din nordul Italiei, Germaniei, din munţii Ardeni şi din alte părţi, demonstrate prin descoperirile de la Berlin, Bonn, Gera-Tinz, Morville, în Bretagne, Polonia, Cehoslovacia, Panonia etc. (Revue archeologique, 1, 1963, p. 213; W. Seidel, W. Misslitz, Ausgrabunden und Funde, 6, 1965, p. 268—269; Sig. Dušek, Alt Thüringen, 1967, p. 95 şi urm.; C. Domanski, AR, XXIV, 1972/2, p. 193; etc.).

[20] N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970, p. 49—52.

[21] D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 58.

[22] CIL, III, 1. 128.

[23] M. Rusu, Materiale, 2, 1956, p. 693—694; M. Macrea, E. Dobrolu, N. Lupu, Materiale, 5, 1959, p. 409—410; D. Protase, *op. cit.*, p. 30; Banatica, 2, 1973, p. 89.

în minereu, sau pe seama carbonului din mangalul utilizat în procesul de reducere [24].

Totodată, a continuat punerea în valoare a mineralizaţiilor sedimentare, în zonele de cîmpie, podiş sau colinare, atît din Transilvania, cît şi în spaţiul extracarpatic rămas liber, în vederea satisfacerii nevoilor de asemenea materie primă. Cercetările au scos la iveală vestigii ale reducerii minereurilor sărace la Dedrad (jud. Mureş), Aiud, Grădişte, Celei (jud. Dolj), Dăeşti (jud. Vîlcea), Ţifeşti (jud. Vrancea), Poiana-Dulceşti (jud. Neamţ), Butnăreşti, Cocoreni Negri (jud. Bacău), Ivancăuţi, Budeşti, Luca Vrublevetkaia, Dulceanca (jud. Teleorman), Jidava (jud. Argeş), Mătăsaru (jud. Dîmboviţa) etc. [25].

Datele prezentate arată convingător că actul cuceririi Daciei de către romani nu numai că n-a întrerupt activitatea de valorificare a rezervelor miniere din teritoriul cucerit, că din contră, necesităţile statului roman au solicitat din plin continuarea potenţată a acestei valorificări folosind în acest scop întreaga experienţă şi capacitate a minerilor daci. Extracţia minereului de fier în general, din aceleaşi bazine şi localităţi de unde s-a extras şi în etapa anterioară, valorificarea mai cu seamă a aceloraşi mineralizaţii secundare acolo unde lipseau zăcăminte primare, practicarea aceloraşi tehnici de reducere tradiţionale arată o deplină permanenţă a acestei activităţi pe teritoriul Daciei, romanii contribuind la intensificarea ritmului de exploatare şi la extinderea acesteia în suprafaţă prin deschiderea de noi guri de extracţie.

Starea precară a stăpînirii romane din secolul al III-lea, neputinţa acesteia de a face faţă asaltului popoarelor în migraţie a condus la o restrîngere treptată a graniţelor imperiului roman prin retragerea autorităţilor militare şi administrative din teritoriile direct ameninţate. Această retragere a fost un fenomen general, ea afectînd spaţii mari de la Gurile Dunării pînă la Atlantic. Consecinţele acestei retrageri au constituit obiectul multor discuţii din literatura de specialitate, mulţi istorici apreciind această măsură politico-administrativă drept o mare nenorocire pentru populaţia autohtonă rămasă fără ajutor în faţa noilor veniţi. Pentru anumite teritorii, printre care şi cel al Daciei, această dramatizare a situaţiei a mers pînă la a se susţine o totală decădere economică a societăţii respective, mergînd pînă la reveniri la forme de viaţă social-economică ce demult se perimaseră. În acest context pesimist a fost apreciată şi activitatea de valorificare a bogăţiilor miniere. A fost nevoie de numeroase şi intense cercetări, mai cu seamă în ultima vreme, ale căror rezultate sînt în măsură să modifice această optică în lumina faptelor reale, reliefînd rolul populaţiei băştinaşe, romanice, în continuitatea îndeletnicirilor ei statornice, a modului ei de viaţă tradiţional. Părerea exprimată mai demult, potrivit căreia retragerea romană din Britania la începutul seco-

---

[24] V. Wollmann, Apulum, 6, 1967, p. 629 şi urm.

[25] I. Mitrofan, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 153; Materiale, 9, 1970, p. 290—293, 294; S. Morintz, N. Harţuchi, Materiale, 8, 1962, p. 521, 522, 525; Gh. Bichir, SCIV, 19, 1965, 4, p. 689; Suzana Dolinescu-Ferche, Rev Muz, 3, 1966, p. 263; informaţii Eug. Popescu şi I. Nania; M. A. Tihanova, KS, 140, 1970, p. 11 şi urm., etc.

lului al V-lea e.n., în urma debarcării pe coastele Angliei a barbarilor nordici, n-a dus la întreruperea activităţii de exploatare a fierului, care a continuat să existe în formele ei tradiţionale din perioada anterioară [26] a fost recent reafirmată pe bază de noi cercetări. În lucrări recent elaborate, supravieţuirea culturii antice, a instituţiilor romane, a continuităţii exploatării bogăţiilor miniere dintr-o serie de ţări din Europa Occidentală care cunoscuseră stăpînirea romană a fost temeinic evidenţiată [27], în contextul procesului de fuziune dintre diferitele categorii sociale ale autohtonilor romanici cu noii veniţi [28]. În ceea ce priveşte raportul dintre popoarele migratoare şi practicarea îndeletnicirilor de valorificare a bogăţiilor miniere şi chiar a acelora din cadrul economiei de transformare, părerea că popoarele migratoare considerau asemenea îndeletniciri „înjositoare pentru poziţia lor de dominatori" [29] se dovedeşte a fi conformă cu realitatea. Ei foloseau populaţia locală pentru procurarea materiei prime în baza unei vechi tradiţii în această activitate a localnicilor. Pentru realizarea obiectelor erau folosiţi diferiţi meşteri ambulanţi localnici sau din rîndul unor migratori sedentarizaţi [30], potrivit gustului lor, care crease o artă a stepelor şi ale cărei caracteristici s-au transmis pînă în societatea merovingiană.

La îmbogăţirea acestei imagini a situaţiei din cadrul activităţii de valorificare a bogăţiilor miniere în epoca marilor migraţii contribuie şi rezultatele obţinute în urma cercetării stărilor de lucruri de pe teritoriul vechii Dacii. Departe ca această activitate să fi încetat odată cu retragerea aureliană din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., cercetările au dovedit pe deplin că în ceea ce priveşte valorificarea minereului de fier, aceasta a continuat în toată perioada secolelor IV—VII şi după aceea, de multe ori în cadrul aceleiaşi aşezări în care se practicase şi în epocile anterioare, în aceleaşi maniere tehnologice, constituind un puternic argument pentru infirmarea unor teze anterior formulate şi admiterea unei continuităţi a populaţiei daco-romane în baza practicării aceleiaşi îndeletniciri. Din totalul de aproximativ 80 de aşezări în care s-a demonstrat, pe baza vestigiilor descoperite, activitatea de extracţie, reducere şi prelucrare a fierului pe teritoriul Daciei în secolele II—XI, circa 20 dintre ele conţin vestigii ale acestei activităţi din secolele II—III, 20 din secolele IV—VII, 40 din secolele VIII—XI. Semnificativă este şi constatarea că în cele mai multe cazuri s-au valorificat, alături de minereul din depozitele primare, mineralizaţiile secundare, continuîndu-se, astfel, tradiţia punerii în valoare a rezervelor miniere locale; acum cu atît mai mult cu cît, datorită situaţiei politice precare cauzată de migraţia popoa-

---

[26] T. A. Rickard, *L'homme et les metaux*, Paris, 1934, p. 354.

[27] G. Duby, R. Mandron, *Histoire de la civilisation française*, I, Paris, 1968, p. 31, (supravieţuirea tradiţiei romane în Franţa în secolele al IV-lea şi următoarele); Pierre Riché, Histoire Universelle, V, Paris, 1973, p. 90—96; M. Lombard, *Les metaux dans l'ancien monde du Ve au XIe siècle*, Paris, 1974, p. 126 (teza exploatării bogăţiilor miniere din Dacia de către populaţia autohtonă în secolele V—VII e.n.).

[28] *Histoire Universelle*, p. 159 şi urm.

[29] Francesco Lanzani, *Storia dei comuni italiani delle origine al 1313*, p. 88.

[30] Un pasagiu din Viaţa Sf. Severin de la mijlocul secolului al V-lea e.n. menţionează existenţa unor meşteri orfevrieri ambulanţi, sarmaţi sau goţi, reţinuţi de Gisa, soţia regelui Feletheus, pentru a-i lucra diferite obiecte (M. Lombard, *op. cit.*, 81 şi urm.); M. Daumas, *Les origines de la civilisation technique*, Paris, 1962, p. 366 şi urm.

relor, eventuala posibilitate de aprovizionare cu lupe de fier pe calea schimbului, din bazinele miniere recunoscute, a fost exclusă [31].

Se remarcă în primul rînd extracţia şi reducerea minereului de fier din bazinele miniere bănăţene, unde descoperirile de la Fizeş şi Soşdea, jud. Caraş-Severin, au evidenţiat exploatarea minereului de fier din zonă, probabil de la Ocna de Fier. În localităţile menţionate au fost scoase la iveală mai multe cuptoare de redus minereul de fier, păstrate fragmentar, datînd din secolul al IV-lea e.n. de o excepţională importanţă pentru problema continuităţii. Redăm mai jos descrierea acestora aşa cum ea a fost făcută de descoperitori : „Pereţii cuptorului care aveau în compoziţie şi pietre erau înalţi de 90 cm ; diam. exterior la bază 75 cm, cel interior 45 cm. Pe fundul cuptorului, uşor adîncit, se aflau bucăţi de mangal şi calcar. La 20 cm deasupra fundului se distingea vechiul nivel de călcare peste care se aflau bucăţi de zgură şi perete de cuptor. În dreptul nivelului de călcare pe circa 30 cm, pereţii cuptorului lipseau, lăsînd loc pentru „uşă'' observată şi la celelalte cuptoare. Alt cuptor, bine păstrat, avea pereţii rotunjiţi de circa 70 cm. Diametrul exterior la bază, 70 cm, cel interior 35 cm. Peretele era făcut din lut şi nisip. Fundul cuptorului era acoperit cu zgură şi cărbune. În partea de jos se afla „uşa" cuptorului semiovală. În jurul cuptorului multă zgură, minereu de fier tuburi suflate, bucăţele de calcar. Al treilea cuptor, asemănător cu cel de al II-lea, se păstrează pe 25 cm. Diametrul exterior avea la bază 75 cm, cel interior 40 cm. În jur era zgură, cărbune, ţevi suflante. În interiorul cuptorului s-a descoperit fundul unui vas (probabil întîmplător ajuns aici). În cuptor, pe lîngă mangal şi minereu se punea şi piatră de var pentru uşurarea reducerii. Cuptoarele n-aveau găuri, foalele erau introduse prin zona „uşi" [32]. Asemenea resturi de cuptoare şi în general vestigii ale reducerii minereului de fier s-au descoperit şi în alte localităţi astfel că descoperirile de mai sus nu sînt un fenomen izolat [33].

O importanţă deosebită o prezintă şi descoperirea la Şirna, jud. Prahova, a unor bogate vestigii de reducere a minereului de fier, precum şi a cuptoarelor de redus datînd aproape secol de secol din tot cuprinsul mileniului I e.n. Potrivit cercetărilor de pînă acum, numărul cuptoarelor de redus minereul de fier se ridică la 8 exemplare. În raport de suprafaţa cercetată a aşezării de la Şirna, ea apare, din acest punct de vedere, una

---

31 M. Lombard, *op. cit.*, p. 126.

32 Eugen Iaroslavschi, Richard Petrovsky, Tibiscus, 3, 1974, p. 174 şi urm.

33 Bezid (jud. Mureş), Soporu de Cîmpie (jud. Cluj), Bratei, Tîrgşor, Dulceanca (jud. Teleorman), Pietroasele, Sudiţi (jud. Buzău), Budureasca, Şirna (jud. Prahova), Brăeşti (jud. Botoşani), Ţibăneşti (jud. Iaşi), Dăneşti (jud. Vaslui), Udeşti (jud. Suceava), Horodiştea, Fundu Herţii (jud. Botoşani), Remetea Mare, Miroşi (jud. Teleorman), Păcuiul lui Soare, Orşova, Străuleşti (Bucureşti), Zimnicea, Bîrlad, Dodeşti, Epureni (jud. Vaslui), Dăbica (jud., Cluj), Ghelari etc. (S. Szekely, Materiale, 8, 1962, p. 336—337; D. Protase, I. Tigăra, Materiale, 6, 1959, p. 392; I. Nestor, Materiale, 7, 1961, p. 626—627; cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 110; comunicare Gh. Diaconu; Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezări din secolele III şi IV e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974, p. 62, 98; Gh. Diaconu, Comunicare făcută la 21 mai 1976 la Muzeul de istorie al R. S. România; vezi comunicarea cercetătorului V. Teodorescu făcută la sesiunea Muzeului de istorie al R. S. România, 1974; E. Zaharia, M. Petrescu, N. Zaharia, *op. cit.*, p. 241; AUI, 1—2, 1955, p. 57; E. Zaharia, M. Petrescu, N. Zaharia, *op. cit.*, p. 359—321 (datare nesigură); comunicare făcută de cercetătorul Al. Rădulescu; pentru cuptoarele de la Ivancăuţi şi Budeşti vezi M. A. Tihanova *op. cit.*; E. Zaharia, M. Petrescu, N. Zaharia, *op. cit.*, p. 274; I. Spiru, Materiale, 5, 1959, p. 700; N. Maghiar, Şt. Olteanu, *op. cit.*, p. 92 şi urm.).

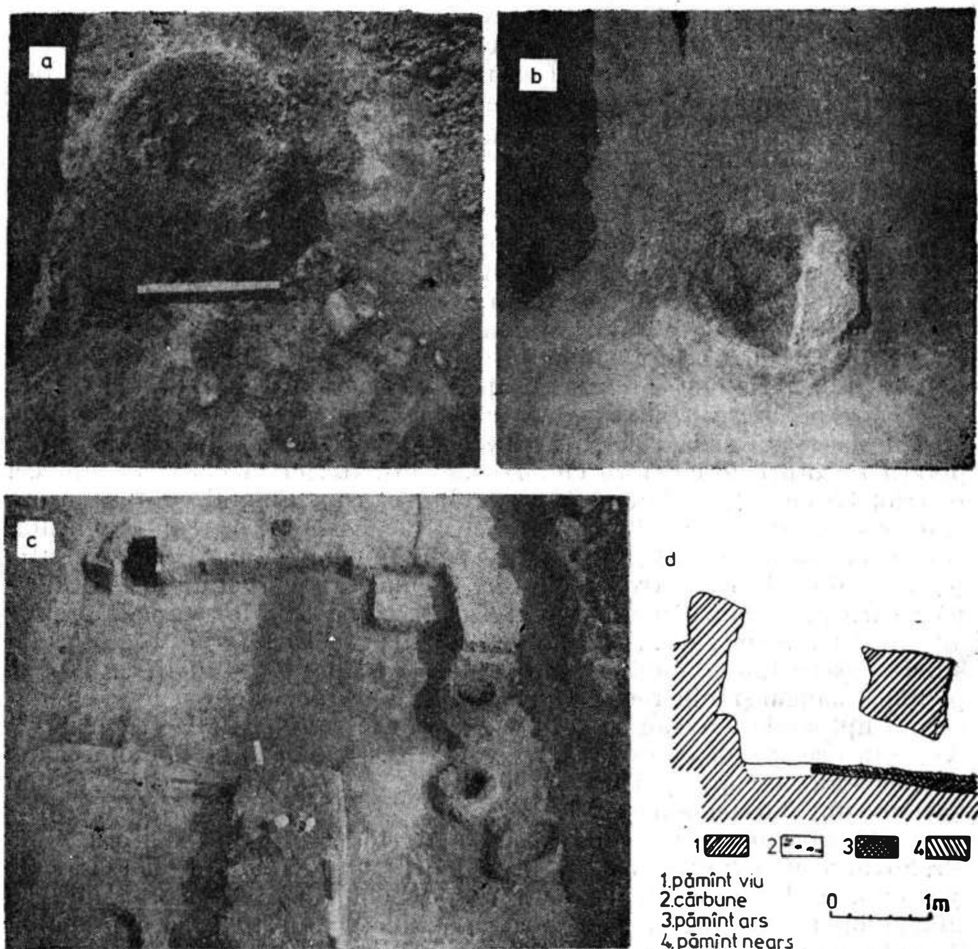

Fig. 2: a — Cuptor de redus minereul de fier de la Şirna, sec. VI e.n.; b — Cuptor de redus minereul de fier de la Şirna, sec. VI—VII e.n. (foto); c — cuptoare de redus minereul de fier de la Şirna, secolele VIII—XI (foto); d— Secţiune cuptoare de redus minereul de fier de la Luka Vrublevetkaia, secolul IV e.n. (după M. A. Tihanova, KS, 140, 1974, p. 14).

dintre cele mai bogate aşezări de epocă investigate pînă în prezent, constituind un veritabil centru al activităţii de obţinere a fierului din minereu. Analizele fizico-chimice, parţiale, efectuate asupra unora dintre vestigiile descoperite la Şirna au indicat utilizarea pentru reducere a unui minereu de fier format din oxizi de Fe şi cuarţ; lipsesc Ca, Al, Mg, ceea ce denotă un minereu de fier destul de curat a cărei provenienţă, deocamdată, nu poate fi stabilită [34]. Este prematur să încercăm acum o concluzie în legă-

[34] Analizele de la Şirna au indicat prezenţa fayalitului 60%, precum şi sticlă dentrificată 10%. Fayalitul apare în cristale slab dentritice (scheletice), însă cu dimensiuni relativ mari, pînă la 1,5 mm. A avut loc, deci, o răcire lentă a zgurii (o mare cantitate de zgură evacuată imediat în grămezi), ceea ce arată un „flux" intens de preparare.

tură cu natura raporturilor social-economice ale activităţii de obţinere a fierului din minereu, de valorificare a acestuia de către comunitatea umană respectivă. Această realitate, însă, evidenţiată de bogata activitate extractivo-reducătoare şi, pînă acum, aproape deloc prelucrătoare, pare a individualiza la Şirna o activitate dominant extractivo-reducătoare, în legătură, probabil, cu necesităţi care, depăşind pe cele ale unei aşezări obişnuite, oricît ar fi fost ea de mare, aveau implicaţii de ordin social-politic mai largi şi mai complexe.

Observaţiile făcute asupra cuptoarelor descoperite (de la Fizeş, Şoşdea, Ivancăuţi, Budeşti, Şirna etc.) arată o tipologie şi structură tehnico-economică tradiţională, deplin asemănătoare cu cele dacice. La Fizeş, de pildă, cuptoarele erau construite în pămînt silicios cu proprietăţi refractare pentru conservarea căldurii în interior; numai în cazul unuia s-a constatat utilizarea pietrei în construcţia pereţilor. Alimentarea cu aer se făcea artificial cu ajutorul foalelor manuale, dovada constituind-o fragmentele din fluierul foalelor găsite în cuptoare, avînd lungimea de 20 cm şi diametrul de 8 cm, unul din capete fiind mai îngust. În procesul de reducere, meşterii topitori ştiau să folosească fondanţi (calcar, piatră de var) pentru uşurarea reducerii, procedeu cunoscut şi practicat de geto-daci. Drept combustibil s-a folosit cărbunele de lemn. Ceea ce este cu totul remarcabil pe linia transmiterii tehnologiei dacice este folosirea la cuptoarele de la Şoşdea şi Fizeş din secolul al IV-lea a acelei „inovaţii" dacice; este vorba de acea deschidere laterală de la baza cuptorului, care servea deopotrivă pentru alimentarea cu aer, controlul reglării temperaturii şi pentru evacuarea încărcăturii cuptorului după reducere.

Rezultatele analizelor de laborator efectuate asupra unor vestigii ale reducerii, descoperite în diferite aşezări din secolele IV—XI de pe teritoriul ţării noastre, vin să confirme şi ele această continuitate tehnologică moştenită din veacurile anterioare, din fondul civilizaţiei dacice şi daco-romane. Aşa de pildă, analizele materialelor de la Ciurel (Bucureşti) şi Tîrgovişte, datînd din secolul al VI-lea e.n., au demonstrat dăinuirea unei metodologii tehnice întîlnite la reducerea minereului de la Ocniţa (jud. Vîlcea) aşezare dacică din secolul I î.e.n. — secolul I e.n., concretizată în cunoştinţele tehnice ale meşterilor topitori pentru realizarea acelui prag de temperatură necesară separării în condiţii optime a metalului propriu-zis de sterilul din minereu (procedeul „licuaţiei") [35].

Rememorînd şi sintetizînd argumentele continuităţii prezentate mai sus, subliniem mai întîi continuitatea de preocupări în cadrul aceleiaşi aşezări a activităţii valorificării uneia dintre cele mai importante materii prime: a minereului de fier. În aşezări ca cele din zona mineralizaţiilor de fier de la Ghelari şi Teliuc din Hunedoara, în cele ca Sarmizegetusa, Bezid (jud. Mureş), Dulceanca (jud. Teleorman), Tîrgşor, Şirna (jud. Prahova) şi altele a fost documentată o neîntreruptă activitate de extracţie şi reducere a minereului de fier urmărită aproape secol de secol. La Dul-

---

[35] Probele examinate de la Ciurel şi Tîrgovişte arată prezenţa fayalitului plus partea metalică (magnetit sau fier); de asemenea, fayalit în cristale dentritice, dar de mari dimensiuni. Partea metalică e necristalizată cimentînd cristalele de fayalit; partea metalică apare local sub formă de globule sferice în fayalit, ceea ce presupune existenţa licuaţiei (menţinerea deliberat a unei temperaturi anumite în cuptor pentru a se separa cele două lichide: metalic şi nemetalic).

ceanca, de pildă, aşezare sătească nefortificată situată în apropierea limesului transalutan, datînd din epoca daco-romană, s-a desfăşurat o intensă activitate de reducere a minereului de fier începînd din secolul al III-lea e.n. Venirea unor popoare nomade a întrerupt pentru un moment această activitate; descoperirea unor vestigii hunice, peste aşezarea părăsită [36], arată motivul acestei întreruperi a activităţii de reducere, care a fost reluată după trecerea valului migrator, în secolele V—VI şi următoarele.

Asemănarea, mergînd pînă la identitate, a procedeelor tehnice folosite în metalurgia extractivo-reducătoare şi de prelucrare de către meşterii aşezărilor din secolele IV—VII, cu cele folosite de cei din aşezările perioadelor anterioare, reprezintă şi ea un substanţial argument al acumulării de cunoştinţe din generaţie în generaţie şi transmiterea lor din tată în fiu de-a lungul secolelor. Numai acceptînd un asemenea fenomen ne putem explica larga valorificare şi în secolele IV—VII, precum şi în secolele VIII—XI, a mineralizaţiilor secundare, sedimentare, ale căror caracteristici au permis identificarea surselor de extracţie doar, de către meşteri obişnuiţi cu o asemenea manieră tehnologică locală. Analizele de laborator efectuate asupra unor vestigii de la Dulceanca şi Dridu au indicat prezenţa aluminiului în mare cantitate (9 şi respectiv 12% Al), precum şi marea cantitate de SiO_2 (37—66%) [37] ceea ce constituie un indiciu serios asupra sursei de exploatare a minereului de fier, anume acele şisturi silicioase conţinînd mineralizaţii de oxizi de fier de neoformaţiune existente în zonele în cauză. Se confirmă, astfel, presupunerea că la nivelul epocilor respective erau puse în valoare nu numai depozitele primare, ci şi cele secundare aflate în toate formele de relief.

În legătură cu această valorificare a mineralizaţiilor secundare de importanţă locală, este de subliniat marea dificultate a identificării minereului de fier în cadrul lentilelor de neoformaţiuni, în care oxizii de fier sînt cantonaţi, cum s-a spus, aproape în toate rocile sedimentare, ca pigmenţi sau ciment de legătură. Fiind, în general, roci de neoformaţiuni

[36] Vl. Dumitrescu, în 12, SCIV, 1961 1, p. 55—56.

[37] Analizele spectrale au evidenţiat următoarea situaţie:

Şantierul	Fe %	CaO %	MgO %	Al %	Mn %	SiO_2 %
Dridu secolele VIII—X	39	4,35	1,50	12,57	0,95	37,35
Bratei secolul al VI-lea e.n.	46,50	5,40	1,80	3,25	0,63	40,35
Dulceanca (I) secolul al VI-lea e.n.	54,90	2,20	0,91	5,57	0,87	46,70
Dulceanca (II) secolul al VI-lea e.n.	3,70	4,16	0,92	9,33	0,63	66,10

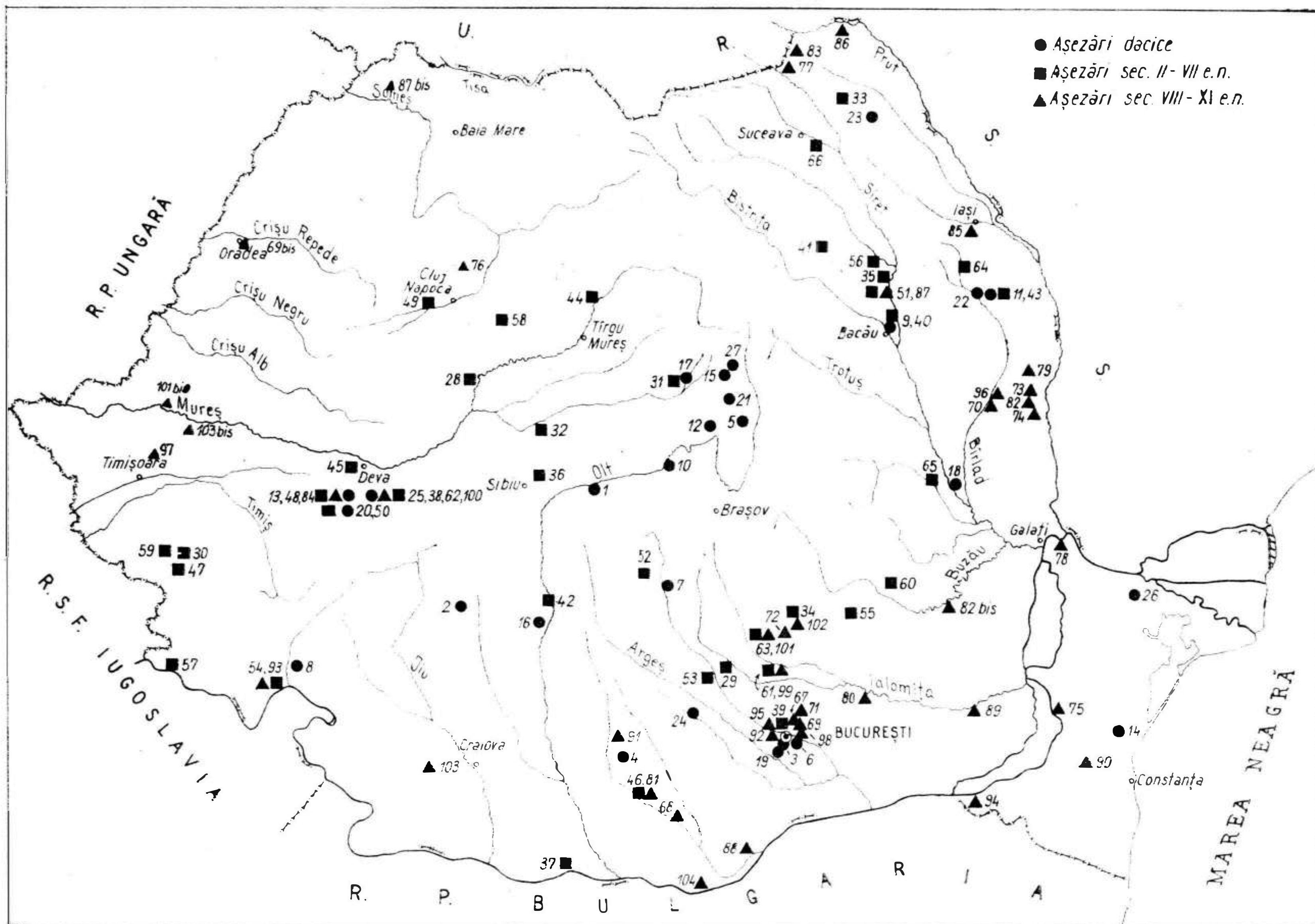

Fig. 3. Harta așezărilor de pe teritoriul României în care s-au descoperit vestigii ale procesului de reducere a minereului de fier din mileniul I e.n.

Așezări geto-dace

1. Arpașu de Sus
2. Baia de fier
3. Bragadiru
4. Burdea
5. Cașinu Nou
6. Cățelu
7. Cetățeni
8. Cireșu
9. Cocoreni Negri
10. Comana
11. Dănești
12. Doboșeni
13. Ghelari
14. Histria
15. Mădăraș
16. Ocnele Mari
17. Păuleni
18. Poiana-Tecuci
19. Popești
20. Sarmizegetusa
21. Sincrăieni
22. Sofronești
23. Stăncești
24. Teiu-Argeș
25. Teliuc
26. Telița
27. Tomești

Așezări sec. II—VII

28. Aiud
29. Băleni
30. Berzovia
31. Bezid
32. Bratei
33. Brăești
34. Budureasca
35. Butnărești
36. Cașolț-Calbor
37. Celei
38. Cinciș
39. Ciurel
40. Cocoreni Negri
41. Davideni
42. Dăești
43. Dănești
44. Dedrad
45. Deva
46. Dulceanca
47. Fizeș
48. Ghelari
49. Gilău
50. Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa)
51. Izvoare-Bahna
52. Jidava
53. Mătăsaru
54. Orșova
55. Pietroasele
56. Poiana-Dulcești
57. Pojejena
58. Soporu de Cîmpie
59. Soșdea
60. Sudiți
61. Șirna
62. Teliuc
63. Tîrgșor
64. Țibănești
65. Țifești
66. Udești

Așezări sec. VIII—XI

67. Alba
68. Alexandria
69. Băneasa
69. bis Biharea
70. Bîrlad
71. Buftea
72. Bucov
73. Bursuci
74. Cîrja
75. Capidava
76. Dăbîca
77. Dersca
78. Dinogetia
79. Dodești
80. Dridu
81. Dulceanca
82. Epureni
82. bis Filipești
83. Fundu Herții
84. Ghelari
85. Hlincea
86. Horodiștea
87. Izvoare-Bahna
88. Malu Roșu
89. Mărculești
90. Medgidia
91. Miroși
92. Mogoșoaia
93. Orșova
94. Păcuiul lui Soare
95. Piața de flori
96. Prodana
97. Remetea Mare
98. Străulești
99. Șirna
100. Teliuc
101. Tîrgșor
101. bis Tudor Vladimirescu
102. Vadu Săpat
103. Verbița
103. bis Zăbrani
104. Zimnicea

ale procesului de alterare şi precipitaţie, oxizii de fier se găsesc în compania a numeroase altor substanţe minerale a căror eliminare pune probleme tehnice deosebit de complexe. Or, aceste realităţi presupun, după cum am mai arătat, bogate cunoştinţe pentru depistarea materiei prime respective, cunoştinţe care, pe vremea aceea, nu se căpătau decît prin transmisia lor, a experienţei în această privinţă, din tată în fiu, din generaţie în generaţie de-a lungul veacurilor, în cadrul aceleiaşi comunităţi omeneşti statornice. Tocmai de aceea valorificarea bogăţiilor miniere reprezintă, poate, cea mai importantă ocupaţie care conferă populaţiei care o practică caracterul statornic, permanent, asemenea îndeletnicire fiind incompatibilă cu nomadismul [38].

Dăinuirea, pe de altă parte, în spaţiul carpato-danubian a tradiţiei geto-dace de utilizare a tipului de cuptor de redus minereul de fier prevăzut cu orificiu lateral amenajat la baza acestuia, pentru evacuarea încărcăturii, pentru folosirea foalelor şi pentru controlul reglării temperaturii, dăinuire documentată de descoperirile de la Fizeş şi Şoşdea din secolul al IV-lea e.n., constituie un argument de bază al continuităţii metodologiei respective în cadrul aceleiaşi comunităţi etnice, al transmiterii din generaţie în generaţie a cunoştinţelor tehnice corespunzătoare.

Terminologia minieră, aşa cum ni s-a transmis pînă în zilele noastre, reflectă şi ea vechile tradiţii daco-romane ale acestei îndeletniciri. Terminologia esenţială legată direct de producţia propriu-zisă este, în cea mai mare parte, de origine latină. Aşa, de pildă, vechiul termen al documentelor noastre medievale, faur, derivă din latinescul *faber*, fierul pe care aceşti meşteri, făurari sau fierari, îl prelucrau, provine din *ferrum*; cuptorul de redus minereul din *coctorium*; cărbunele din *carbo-carbonis*; zgura din *scoria*; foalele de la *foles* etc.

Aşadar, cîteva exemple concludente, mărturii incontestabile ale perenităţii culturii şi civilizaţiei celor două popoare (dac şi roman), cultură şi civilizaţie integrate deplin şi în chipul cel mai firesc cu putinţă, în contextul societăţii de pe teritoriul României în secolele III—XI, al cărei curs continuu de dezvoltare a condus la făurirea culturii şi civilizaţiei româneşti.

În faţa acestor realităţi puternice concluzia care se impune nu poate fi alta decît a admite că bogata activitate de valorificare a minereului de fier pe teritoriul României în secolele IV—XI a fost desfăşurată de populaţia daco-romană şi românească, populaţie care a locuit permanent aceste meleaguri, căutînd să-şi împlinească nevoile ei zilnice, în condiţiile de atunci, prin exploatarea bogăţiilor subsolului teritoriului care le aparţinea. Retragerea aureliană n-a putut s-o afecteze, din acest punct de vedere, pînă la dramatism, ea continuîndu-şi „în tăcere" aceeaşi muncă pe care şi înaintaşii ei o desfăşuraseră şi a cărei experienţă i-o transmiseseră prin secole.

---

[38] Pentru dovezile istorice ale acestei incompatibilităţi, a se vedea *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, II, Bucureşti, 1970, p. 117—119, 129, 299, 527, 531; Şt. Olteanu, Slov Arch, 26, 1978, 1, p. 45 şi urm.

LA TECHNOLOGIE DE LA RÉDUCTION DU MINERAI DE FER ET LE PROBLÈME DE LA CONTINUITÉ HISTORIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE PENDANT LE Ier MILLÉNAIRE DE N.E.

RÉSUMÉ

En partant de la recherche des fouilles archéologiques et en utilisant les résultats des analyses de laboratoire physico-chimiques, effectuées sur des vestiges archéologiques, les auteurs mettent en évidences le caractère permanent de la valorisation des richesses minières (du fer) sur le territoire de la Roumanie depuis l'époque dace jusqu'au Moyen Âge roumain.

On souligne que cette activité de mise en valeur des richesses minières propres, pour la population autochtone dace, présente quelques technologies spécifiques de réduction du minerai ferreux, telles que le fourneau à ouverture latérale pour évacuer la scorie et la loupe et pour contrôler la température, et aussi la réalisation d'une température adéquate pour séparer dans des bonnes conditions la scorie et la partie métallique; cette activité a été enrichie par les colons miniers au moment de la conquête de la Dacie. Ainsi le fond technologique dace a-til été augmenté par la réception des nouvelles techniques spécifiques du monde romain. Leur utilisation pendant le premier millénaire (n.è.) par la population locale daco-romaine dans le processus de réduction du minerai du fer, l'utilisation aux IVe—VIe siècles de la même technique de réduction dans des fournaux à ouverture latérale découverts à Fizeş et Soşdea (Banat) et la technologie de séparation de la scorie et de la partie métallique rencontrée à Ciurel (Bucarest) et à Tîrgovişte, attestent le même cadre démographique dans lequel on a transmis l'expérience et les connaissances acquises d'une génération à l'autre.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. A Four dacique pourla réduction du mineral de fer de Doboşeni (d'après I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, Bucureşti, 1979, fig. 5); section et restitution. B Four dacique pour la réduction du mineral de fer de Sercaia (d'après I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 5); section et restitution. C Section dans un four pour la réduction du mineral de fer de Fizeş (d'après E. Iaroslavschi, R. Petrovsky, Tibiscus, 3 1974, p. 150). D Four pour la réduction du mineral de fer de Sirna (VIe siècle de n.è.); section et restitution. E Four pour la réduction du mineral de fer (IXe siècle) découvert à Ghelari (d'après Natura, 6, 1930, p. 30); a soufflet; b, c tuyère; four. F Profil et grund dans un four pour la réduction du mineral de Gera Tinz, des Ier—IIIe siècles de n.è. (d'après Sig. Dušek, Alt Thuringen, 1967, p. 111).

Fig. 2. a Four pour la réduction du mineral de fer de Sirna, VIe siècle de n.è. (photo). b Four pour la réduction du mineral de fer de Sirna, VIe—VIIe siècles de n.è. (photo). c Four pour la réduction du mineral de fer de Sirna, VIIIe—XIe siècles de n.è. (photo). d Section dans un four pour la réduction du mineral de fer de Luka Vrublevetkaia, IVe siècle de n.è. (d'après M. A. Tihanova, KS, 140, 1974, p. 14);.

Fig. 3. Carte des établissements du territoire de la Roumanie où on a découvert des vestiges du processus de la réduction du mineral de fer du Ier millénaire de n.è.

ÎN LEGĂTURĂ CU DOUĂ FRAGMENTE CU DECOR DE TIP ŠARKA (?) DESCOPERITE LA RAST*

DE

VLADIMIR DUMITRESCU

În monografia noastră recent apărută în Anglia despre aşezarea neolitică de la Rast [1], am ilustrat şi discutat, între altele, şi două fragmente ceramice cu un decor total deosebit, ca tehnică de execuţie şi motive, de totalitatea ceramicii neolitice din această aşezare — şi de aceea a culturii Vinča în general, căreia aşezarea de la Rast îi aparţine. Dacă socotim totuşi necesar să revenim acum asupra acestor piese, o facem din mai multe motive. În primul rînd pentru că cele două fragmente sînt izolate la Rast şi merită o discuţie mai amplă. În al doilea rînd pentru că reproducerile fotografice din volum nu sînt prea reuşite şi, fiind şi la scară redusă, nu se poate distinge prea bine tehnica decorului [2]. În sfîrşit, în al treilea rînd pentru că una dintre referinţele din text privind ilustraţia este greşită : într-adevăr, deşi la p. 50 indicarea acestor fragmente este corectă (pl. XLIX/14 şi pl. LII/18), la p. 104, pentru primul fragment este citată pl. XLIV/14, care nu corespunde, mai ales că pe această din urmă planşă nu sînt ilustrate decît 10 piese. Este evident că în loc de litera-cifră X, după I s-a cules V, şi astfel s-a ajuns la indicaţia necorespunzătoare semnalată.

Unul dintre aceste fragmente (cel de pe pl. LII/18 din volum ; aici fig. 1/1 şi 2/1), descoperit la baza nivelului superior de la Rast, provine de la un vas cu peretele relativ gros, foarte compact în secţiune şi bine ars la roşu-cărămiziu, aşa cum sînt multe alte fragmente din nivelul superior al aşezării, deşi — bineînţeles — ele sînt touşi în minoritate faţă de cele cenuşii.

Ţinînd însă seama de dimensiunile reduse ale fragmentului (abia 5,50 × 7 cm), este greu de spus ce formă va fi avut vasul respectiv, deşi grosimea peretelui şi mai ales curbura profilului ne dau dreptul să ne gîndim la un vas de dimensiuni relativ mari. Decorul lui constă din şiruri de triunghiuri mici imprimate pe o serie de linii incizate care trasau şi

* Comunicare ţinută la sesiunea anuală din mai 1980 a Muzeului de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

[1] Vladimir Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast* (British Arch. Reports. International Series, 72), Londra, 1980.

[2] *Ibidem*, p. 50 şi 104 şi pl. XLIX/14 şi LII/18. În ceea ce priveşte fragmentul ceramic ilustrat pe pl. LII/17, despre care am spus (p. 50) că pare a fi executat cu o scoică (fapt confirmat şi la examinarea lui microscopică), cred că el *nu* datează din neolitic, ci dintr-o epocă mai nouă, aşa încît nu-l voi mai readuce în discuţie, cu atît mai mult cu cît decorul lui este cu totul deosebit de al celor două fragmente discutate mai jos şi astfel nu ne poate ajuta aici.

S C I V A, tomul 32, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1981, p. 233—240

motive unghiulare. Baza triunghiurilor este foarte ușor scobită, deși nu se poate vorbi chiar de impresiuni „în coadă de rîndunică”.

Al doilea fragment (cel de pe pl. XLIX/14 — din volum; aici fig. 1/2 și 2/2), aproape de aceleași dimensiuni ca și primul, a fost descoperit pe

Fig. 1. 1—2 Rast.

malul Gîrlei Țifarului, care a rupt o bună parte din așezare la o inundație a Dunării din 1942, dar această împrejurare nu este de natură să complice lucrurile, deoarece — chiar dacă el ar aparține resturilor altuia dintre nivelurile neolitice de locuire de la Rast — se înscrie în aceeași fază de dezvoltare a culturii Vinča. Peretele acestui fragment este foarte gros (1,7 cm), iar curbura foarte ușoară, așa încît este sigur că și el aparține unui vas destul de mare. Pasta e destul de compactă, iar vasul a fost ars la cenușiu închis, culoare cu totul tipică pentru majoritatea ceramicii neolitice de la Rast, cu o nuanță ceva mai deschisă la ambele fețe. Decorul este în general similar cu al primului fragment — respectiv mici triunghiuri imprimate, care au fost impunse de-a lungul unor linii incizate și trasează un motiv unghiular. În afară de faptul că liniile în lungul cărora sînt imprimate micile triunghiuri sînt mai puternic incizate, decorul acestui fragment se mai deosebește de al celuilalt și prin faptul că, pe trei linii incizate, paralele și ușor piezișe, triunghiurile sînt distanțate unul de altul, iar uneori în loc de triunghiuri propriu-zise ne aflăm în fața unor crestături ușor curbe; în schimb, pe cele două linii incizate care se frîng în unghi triunghiurile sînt mai apropiate, baza lor fiind dreaptă, fără a mai aminti de decorul „în coadă de rîndunică”.

Firește, fiind vorba de două fragmente care constituiau o excepție din punct de vedere al decorului în marea masă a ceramicii de la Rast, ele ne-au atras de la început atenția și am încercat să vedem în ce fel se poate explica prezența acestei tehnici decorative la Rast. Și spunem tehnică decorativă, pentru că — după cum am precizat —, din punct de vedere al pastei și al arderii, ambele fragmente provin de la vase lucrate cu siguranță la fața locului, și nu importate, așa încît trebuie precizată nu proveniența lor, ci influențele și contactele care au prilejuit folosirea acestei tehnici decorative străine.

În primul rînd ne-am îndreptat totuşi privirea asupra ceramicii aşezărilor culturii Vinča-Turdaş, din care o bună parte este decorată, după cum se ştie, cu impresiuni. Totuşi nu ne putem gîndi la şirurile de impresiuni din interiorul diferitelor benzi, chiar dacă aceste impresiuni

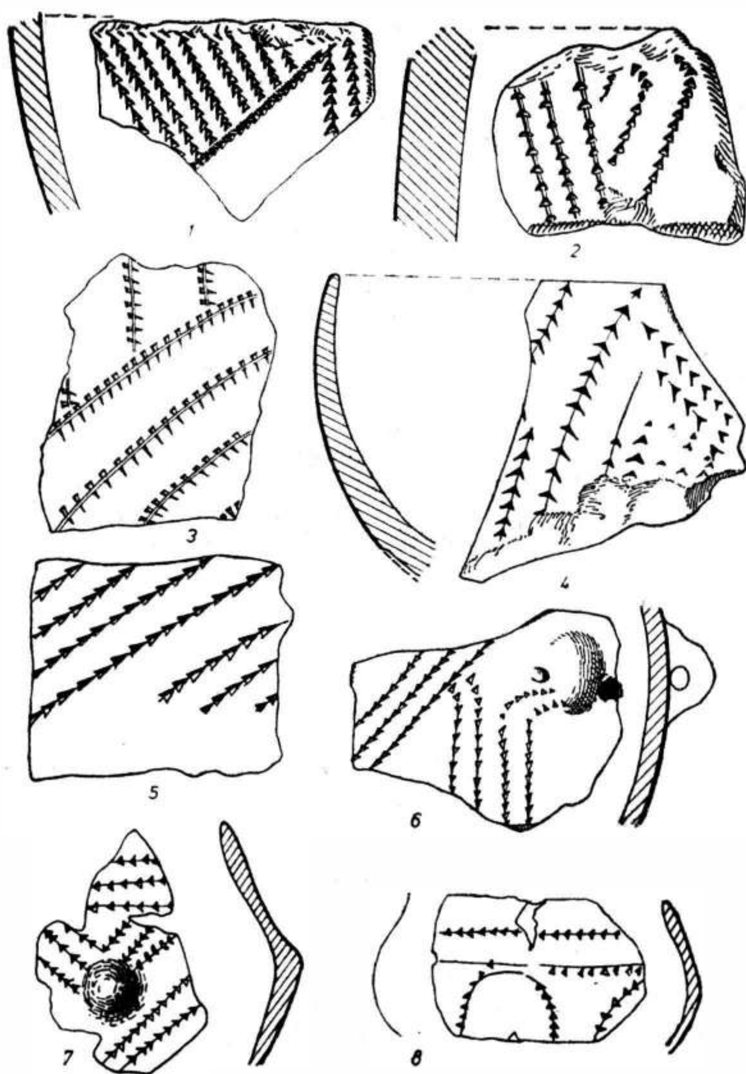

Fig. 2. 1—2 Rast; 3 Žitkovać; 4 Cernavoda; 5 Bubanj; 6 Nová Veš; 7—8 Skoroszowice.

au uneori aproximativ forma unor triunghiuri, căci acestea nu se pot pune în legătură cu decorul fragmentelor în discuţie de la Rast. Dacă nu ne înşelăm, un singur fragment ceramic dintre cele publicate de la Turdaş este decorat cu şiruri verticale-paralele de impresiuni triunghiulare care

nu sînt executate în interiorul benzilor mărginite de linii incizate, ci constituie şiruri independente [3], fără a fi însă impunse în lungul unor linii incizate, ca la Rast.

Un alt fragment decorat cu astfel de şiruri de triunghiuri, tot fără linii incizate, este ilustrat între materialele descoperite la Parţa [4], şirurile triple ale impresiunilor triunghiulare trasînd un motiv triunghiular.

În Iugoslavia, dintre materialele publicate cunoscute de noi, un singur fragment descoperit în aşezarea de tip Vinča de la Žitkovač, în regiunea Kosovo, ar putea fi oarecum adus în discuţie în legătură cu fragmentele de la Rast, deşi este totuşi deosebit [5].

Căci pe acest fragment şirurile de triunghiuri ascuţite (mai lungi dealtfel, adevărate triunghiuri ascuţite şi *nu* relativ isoscele ca acelea de la Rast) au fost imprimate *înainte* de trasarea liniilor incizate, care le întretaie paralel cu baza lor, aşa încît triunghiurile apar perpendiculare pe linii şi nu în lungul lor (fig. 2/3). Amintim, pe de altă parte, că materialele de tip Vinča din aşezarea de la Žitkovač sînt încadrate de autor în faza veche Vinča.

Al doilea fragment ceramic din Iugoslavia care ne-a atras atenţia este inedit, după cum credem; l-am văzut şi l-am desenat în anul 1965 în Muzeul arheologic din Niş şi face parte dintre materialele de la Bubanj: este vorba de fragmentul inv. nr. 2 818, provenind de la un vas cu peretele uşor arcuit, din pastă bună, care pare a nu fi avut lustru, decorat cu cîteva linii incizate pieziş-paralele pe care au fost imprimate şiruri de mici triunghiuri relativ isoscele cu vîrful şi baza pe liniile incizate — adică în genul fragmentelor de la Rast —, dar liniile abia se mai văd din cauză că triunghiurile se succed foarte aproape unul de altul, vîrful unuia atingînd baza celui din faţa sa (fig. 2/5).

Întorcîndu-ne la materialele din România, din afara ariei de răspîndire a culturii Vinča-Turdaş, ne-am îndreptat în primul rînd atenţia — aşa cum am precizat şi în pasajul respectiv din monografia noastră [6] — spre ornamentarea ceramicii fazei Bolintineanu a culturii Boian. După cum se ştie, categoria cea mai caracteristică a ceramicii acestei faze este aceea decorată cu linii paralele incizate care trasează diferite motive geometrice, iar pe marginile acestor linii — uneori numai pe o parte, alteori de ambele laturi — au fost crestate perpendicular mici liniuţe paralele ce apar uneori ca nişte triunghiuri lungi şi foarte ascuţite, cu baza îngustă [7], deşi unele sînt aproape triunghiuri isoscele [8].

Totuşi, între această tehnică decorativă şi aceea a fragmentelor de la Rast este o deosebire esenţială, pentru că ele nu sînt trasate în lungul liniilor incizate, cu vîrfurile pe ele.

Ceva mai departe spre răsărit, în aria culturii Hamangia, contemporană cu cultura Boian, în bogata ornamentare impunsă-imprimată caracteristică acestei culturi dobrogene din neoliticul dezvoltat, se cunosc

---

[3] M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CIX/22.
[4] Gh. Lazarovici, Banatica, 1, 1971, p. 17—32, pl. VII/8.
[5] N. Tasić, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, Pristina, 3, 1958, p. 11—50, pl. IV/4.
[6] Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 104.
[7] Deşi aceste materiale sînt binecunoscute de specialişti, trimitem la Eug. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974, p. 3 şi 4.
[8] E. Comşa, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 14—65; de ex. fig. 5/1, dar şi altele.

şi motive trasate prin linii incizate pe care au fost impunse (deci imprimate) din loc în loc, fără a se atinge între ele, triunghiuri cu baza uşor scobită, deci în coadă de rîndunică (fig, 2/4) [9].

Se poate spune că cele două piese ilustrate din această categorie, de la Cernavoda şi de la Baia-Goloviţa, sînt cele mai apropiate ca execuţie a decorului de cele de la Rast, chiar dacă nu se poate vorbi în nici un caz de identitate. Totuşi, este evident că nu putem atribui decorul fragmentelor de la Rast unei influenţe a culturii Hamangia — deşi în linii generale ele pot fi socotite relativ contemporane — , pe de o parte pentru că ariile de răspîndire ale culturilor Vinča-Turdaş şi Hamangia sînt depărtate una de alta, dar şi pentru că în zona intermediară, ocupată în timpul fazei Vinča B2/C de triburile culturii Boian, nu cunoaştem nimic similar, deoarece decorul fazei Bolintineanu — aşa cum am amintit — este executat în chip diferit.

De aceea, cum totuşi nu putem crede că decorul fragmentelor de la Rast a fost o născocire întîmplătoare şi independentă locală, sîntem obligaţi — pentru lămurirea originii tehnicii lor decorative — să ne îndreptăm atenţia şi spre decorul tipului Šarka al ceramicii liniare tîrzii din Boemia şi Moravia, cu atît mai mult cu cît — după cum se ştie — un fragment liniar cu decor tipic Šarka a fost descoperit mai demult între nenumăratele materiale ceramice liniare cu note muzicale din aşezarea de la Traian—Dealul Fîntînilor din Moldova [10]. Trebuie însă precizat că acest fragment nu este decorat cu impresiuni în genul celor de la Rast, ci cu mici crestături paralele care secţionează perpendicular liniile paralele incizate, deci cu totul tipic pentru majoritatea ceramicii de tip Šarka. Pe de altă parte, între materialele liniare tîrzii de la Tîrpeşti (tot judeţul Neamţ), contemporane cu tipurile Šarka şi Želiezovce, se află un fragment decorat, pe lîngă unele linii incizate paralele, şi cu un şir orizontal de împunsături triunghiulare puţin distanţate una de alta, iar altă serie de fragmente sînt decorate cu şiruri de împunsături-gropiţe mai degrabă nereneregulate decît circulare [11], aşa cum se întîlnesc frecvent pe ceramica tipului Šarka.

E adevărat însă că în general decorul specific ceramicii „tipului Šarka" constă din crestături perpendiculare pe liniile incizate, exact în genul acelora de pe fragmentul de la Traian—Dealul Fîntînilor, dar şi din şiruri de impresiuni rotunde sau ovale, fie dispuse pe liniile incizate, fie trasînd ele singure decorul, fără ajutorul liniilor incizate, unele dintre aceste impresiuni fiind însă uneori şi de formă de triunghiuri uşor neregulate [12]. Dacă însă acestea din urmă n-ar putea fi considerate cu totul concludente pentru o apropiere cu fragmentele de la Rast, un fragment ceramic de tip Šarka de la Nová Veš vine în sprijinul nostru în chip categoric, căci el a fost decorat tocmai cu şiruri de triunghiuri imprimate

---

[9] D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, Bucureşti, 1966, fig. 13/2 şi 150/3. Alte fragmente, inedite, au fost descoperite în aşezarea culturii Hamangia de la Medgidia.

[10] Hortensia Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3—4, fig. 9/11.

[11] Silvia Marinescu-Bîlcu, în *Aktuelle Fragen der Bandkeramik*, Székesfehérvár, 1972, p. 162—171; fig. 1/2, 9, 10.

[12] Slavomil Vencl, Sborník Národního Muzea v Praze, Seria A, 15, 1961, 3, p. 93 şi urm.; vezi de ex. fig. 20/5, dar şi destule altele.

în lungul unor linii incizate [13] (fig. 2/6), în genul decorului în discuţie de la Rast.

Dacă acesta ar fi unicul fragment ceramic aparţinînd tipului Šarka decorat în acest fel, poate ar trebui să fim sceptici. Dar iată că recent şi între materialele ceramice ale acestui tip descoperite în Polonia (Silezia) nu lipsesc piesele decorate în acelaşi fel. Astfel, din aşezarea fazei tîrzii — Šarka — a culturii ceramicii liniare de la Skoroszowice, au fost publicate o serie de fragmente ceramice decorate atît cu motive unghiulare, cît şi curbe, trasate cu linii incizate, în lungul cărora sînt imprimate triunghiuri relativ isoscele exact în maniera fragmentelor de la Rast, uneori impresiunile triunghiulare fiind foarte apropiate una de alta, iar alteori mai distanţate (fig. 2/7—8) [14]. Menţionăm dealtfel că un alt fragment din aceeaşi aşezare este decorat cu o notă muzicală la capătul unei linii incizate curbe. Totodată şi în altă aşezare din Silezia (Strachow), alături de materiale de tip Šarka, într-o groapă s-a găsit şi un fragment de tip Želiezovce [15], ceea ce corespunde întru totul şi cu descoperirile amintite de la Tîrpeşti.

Iată de ce, în lipsa unei alte explicaţii pentru lămurirea originii decorului celor două fragmente ceramice de la Rast, ar trebui să admitem că ornamentarea acestora a fost realizată sub influenţa ceramicii de tip Šarka. Dacă însă ne oprim la această concluzie ce pare certă, nu e mai puţin adevărat că rămîne totuşi de lămurit o problemă tot atît de importantă, şi anume în ce fel s-a putut exercita influenţa decorului tipului Šarka pînă la Dunărea de Jos, în sud-vestul Olteniei, unde se află aşezarea de la Rast?

De aceea, se cuvine să ne îndreptăm pe scurt atenţia asupra diferitelor descoperiri liniare din România. Dacă informaţiile de care dispunem sînt complete, atunci cele mai apropiate descoperiri aparţinînd unuia sau altuia dintre grupele tîrzii ale ceramicii liniare de origine central-europeană sînt fragmentele ceramice cu note muzicale descoperite în stratul Vădastra I (cultura Dudeşti) de la Vădastra [16], în colţul de sud-est al Olteniei. Acestea nu aparţin însă tipului Šarka în nici un caz, iar prezenţa lor în sud-estul extrem al Olteniei s-ar putea foarte bine explica şi prin contactele certe ce au avut loc în Muntenia între cultura vecină Dudeşti şi cultura ceramicii liniare cu note muzicale, ale cărei materiale tipice au fost descoperite, după cum se ştie, chiar în aşezarea eponimă de la Dudeşti [17], în timp ce ceva mai la NE de Bucureşti s-a format aspectul cultural Sudiţi, la care a contribuit în chip esenţial ceramica liniară cu note muzicale — fie că acest aspect s-a format înainte sau după naşterea culturii Boian, ultima concluzie părîndu-ni-se şi nouă mult mai verosimilă [18].

---

[13] *Ibidem*, fig. 20/13.

[14] Vlodzimierz Wojciechwski, Slaskie Sprawozdania Arch., 20, Wroclaw, 1979, p. 42—47, pl. IX.

[15] Anna Kulczycka-Leciejawiczowa, Slaskie..., 20, p. 37—41.

[16] C. Mateescu, Materiale, 7, 1961, p. 59 şi fig. 1/2.

[17] E. Comşa, SCIV, 20, 1969, 4, p. 567—573; idem, PZ, 46, 1971, 2, p. 195—249 (v. p. 245 şi urm.).

[18] Silvia Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 164 şi urm.

Dacă ne întoarcem privirile spre vest de Oltenia, cele mai apropiate descoperiri liniare sînt desigur acelea din Banat. Se știe că la Parța, într-un mediu Vinča, a fost descoperit un vas considerat „import de factură liniară", pe alte fragmente existînd elemente decorative liniare [19]. Între acestea amintim și un fragment ceramic cu note muzicale [20], precum și elemente ce amintesc de ceramica Želiezovce, fără a fi tipice pentru aceasta [21]. Se știe dealtfel că elemente Želiezovce apar și în așezarea eponimă de la Vinča în stratul corespunzînd fazei B 2, iar altele au fost descoperite în unele așezări din Ungaria împreună cu elemente Vinča B1 — B2 și chiar C [22].

Întrucît materialele culturii Vinča de la Parța se încadrează aproape toate în faza B2 și începutul fazei C [23], rezultă că stratul respectiv din această așezare a fost în linii generale contemporan cu locuirile neolitice de la Rast, așa încît influențe și contacte liniare puteau veni la Rast tot atît de bine dinspre Banat ca și dinspre Muntenia, mai ales că este vorba de aceeași cultură. Dar faptul că în nici una din aceste două provincii românești nu au fost semnalate elemente de tip Šarka printre descoperirile liniare sau de tip liniar îngreunează totuși răspunsul la întrebarea pe care ne-am pus-o mai înainte — dacă bineînțeles tehnica decorului celor două fragmente discutate de la Rast se datorează într-adevăr unor influențe ale decorului ceramicii de tip Šarka — cu privire la calea pe care aceste influențe au putut ajunge la Rast.

Din Moldova vest-centrală, unde — așa cum am văzut — s-au descoperit elemente certe de tip Šarka, este o cale lungă, fără verigi intermediare de același tip, pînă în sud-vestul Olteniei, la Rast. Pe de altă parte, deși din Banat pînă la Rast calea e mult mai scurtă, acolo n-au fost încă semnalate elemente de tip Šarka printre descoperirile liniare și, după cîte știm, nici în Ungaria asemenea elemente nu au fost descoperite.

De aceea, dilema pare a nu putea fi definitiv lămurită, dar deocamdată este probabil că trebuie admis că singura cale pentru pătrunderea acestor influențe (dacă, bineînțeles, se acceptă punctul nostru de vedere asupra caracterului de tip Šarka al decorului celor două fragmente de la Rast) a putut fi prin Moldova, cu toată lipsa unor verigi intermediare în Muntenia. Dealtfel chiar ceramica cu decor de tip Šarka din Moldova amintită mai înainte este și ea izolată în contextul descoperirilor liniare din răsăritul Europei, deoarece în Polonia ceramica tipului Šarka nu s-a descoperit decît în regiunea văii Oderului, direct legată de Boemia, patria — împreună cu vestul Moraviei — a tipului Šarka. Așa cum s-a subliniat de cercetătorii poloni [24], în timp ce tipul Šarka a pătruns în zona Oderului, ceramica Želiezovce a pătruns în valea Vistulei [25], aceste pătrunderi fiind contemporane.

---

[19] Gh. Lazarovici, Tibiscus, 2, 1972, p. 3—26 (v. p. 14).

[20] Idem, Banatica, 2, 1973, p. 25—56; v. fig. 29/5.

[21] Idem, Tibiscus, 2, 1972, *loc. cit.*

[22] Idem, Banatica, 2, 1973, p. 42.

[23] Idem, Tibiscus, 2, 1972, p. 18.

[24] Anna Kulcycka-Leciejawiczowa, în *The Neolithic in Poland*, Varșovia-Crakovia, 1970, p. 15—75.

[25] *Ibidem*, p. 44.

Pe de altă parte, este limpede că sudul Poloniei şi Ucraina de vest au fost calea străbătută de triburile culturii liniare cu note muzicale pentru a ajunge în Moldova, aşa încît şi între Moldova şi zona proprie de răspîndire a tipului Šarka lipsesc descoperiri intermediare, spre deosebire de ceramica Želiezovce binecunoscută în sudul Poloniei [26].

Pînă la noi descoperiri — sau pînă la eventuale descoperiri de tip Šarka în Ungaria de sud-est — , cred că Moldova rămîne totuşi cea mai apropiată regiune faţă de Rast unde s-au descoperit elemente decorative de tip Šarka, antrenate desigur de ceramica liniară cu note muzicale dintr-o etapă relativ tîrzie. Aşadar, deocamdată, privirile noastre par că trebuie să se îndrepte tot în această direcţie pentru încercarea de explicare a decorului fragmentelor ceramice discutate de la Rast.

À PROPOS DE DEUX TESSONS À DÉCOR DU TYPE ŠARKA (?) TROUVÉS À RAST

RÉSUMÉ

L'auteur reprend la discussion du décor de deux tessons céramiques découverts dans la station néolithique de Rast (Olténie) appartenant à la culture de Vinča (phase B2/C) et publiés dans sa monographie *The Neolithic Settlement at Rast*, récemment parue.

Bien que les deux tessons proviennent certainement de deux vases travaillés sur place, leur décor est étranger à la culture de Vinča. En effet, la manière dont il a été imprimé est caractéristique pour la céramique du type Šarka de la culture rubannée. Après avoir passé en revue les quelques pièces décorées plus ou moins de la même manière trouvées en Roumanie et en Yougoslavie, l'auteur arrive à la conclusion que la technique du décor des deux fragments de Rast est due à des influences venues de la céramique rubannée de Moldavie, étant donné que dans les couches à céramique rubannée à notes de musique de cette province ont été trouvées des pièces appartenant aux type Šarka et Želiezovce, tandis que la céramique de ces types est absente de Hongrie et de la Roumanie occidentale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1 et 2 deux tessons de Rast, décorés à la manière du type Šarka.

Fig. 2. 1 et 2, les deux tessons de Rast; 3 tesson provenant de Žitkovać (Yougoslavie); 4 décor d'un fragment céramique de Cernavoda (culture de Hamangia); 5 décor d'un fragment de Bubany (Yougoslavie); 6 fragment de Nová Ves (Tchécoslovaquie); 7—8, deux tessons trouvés à Skoroszowice (Pologne sud-occidentale).

[26] *Ibidem.*

MODIFICĂRI ÎN STRUCTURA ETNO-CULTURALĂ A EUROPEI DE SUD-EST ÎN ENEOLITICUL TÎRZIU

DE

PETRE ROMAN

Prin conţinutul etnic şi cultural, Europa de sud-est a epocii bronzului este rezultatul integrării, în mediul său cu tradiţie multimilenară, a unei succesiuni de grupe alogene, de origini diferite, pătrunse, în aceste părţi ale continentului, în trei mari perioade: a eneoliticului tîrziu, a tranziţiei [1] spre epoca bronzului şi spre sfîrşitul aceleia a bronzului timpuriu.

---

[1] Prin această noţiune, arheologia românească a definit o manifestare specifică pentru o arie geografică largă. În măsura în care, cercetările s-au adîncit şi diversificat, în aceeaşi măsură noţiunea a căpătat limite cronologice (relative şi absolute) şi caracterizări ale esenţei sale tot mai exacte. În acest sens, o ultimă privire de ansamblu, succintă, poate fi găsită la Petre I. Roman, Ioan Németi, *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978, p. 58–62. Afirmaţia că „acest termen nu este şi nu va fi niciodată decît o expresie a neputinţei şi a dezacordului cercetătorilor de a defini o perioadă"... (Al. Vulpe, RI, 27, 1974, 2, p. 244) s-a dovedit facilă şi, în consecinţă, atenuată chiar de autorul ei care, astăzi, scrie: „Fără îndoială, pentru cronologia relativă a grupurilor culturale regionale din spaţiul carpato-dunărean sau chiar sud-est european, definirea acestei perioade oglindeşte o situaţie obiectivă, condiţionată de stadiul actual al cercetărilor" (idem, RI, 32, 1979, 12, p. 2266, nota 9). Faptul că în septembrie 1981 va avea loc la Sarajevo o reuniune, cu participare internaţională selectă, dedicată „perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului" ne face să dăm o mai mare credibilitate acestei ultime tendinţe decît primei. Acelaşi autor insistă însă şi, nefiind suficient familiarizat cu problematica epocii pentru a oferi soluţii originale fundamentate, ne propune înlocuirea noţiunii „perioadei de tranziţie" prin adoptarea sistemului tripartit al cronologiei egeice, începînd, în acest fel, epoca bronzului „odată cu Helladicul timpuriu; în cazul regiunilor noastre, se va avea drept criteriu sfîrşitul civilizaţiilor eneolitice" *(ibidem)*, „precum Cucuteni, Gumelniţa etc." *(ibidem)*. Nu ne este clar dacă menţionarea culturii Gumelniţa vrea să însemne că Cernavodă I, care o succede, este de atribuit tot epocii bronzului. Nici dacă la baza acestei propuneri *stă* sau *nu* o schemă argumentată a sincronismelor dintre culturile de la nord (şi chiar sud) de Balcani şi cultura Helladicului timpuriu. Forma şi principiul care au generat propunerea sînt simpliste căci ignoră o serie de fapte majore: noţiunea de perioadă timpurie a epocii bronzului egeo-anatolian (respectiv: bronz timpuriu anatolian, cicladic timpuriu, thessalic timpuriu, helladic timpuriu, bronz timpuriu macedonean etc.) exprimă, mai mult sau mai puţin exact, realităţile respectivelor regiuni; influenţele culturale de la sud la nord sînt evidente, dar, deseori, centrul „sudic" de iradiere se află doar la sud de Balcani şi în nordul Macedoniei; aceste influenţe au aceeaşi intensitate şi în ţinuturile Europei est-centrale, deci epoca bronzului ar urma să înceapă, conform noii scheme, la un orizont Boleráz (= Cernavodă III), pre-Baden clasic, adică în perioada Trichterbecher mijlocie; dacă curentul cultural are direcţia sud-nord, mişcările etnice (care poartă cu ele structuri social-economice, lingvistice etc.) sînt inverse; referirea la „bronzul timpuriu" din Bulgaria nu poate fi reţinută căci analiza nemijlocită a materialelor de tip Ezero-Ezerovo ne arată o componentă puternică de tradiţie Cernavodă II. Deci punctul de pornire al culturii de la Ezero se plasează undeva spre sfîrşitul culturii Cernavodă II (aşa cum ne este cunoscută astăzi) şi a complexului de tip Orlea-Sadovec. Rezultă un hiatus între Karanovo VI (= Gumelniţa) şi Ezero, care ar putea corespunde, total sau în cea mai mare parte, culturilor Cernavodă I, II şi III; pe de altă parte, sincronizarea perioadelor timpurie şi mijlocie de la Ezero (G. Georgiev, N. Merpert, R. Katinčarov, D. Dimitrov, *Ezero. Rannobronzovoto selišce*, Sofia, 1979, p. 497 şi urm.) cu

Aceste realităţi, evidenţiate de cercetarea arheologică, nu pot fi invocate însă în sprijinul tezei distrugerii „Europei vechi" printr-un proces de „curganizare" — noţiune care se doreşte identică cu aceea de indoeuropenizare [2]. „Europa nouă" — a epocii bronzului — nu s-a născut prin nimicirea [3] populaţiilor „vechii Europe", ci din încrucişarea etnică şi spirituală a celor două elemente.

Într-un fel, istoria perioadei de timp dintre eneoliticul dezvoltat şi bronzul clasic poate fi numită istoria îmbinării dintre populaţiile locale cu cele nou venite [4], din care au rezultat principalele grupe etnice ale Europei de sud-est : traci, iliri, greci. Acest proces nu ne este cunoscut în toată complexitatea sa. Documentarea arheologică ne arată însă clar cum întrepătrunderea a fost posibilă numai după o îndelungată convieţuire a grupelor imigrate cu cele locale, mai întîi alăturată, în spaţii diferite, mai apoi pe acelaşi teritoriu.

*

În cele ce urmează, ne propunem să urmărim, spre exemplificare, doar una dintre perioade, cea mai veche. Am numit-o a eneoliticului [5] tîrziu spre a o deosebi de cea anterioară, a maximei dezvoltări pe care comunităţile creatoare a culturilor de tip Petreşti, Ariuşd, Cucuteni A_1-A_3, Gumelniţa-Karanovo VI, Larissa, Vinča-Pločnik, Tiszapolgár, Lengyel au atins-o. Şi poate nimic nu este mai expresiv pentru a evidenţia gradul înalt de cultură a acestor populaţii decît amintirea tezaurelor din mormintele de la Varna [6]. În eneoliticul dezvoltat, stabilitatea, generalizată pe mari spaţii geografice, a permis apariţia unor granițe culturale clar delimitate, în cadrul cărora unitatea era menţinută şi de existenţa unor meşteşugari itineranţi şi a unor centre cu sfere largi de influenţare. Aşezările sînt stabile, de durată, în ţinuturile dunărene, est- şi sud carpatice, fiind cel mai ades fortificate. Un început de instabilitate trădează doar populaţiile culturii Tiszapolgár, dar pe spaţii încă limitate şi continuînd de fapt o tradiţională tendinţă spre sud a populaţiilor est-central europene.

---

orizonturi pretroiene şi troiene I timpurii şi mijlocii este foarte improbabilă (asupra acestui aspect vom reveni detaliat ulterior); D. Berciu (*Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 147 şi urm.) avea în vedere doar zona pontică a Dunării de Jos, în mod expres „cultura Cernavodă" pe care o socotea ca un tot „care prin structura sa este o cultură egeo-anatoliană, din care cauză cronologia sa trebuie precizată în funcţie de cea est-mediteraneano-egeică" (*ibidem*, p. 147). Deci, D. Berciu nu poate fi invocat (Al. Vulpe, *loc. cit.*) în favoarea utilizării sistemului tripartit al cronologiei egeice, căci pentru celelalte perioade d-sa foloseşte sistemul Reinecke. Apoi, în afară de obiecţiile aduse noţiunii de „cultură Cernavodă" (Seb. Morintz şi P. Roman, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 46—47) ar trebui avute în vedere şi modificările survenite în sincronizarea culturilor Cernavodă cu Ezero; că influenţele sudice vor provoca mai rapide transformări, ce duc spre epoca bronzului, în sud-estul României, s-a subliniat şi cu alt prilej (P. Roman, Simposium Plovdiv, 1978; idem, Sesiunea pe 1978 a muzeului din Constanţa), dar acest lucru se petrece la un orizont cronologic corespunzător apariţiei culturii Glina.

[2] Noţiunea de „curganic" a evoluat de la concret spre difuz, sfîrşind prin a cuprinde şi elemente stepice nord-pontice care nu folosesc sistemul tumular de înmormîntare şi nu au o economie pastorală (mai recent, Marija Gimbutas, JIES, 5, 1977, 4, p. 277 şi urm.; idem, La recherche, 87, martie 1978, p. 228 şi urm.).

[3] *Ibidem*.

[4] Detalii, la Seb. Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 45 şi urm.; P. Roman, Thraco-Dacica, 1, 1976, p. 54—55; P. Roman, Ioan Németi, *op. cit.;* P. Roman, SCIVA, 32, 1980, 1, p. 21—42.

[5] Noţiunea de eneolitic a fost rediscutată de Seb. Morintz, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 126—127.

[6] S. Ivanov, *Săcrovişceata na Varnenskia nekropol*, Sofia, 1978.

Într-un astfel de moment, intervine un prim şoc, sesizat arheologic pe mari spaţii, cu urmări dintre cele mai importante pentru chipul cultural şi desigur şi etnic al Europei de sud-est. Delimitarea exactă a spaţiilor afectate, natura şi intensitatea acestui fenomen în fiecare teritoriu în parte nu pot fi încă detaliate, ci doar presupuse. Nu ştim, de asemenea, dacă şocul este compus dintr-o singură undă sau mai multe valuri succesive. Fenomenul este documentat prin prezenţa, în Dobrogea şi estul Munteniei, a unor aşezări diferite de cele tradiţionale şi atribuite culturii Cernavodă I [7]; prin apariţia ceramicii de tip C în aşezările culturii Cucuteni [8], începînd cu etapa A_4 a acesteia; prin morminte izolate sau cimitire de genul celor de la Suvorovo [9], Cainari [10], Casimcea [11], Brăiliţa [12], Decea Mureşului [13], Csongrad [14] şi al căror inventar evidenţiază legături cu ţinuturile nord-pontice; ca şi prin descoperiri izolate la sud de Balcani [15] şi în sudul Macedoniei [16]. Aşezările gumelniţene, din regiunile ocupate de cele Cernavodă I, îşi încetează existenţa într-o vreme datată cu importuri Cucuteni A_3 [17], iar cele de tip Karanovo VI nu reflectă o evoluţie mai îndelungată [18]. Aşezările de tip Petreşti şi Ariuşd nu mai sînt locuite cam în acelaşi timp [19]. Înmulţirea tell-urilor gumelniţene [20] din zonele deluroase ale Munteniei coincide cu încetarea locuirii pe tell-urile din estul Munteniei. Cultura Sălcuţa s-a dovedit a nu fi decît parţial sincronă cu Gumelniţa şi pare a reprezenta, împreună cu Krivodol şi Bubanj-Hum, o continuare, în alte ţinuturi, a celei gumelinţiene [21]. Aşezările vinčiene nu cunosc decît topoarele de tip Pločnik [22]. Toate aceste fapte evidenţiază şi mai mult că în spaţiul sud-est european au pătruns în eneoliticul tîrziu grupe etno-culturale străine de acest mediu.

La nivelul documentării actuale, ne imaginăm următoarea schemă în succesiunea evenimentelor:

Dubla presiune, exercitată pe de o parte asupra limitei nordice a ariei tripoliene, iar pe de alta asupra populaţiilor stabile, necurganice,

---

[7] Seb. Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 47—77.

[8] I. Nestor şi Eug. Zaharia, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 17 şi urm.; Ann Dodd-Opriţescu, SCIVA, 32, 1980, 4, p. 547—557.

[9] V. Danilenko, *Eneolit Ukraini. Etnoistoričeskoe issledovanie*, Kiev, 1974, p. 93.

[10] T. S. Movša, G. F. Čebotarenko, KS Moscova, 115, 1969, p. 45—69.

[11] Dorin Popescu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 85—91.

[12] Mai nou, N. A. Harţuche, *Necropola de la Brăiliţa. Contribuţii la problemele eneoliticului final şi trecerii la epoca bronzului tracic la Dunărea de Jos*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1979.

[13] Tematica a fost reluată de Ann Dodd-Opriţescu, în Dacia, N. S., 22, 1978, p. 87—97.

[14] I. Ecsedy, ÉvkSzeged, 2 (1971), 1974, p. 9—17.

[15] D. Berciu, Dacia, N. S., 6, 1962, p. 397—409.

[16] M. Garašanin, D. Simoska, MacedActaArch, 2, 1976, p. 9 şi urm.; D. Simoska, B. Kitanovski, J. Todorović, MacedActaArch, 2, 1976, p. 43 şi urm.

[17] Vl. Dumitrescu, Dacia, N. S., 8, 1964, p. 53 şi urm.

[18] Puncte de vedere nuanţate asupra problemei, la Seb. Morintz — P. Roman, SCIV, 21, 1970, 4, p. 568—569.

[19] P. Roman, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 105 şi urm.

[20] Seb. Morintz şi P. Roman, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 120.

[21] P. Roman, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 215—221; aspecte ale problemei şi la Seb. Morintz şi P. Roman, SCIV, 21, 1970, 4, p. 599, nota 6.

[22] Detalii, la Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF, IX, 5, 1975, p. 20—21.

de la nordul Mării Negre din ţinuturile vest-azoviene, a dus la împingerea spre interior a unor comunităţi tripoliene mărginaşe (cu ceramică caracteristică, denumită de H. Schmidt Cucuteni C) şi la deplasarea spre ţinuturile vest-pontice a comunităţilor care vor crea, la Dunărea de Jos, cultura Cernavodă I [23]. Grupuri restrînse au penetrat adînc în sud-estul Europei, ajungînd în interiorul arcului carpatic (Decea Mureşului) [24] şi Cîmpia Tisei (Csongrad) [25], altele poate chiar în Macedonia unde le recunoaştem printre complexe de tip Suplevec-Bakarno Gumno [26].

Drept urmare, s-a produs dislocarea şi împingerea spre vest [27] a populaţiilor de tip Gumelniţa-Karanovo VI care vor evolua în noile teritorii sub forma Brăteşti [28], Sălcuţa, Krivodol, Bubanj-Hum. Nu este exclus ca în această mişcare o parte a comunităţilor vinčiene să fi fost împinse spre nordul Greciei unde au putut constitui una dintre rădăcinile viitoarei culturi Rachmani [29].

În timp ce grupele pătrunse adînc în ariile culturilor eneolitice locale vor fi repede asimilate (cel puţin din punct de vedere cultural), grupul compact Cernavodă I îşi va menţine individualitatea. Cît de mare este însă suprafaţa ocupată de această grupare compactă de populaţii nu ştim. Muntenia de est, Dobrogea, nord-estul Bulgariei [30] au fost stăpînite de populaţiile Cernavodă I. Nu este însă exclus ca ele să fi locuit, un timp oarecare, şi în teritorii sud-balcanice.

După şoc, se produce dezvoltarea paralelă a celor două lumi, locală şi alogenă, cu tendinţă vizibilă de egalizare a nivelurilor de dezvoltare. Populaţiile intruse, stăpînind în special căile de acces care, de-a lungul ţărmului pontic, fac legătura cu lumea egeo-anatoliană, vor asimila rapid bunuri de cultură de acest tip pe care, parţial, le vor vehicula şi spre ţinuturile nord-pontice. La populaţiile locale, în bună măsură amestecate, se observă un accelerat proces de unificare culturală care duce la dispariţia graniţelor culturale tradiţionale [31]. Dacă la început, la nivelul culturilor Sălcuţa, Bubanj, Tiszapolgár tîrzie-Bodrogkeresztúr, mai putem sesiza fondurile culturale anterioare, treptat se va ajunge la manifestări de tipul Hissar-Vajska-Sălcuţa IV-Herculane-Cheile Turzii-Hunyadi halom-Lažňany în care regionalismele sînt estompate de elementele comune care devin majoritare. Această tendinţă de unificare le apropie şi de gru-

---

[23] Ann Dodd-Opriţescu, *op. cit.;* idem, *Primele elemente stepice din eneoliticul României*, teză de doctorat la Universitatea din Iaşi, 1978.

[24] Vezi nota 13.

[25] Vezi nota 14.

[26] Vezi nota 16.

[27] Seb. Morintz şi P. Roman, *op. cit.*, p. 559—560.

[28] Ersilia Tudor, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 37—53; idem, Dacia, N. S., 22, 1978, p. 73—86.

[29] Hans-Joachim Weisshaar, ArchKorrespondenzblatt, 9, 1979, 4, p. 385 şi urm; idem, *Die Funde der Rachmanizeit von der Pevkakia-Magula bei Volos, Thessalien*, Diss, Heidelberg, 1977. Au fost precizate, stratigrafic, trei faze ale culturii Rachmani. Cea mai veche conţine deja torţi aplicate, caracteristice pentru Sălcuţa IV. În general, în cultura Rachmani, deşi paralelizată cu Helladicul timpuriu I—II, nu se „văd" decît, cel mult, elemente Coţofeni incipiente. În acelaşi timp, etapa clasică a culturii Coţofeni are frapante analogii în aşezări helladice timpurii I—II (P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 63—64; Petre Roman, Ioan Németi, *op. cit.*, p. 69; P. Roman, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 308—309).

[30] H. Todorova a făcut cunoscute mai multe aşezări de tip Cernavodă I (aspect Ulmeni) din nord-estul Bulgariei (Ovčarovo, Hotnica, Duran kulak), în comunicarea asupra „culturii Pevec" (de fapt Cernavodă I) ţinută la simpozionul de la Budapesta-Velem, aprilie, 1977.

[31] P. Roman, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 130—131.

pele mai vestice [32] cum ar fi Lasinja, Balaton, Ludanice ca şi de grupul Rachmani care se dovedeşte a fi contemporan şi participant direct la acest fenomen.

Faptul că grupul Cernavodă I reflectă mai puternice şi mai directe contacte cu cultura troiană (după toate aparenţele de caracter Troia I) pare să dovedească că el a reuşit dacă nu să întrerupă cel puţin să stînjenească relaţiile dintre Anatolia de vest şi culoarul Vardar-Morava-Dunărea Mijlocie. Aşa s-ar putea explica de ce procesul de unificare a culturilor eneolitice locale se bizuie îndeosebi pe manifestările de tip Rachmani-Bubanj-Sălcuţa ca păstrătoare a unor tradiţii strălucite decît pe contactele nemijlocite cu lumea troiană. Şi cum aceste tradiţii sînt în general de caracter pretroian, este lesne de înţeles cîte riscuri implică folosirea metodei comparative pentru stabilirea sincronismelor.

*

Cele foarte succint mai sus expuse explică de ce chipul cultural al Europei sud-estice suferă modificări structurale în eneoliticul tîrziu. Pe de o parte, în urma amestecului etnic şi cultural, fondul tradiţional nu ne mai poate oferi forme „pure", cum erau în eneoliticul dezvoltat, ci „mixturi". Ca să dăm un exemplu : aşezări grupate, deseori numite chiar tell-uri, se găsesc şi în cultura Sălcuţa ; tell-urile de tipul celor Gumelniţa sau Karanovo VI dispar însă odată cu aceste culturi.

Pe de altă parte, comunităţile pătrunse în sud-estul Europei aduc cu ele forme de viaţă noi, iar prin renunţarea la formele rudimentare de cultură cu care sosiseră facilitează pătrunderea accelerată a elementelor culturii troiene în Balcani. În schimb, am putea spune că populaţiile Gumelniţa-Karanovo VI erau mai conservatoare, ele dezvoltînd mai departe tradiţii pretroiene şi ar fi continuat probabil timp îndelungat să fie rivale culturii troiene. Nu este deci de mirare că tradiţionalismul sud-est european, continuat de triburile Sălcuţa-Bubanj-Krivodol, nu va accepta înlocuirea bunurilor proprii şi vehicularea celor străine, iar Europa est-centrală va trebui să accepte bunuri culturale purtînd „marca" Sălcuţa-Bubanj [33], mai apoi Hissar-Sălcuţa IV [34] şi aşa mai departe.

Ritmul de „civilizare" a grupelor alogene s-a produs destul de rapid, astfel încît s-a realizat egalizarea nivelurilor de dezvoltare care a făcut posibilă îmbinarea celor două lumi, îmbinare obţinută în perioada următoare, de tranziţie spre epoca bronzului.

MODIFICATIONS INTERVENUES DANS LA STRUCTURE ETHNO-CULTURELLE DE L'EUROPE DU SUD-EST AU COURS DE L'ÉNÉOLITHIQUE TARDIF

RÉSUMÉ

L'auteur met en évidence la période énéolithique tardive, période d'acclimatation des éléments de l'est qui se sont introduits dans le Danube inférieur, et d'adaptation partielle pour ceux qui se sont dispersés dans les milieux culturels locaux balkaniques.

---

[32] *Ibidem*, p. 120—121.

[33] În medii Bodrogkeresztúr, Ludanice, Jordansmühl.

[34] În aşezări de tip Vajska, Hunyadi halom, Lažňany, Balaton etc.

RESCRIPTE IMPERIALE ACORDATE TRACO-ROMANILOR PROVINCIALI

(În legătură cu un studiu recent)

DE

I. I. RUSSU

Obiectivul principal urmărit de cultivatorii tracologiei (constituită ca știință aparte abia în ultimii ani) este punerea în lumină și interpretarea critică a tuturor datelor istorice, arheologice, filologic-lingvistice-onomastice lăsate de marele popor al tracilor din vastul lor spațiu geografic de baștină, cuprins între Marea Egee, Macedonia, nord-vestul Asiei Mici, Pontul Euxin, rîul Margus (Morava), bazinul Tisei și stepele Sarmatiei, ca și în teritoriile de răspîndire în lumea greco-romană. Studii, note și monografii publicate la noi în țară și în afară au arătat bogăția și valoarea acestor surse documentare, lămurind în bună măsură și aportul tracilor la dezvoltarea societății și culturii antice greco-romane, a vieții economice, a producției de bunuri, a structurilor militare și politice din lumea elenică și mai ales din imperiul roman; aici cu deosebire s-a conturat fenomenul de largă „diasporă" tracică, romanizarea celei mai mari părți a traco-dacilor. Aspectul principal în acest din urmă fenomen este supraviețuirea, dovedită prin elemente de limbă, în comunitatea populară romănofonă din evul mediu și epoca modernă, în teritoriile fostelor provincii romane Dacia, Moesia, parțial Tracia, Macedonia și Dalmatia; factor de importanță esențială în procesul de etnogeneză română. Pentru tenacitatea cu care și-au păstrat traco-geții unele forme ancestrale de cultură, cel mai elocvent material documentar este antroponimia lor, cunoscută cu unele intermitențe și modificări pînă în veacul al VI-lea și chiar al VII-lea, atestată în textele literare, epigrafice și papyrologice greco-romane ale vremii.

Relativ numeroase apar mențiunile despre traci în rescriptele imperiale din veacurile II-III, adunate în „Codex Iustinianus" [1], texte ce constituie majoritatea răspunsuri și rezoluții de natură juridică date de cancelaria imperială la cererile-consultații ale slujbașilor, ca și ale oamenilor particulari, chiar femei și sclavi. „Rescriptele" încep cu numele împăratului (împăraților) la cazul nominativ (ca subiect), urmat de numele reclamantului la dativ, apoi „rezoluția" și concluzia forului politic-juridic suprem al împărăției, eventual o remarcă privind emiterea deciziei, data, locul unde cancelaria imperială a emis răspunsul. Numele trace ale adre-

---

[1] *Corpus iuris civilis*, vol. II, *Codex Iustinianus* recognovit et retractavit Paulus Krueger. 19. Auflage, 1915, im Nachdruck 1970 (Dublin—Zürich); în 1976, noi am avut la îndemînă numai: *Corpus Iustianus*, rec. Paulus Krueger, Berlin, 1877 (Corpus iuris civilis, vol. II).

S C I V A, tomul 32, nr. 2, București, aprilie—iunie 1981, p. 247—251

6 — c. 1177

sanților au fost remarcate în chip firesc de cercetătorii tracologi și citate în articole sau repertorii, de ex. W. Tomaschek (1894), G. G. Mateescu (1923, 1926), D. Detschew (1957) etc., ca și în monografia noastră istorică din 1976 : *Elementele traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium (veacurile III-VII). Contribuție la istoria și romanizarea tracilor* (București, Edit. Academiei), unde au fost grupate cronologic, cu aproximație, la p. 27, cele din prima jumătate a veacului al III-lea (a. 215, 222 *Auluzanus, Mucatraulus*), p. 34 la mijlocul aceluiași veac, după Maximinus Thrax (*Mucatraulus* miles, a. 239; *Dolens*, a. 241; *Auluzanus*, a. 245); p. 59 cei din vremea lui Diocletianus (mai numeroși : Flavius *Rumitalca, Auluzanus, Diza, Dizo, Doles, Mucatralis, Mucazanus, Vitus, Zinima, Ziparus, Zizo*). Apariția continuă a unor asemenea antroponime trace amestecate cu cele mai numeroase romane, sau mai puține „orientale", grecești, germanice ș.a. are o deosebită semnificație social-istorică și culturală pentru fenomenul de rezistență și totodată de adaptare la procesul de asimilare și integrare în romanitatea imperiului.

La cercetările și observațiile mai vechi citate aici se adaugă acum un ingenios și valoros studiu monografic de Liselot Huchthausen (Rostock), „*Thrakerreskripte*" *aus dem Codex Iutinianus*[2], bazat pe o excelentă cunoaștere a dreptului public și privat roman, a bibliografiei juridice generale antice, ca și o bună cunoaștere a onomatologiei antice în ansamblu. Studiul asupra acelor „Thrakerreskripte" a fost precedat de studii migăloase tot de L. Huchthausen asupra „rescriptelor" date de împărați pentru ostași (1973), sclavi (1974), femei (1974, 1976), — studii pe care din păcate nu le cunoaștem decît cu numele din citatele date în recentul „Thrakerreskripte" ce ne-a fost trimis cu amabilitate la Cluj-Napoca în noiembrie 1979. Acest studiu necesită o scurtă analiză pentru a face unele rectificări de citate și onomatologie tracică, alături de mici adaosuri de nume proprii ori bibliografie.

Valoarea juridică, social-economică și în general istorică a „rescriptelor" imperiale este deosebit de ridicată (relevată de toți cercetătorii), cu tot caracterul lor lacunar : scurtimea textului administrativ-juridic și a indicațiilor mai circumstanțiale, a stilului lor aproape „telegrafic", în formulări laconice, lipsa unor amănunte ce ar fi de maximă utilitate pentru știința actuală. Ultima cercetare migăloasă făcută de L. Huchthausen pleacă din constatarea importantă că între numeroasele antroponime de toate obîrșiile și grupele existente în Imperiul roman : „barbare" (neromane și negrecești), „orientale" (semite, iraniene etc.), o grupă mai mare și unitară este formată din numele trace („die einzige einheitliche Gruppe bilden jedenfalls die auffälligen thrakischen Namen", p. 10), pe care le împarte în două categorii : tabela I rescripte ai căror recipienți poartă nume cu siguranță trace; II nume probabil trace (sau „de obîrșie tracică"). Atare „probabilitate" se referă la nume ce pot să fie atît romane, cît și trace în același timp, ca de ex. *Mucianus*, — care însă este de fapt pur și simplu roman, derivat din simplul roman *Mucius* și preluat de

---

[2] Publicat în *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Historia XIII — Nauki Humanistyczno-spoleczne — Zeszyt 96 — 1979, p. 7—20 (extras ce ne-a trimis L. Huchthausen — Rostock).

traci pentru consonanţa lui cu tracele *Mucatralis*, *Mucapor*, *Mucazenus* etc. Cîteva rectificări şi adaosuri de natură onomatologică şi bibliografică :

Thrakerreskripte, p. 8 la „Skaptoparene" a se vedea observaţiile judicioase ale lui G. G. Mateescu, în *Ephemeris Dacoromana*, 1, 1923, p. 130—132 (I Traci nelle epigrafi di Roma); toponimul tracic de lîngă Pautalia (turco-bulgarul Küstendil, în Bulgaria de vest) este scris după alţi autori (Mommsen etc.) „Skaptoparene", în realitate însă această formă nu există, nu e reală, căci locuitorii (obştea comunală) se numeau în greceşte *Skaptoparenoi*, adică *Scaptopareni*, după satul lor tracic de formă *Scaptopara*, iar „Skaptoparene" este o falsă reconstituire a numelui de sat-tîrg după derivatul-demotikon cu sufix grecesc — ηνός, plural — ηνοί ;

p. 10 despre *Mucianus* roman care ar fi fost deopotrivă şi tracic, v. mai sus ; „Mithridates — kleinasiatischer König" era nume iranian ;

p. 11 „nume — care pot să fie trace sau latine, după Mihailov : *Mucianus*, *Bassus*, *Germanus*, *Celsus*" (Namen — die thrakisch oder lateinisch sein können, das sind nach Michailov : *Mucianus*, *Bassus*, *Germanus*, *Celsus*) au rezultat din confuziile eminentului epigrafist şi elenist bulgar, cam dezorientat în onomatologia traco-romană ; *Bassus*, *Germanus*, *Celsus* sînt evident şi sigur numai romane, preluate de traco-romani la fel ca de alte popoare ale împărăţiei ; *Celsus* nici nu poate fi traco-dacic (adică comun roman şi tracic, înrudit pe cale indo-europeană), căci radicalul-bază *Cel-s-* este dintr-o limbă *centum* cum era latina, în timp ce traca era de tipul *satem* (ar fi de aşteptat un tracic nu *Cel-s-*, ci vreun **Sel-ṣ-*) ;

p. 12 „Maximianus Agopus" trebuie să fi fost Agathopus ; „Novisius Gaanus veteranus" este Gaianus ; un *Plarianus* este de obîrşie romano-illyră, ca derivat din numele illyro-messapic *Plares*.

La „Tabelle I. Reskripte an Träger thrakischer Namen" (p. 17—18) cu 26 nume, unele corupte în manuscrise (cum s-a arătat în 1976), este de observat : *Dolon* poate fi tracic, dar apare şi în mitologia greacă, eventual înrudit cu tracicul *Doles*, *Dules* ; forma „Mucatraulis" şi „Mucatraulus" sînt corupte din *Mucatralis* (forma clasică) sau *Mucatralus* ; „Anitipatra" este evident Antipatra ; de adăugat un personaj omis : *Flavius Rumitalca*, „impp. Diocletianus et Maximianus AA, Flavio Rumitalo", *Consult. veter. juriscons.* 4, 10, în *Collectio iuris anteiustiniani*, III, ed. P. Krueger, Berlin, 1890, p. 208 (ex corpore Hermogeniani) ; cognomen evident corupt, emendat de Th. Mommsen în „rhemotalco", trebuie însă corectat în *RVMITALC(A)E*, ultimul *A* omis de vreun copist, *C* citit ca *O* (cum s-a arătat în 1976, *Elementele traco-getice*, p. 59) ; la p. 17, nr. 8 numele „Zizo" poate să fie un *Dizo* (corupt în mss., frecvent la traci şi în Dacia romană ; *Elementele traco-getice*, p. 59).

„Tabelle II. Reskripte an Träger möglicherweise thrakischer Namen" (p. 19—20) conţine un serial, cam dezordonat, de nume majoritatea absolută evident curat romane ce nu au vreo şansă de a fi considerate comune ca origine etimologică traco-romane (cum s-a spus anterior) ; asemenea antroponime (*Bassus*, *Celsus*, *Germanus*, *Mucianus* ş.a.) erau luate, purtate de provincialii traco-romani în cadrul procesului larg şi de lungă

durată al romanizării ce se materializa în primul rînd prin învățarea și însușirea limbii latine, urmată imediat sau uneori chiar sincronizată cu adoptarea numelor personale romane ca cele de mai sus (fie singure, *Bassus*, *Celsus*, *Maximus* etc.; fie în sistemul celor *tria nomina* ale cetățeanului roman: *Marcus Aurelius Bassus*, *Aelius Mucianus* ș.a.m.d.); personaje ca acestea — dacă erau de obîrșie ori se aflau în Tracia, Moesia și Dacia — nu puteau să fie decît traco-romani, adică traco-geți deveniți romani în patria lor de baștină, în alte provincii romane sau la Roma.

Valorosul studiu german despre „Thrakerreskripte" are și cîteva erori mărunte (majoritatea tipografice, confuzii de litere)[3]; asemenea greșeli — mai mult de limbă germană, ca atare relativ ușor de rectificat de către majoritatea cititorilor — arată că studiul tipărit în Polonia nu a fost văzut în ultima corectură de L. Huchthausen, care a desfășurat în elaborarea lucrării o muncă admirabilă de natură juridic-romanistică și de onomatologie antică, cu deosebire tracologică, de interes pentru cunoașterea lumii traco-romane oglindită într-o importantă categorie de documente juridic-administrative ale epocii imperiale (secolele II — III), pentru procesul de osmoză și sinteză traco-romană în Tracia și Moesia danubiană. De interes este totodată justa intuiție despre numărul respectabil de traci cu nume indigene și de traco-romani; toți aceștia erau fără îndoială loiali cetățeni sau supuși provinciali ai imperiului — căci altfel ei nu și-ar fi putut permite și nu ar fi reușit să se adreseze cu jalbele și „problemele" personale (familiale, economice etc.) tocmai la suveranul marelui imperiu al Romei, unde să fie luați în seamă și lămuriți prin răspunsuri ce constituiau piese de jurisprudență în sistemul dreptului roman. Dar acești „petiționari" cu nume „naționale" (sau unii chiar cu antroponime integral romane?) se simțeau încă cu mîndrie ca traci[4], în orice caz nu puteau să fie inconștienți de obîrșia lor traco-getică. Indiferent de aceste sentimente postulate ori presupuse pentru provincialii carpato-balcanici și danubieni, un fapt este evident: nu erau simpli „traci", ci traco-romani care scriau, citeau și vorbeau limba latină, fie în actele ce adresau forurilor politice și juridice, fie în inscripțiile ce puneau pe clădiri, monumente, prinosuri zeităților sau epitafurile familiale, pe vase și cărămizi etc.

Adevărată este, în sfîrșit, altă constatare a studiului analizat mai sus, de natură generală, social-politică și etnologică: „tracii opuneau astfel o anumită rezistență, chiar dacă este evident că, spre deosebire de puni, syrieni sau copți (egipteni), limba lor nu a fost scrisă. Ei erau mult

[3] *Thrakerreskripte*, p. 7, nota 1 „*voe.*" este *vol(umen)*; p. 9, 11, 13, 15, 17, 19, r. 1 „Codex Iustinianum" trebuie corectat în Codex Iustinianus cum este în titlul studiului, p, 7; p. 9 „Verweice" este Verwise; „außerden" este außerdem; „Altertumswissenschäft" este cu *a*, nu cu *ä*; „bearbeitet Auflage" este bearbeitete Auflage; p. 10 „Pergemenerkönigen": Pergamener-; „Móczi" (de trei ori) corect este Mócsy (profesor la Pesta); „Beigehaltung": Beibehaltung; p. 13 „hälten": hätten; p. 16 „socher": solcher.

[4] „Trotzdem bleibt eine ganz respektable Zahl von Thrakerreskripten, deren Adressaten zwar sicher loyale Bürger waren — sonst hätten sie ihre Probleme kaum dem Kaiser vorgetragen — aber sich doch mit einem gewissen Stolz als Thraker fühlten ..." (*Thrakerreskripte*, p. 13).

angajaţi în procesul de etatizare romană ..." [5]. Sînt juste asemenea idei şi viziunea concretă asupra lumii trace şi traco-romane a veacurilor II-III/IV, a procesului de romanizare a traco-dacilor (ca şi a illyrilor) în ansamblu, problemă ce formează una din preocupările principale în cercetarea istoriografică şi tracologică românească (în acest sens, cf. monografia citată mai sus : *Elementele traco-getice în Imperiul roman şi în Byzantium*, Bucureşti, 1976). De aceea, aportul ingeniosului studiu „Thrakerreskripte" se impune ca o valoroasă contribuţie la progresul tracologiei şi romanisticii din sud-estul european, adică din vasta zonă de romanizare a provinciilor carpato-balcanice şi danubiene, Tracia, Dalmatia, Moesia şi Dacia.

RESCRITS IMPÉRIAUX ACCORDÉS AUX PROVINCIAUX THRACO-ROMAINS

RÉSUMÉ

En relevant tout d'abord l'importance particulière des recherches concernant les Thraces, leur histoire et leur culture, de même que leur rôle dans le monde grec et romain, et particulièrement dans l'Empire et à Byzance (du IIe au VIIe siècles), on examine à nouveau les noms propres thraces portés par les provinciaux des zones danubiennes et balkaniques contenus dans les rescrits impériaux des IIe — IIIe siècles (cf. note 1). Ces documents de caractère juridique et administratif, contenant des réponses avec des solutions pratiques pour les pétitionnaires privés thraco-romains, ont fait l'objet d'une méritoire étude de Liselot Huchthausen (« Thrakerreskripte » aus dem Codex Iustinianus, 1979 ; cf. note 2), à laquelle on apporte de menues corrections et additions ; on relève aussi les vues justes de L.H. au sujet de la romanisation des Thraces qui se reflète surtout dans l'anthroponymie romaine qu'ils ont adoptée en la superposant à leurs noms indigènes thraco-gétiques ; ces derniers ont été maintenus quand même avec ténacité dans maintes zones jusqu'à la fin du VIe siècle ; ils constituent aussi des indices très précis de continuité et de stabilité de la population thraco-romaine dans les provinces danubiennes et « balkaniques », de même que dans d'autres provinces de l'Empire Romain et à Byzance.

[5] „Die Thraker leisteten also der völligen Romanisierung einen gewissen Widerstand, wenn sie offenbar auch im Unterschied zu Puniern, Syrern und Kopten ihre Sprache nicht geschrieben haben. Sie waren im Prozeß der Staatsentstehung schon ziemlich weit vorgeschritten, als sie — als letzte — unter Trajan zum römischen Reich kamen ..." (*Thrakerreskripte*, p. 14).

NOTE DE TOPOGRAFIE MEDIEVALĂ DOBROGEANĂ

DE

SILVIA BARASCHI şi CONSTANTIN CHERA

Harta nautică pisană din veacul al XIII-lea, mult deteriorată în zona litoralului Mării Negre [1], lasă totuşi să se citească pe ţărmul apusean, la nord de Caliacra, trei nume : *Pangalia*, *Costanza* şi *Zanauarda* [2].

Dacă primele două nume nu au creat niciodată dificultăţi de identificare, fiind vorba limpede de Mangalia şi Constanţa, două porturi şi azi în funcţiune, cel de-al treilea a constituit un subiect de discuţie în cadrul problemelor de geografie istorică a Dobrogei medievale.

Prima formă în care apare toponimul este *Zanauarda*, dar grafia sa cunoaşte, în hărţile secolelor următoare, variante numeroase amintite de cei care s-au ocupat de ţărmul românesc al Mării Negre în evul mediu [3].

Cîteva informaţii preţioase ne oferă portulanele greceşti cunoscute din manuscrise tîrzii [4]. Portulanul descoperit de Dimitrie Tagias [5] în 1559, care conţine informaţii privind secolul al XIV-lea [6], menţionează Zavarna, ca o gură a Dunării [7]. În portulanul grec de la Leyda [8], al cărui text este conservat într-un manuscris din 1553 şi care descrie de asemenea stări anterioare veacului în care a fost copiat [9], numele de care ne ocupăm apare cu grafia *Tzanavarda*. Din păcate o lacună a manuscrisului ne lipseşte de o ştire importantă şi anume distanţa dintre *Glossida* şi *Tzanavarda*. Aflăm însă că aceasta din urmă „este un bun port" şi că la intrarea sa, care se află spre sud, se văd movile rotunjite. Fundul apei este „bun, curat şi adînc de patru braţe" [10].

---

[1] A. E. Nordensklöld, *Periplus. An Essay of the Early History of Charts and Sailing-Directions*, Stokholm, 1897, p. 25; N. Grămadă, ED, 4, 1930, p. 247; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, pl. II; Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, Bucureşti, 1938, p. 83.

[2] Numele apare şi pe o hartă (pl. III) din Atlasul Luxoro, datat la unii autori în veacul al XIV-lea; N. Grămadă, *op. cit.*, p. 249; O. Iliescu, Studii, 25, 1972, 3, p. 446.

[3] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240; C. Cihodariu, Studii, 11, 1968, 2, p. 238; Tudor Mateescu, Tarih Enstitüsü Dergisi, 2, 1971, Istanbul, p. 298.

[4] Portulanul din codicele Hamilton, datînd din secolul al XIII-lea, nu menţionează Zanavarda. Bachio Motzo, în Analele facultăţii de litere şi filozofie, Cagliari, 1947, VIII, textul referitor la ţărmul pontic apusean la p. 129—131.

[5] A. Delatte, *Les portulans grecs*, Liege-Paris, 1947; Petre Ş. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, la p. 296—297 reproducerea textului editat de A. Delatte şi traducerea în limba română; *Călători străini despre ţările române*, volum îngrijit de Maria Holban, I, Bucureşti, 1968, p. 13—16.

[6] Petre Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 301; *Călători străini despre ţările române*, p. 14.

[7] *Ibidem*, p. 297; *Călători străini despre ţările române*, p. 16.

[8] A. Delatte, *Les portulans grecs. II. Complements*, Bruxelles, 1958; P. Ş. Năsturel, recenzie în Dacia, N. S., 5, 1961, p. 616—617.

[9] Idem, RER, 13—14, 1974, p. 123.

[10] *Ibidem*, p. 132—133. Un „braţ" este egal cu 1,83 m.

S C I V A, tomul 32, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1981, p. 253—260

Zanavarda este menţionată şi în alte documente cartografice din secolul al XIV-lea pînă în secolul al XVIII-lea [11].

Prima încercare de identificare îi aparţine lui Cornelio Desimoni [12] care în 1868 credea că Zanavarda poate fi localizată la Kargalik (azi satul Corbu din judeţul Constanţa). W. Tomaschek se pronunţa în 1886 pentru portul Karaharman, opinie îmbrăţişată ulterior de C. Jirecek (1889), A. P. Arbore (1921) şi C. Cihodariu (1968) [13]. Între timp, în 1909, K. Kretschmer, în studiul său asupra istoriei cartografiei şi nauticii, localizase Zanavarda la Cernavodă, idee pe care o preia şi geograful român Marin Popescu-Spineni (1938) [14]. N. Grămadă propusese deja o altă localizare (1930) şi anume la Jurilovca [15], sat aflat pe malul apusean al Razelmului, în dreptul singurei portiţe prin care azi lacul comunică cu marea. În 1957 Petre Ş. Năsturel socotea că Zanavarda nu poate fi decît chiar gura Portiţei, dar, ulterior a renunţat la această propunere în favoarea celei făcute de N. Grămadă [16].

Constatăm deci că în decurs de peste un secol s-au făcut patru propuneri de localizare a Zanavardei. Trei dintre ele nu aveau şanse de a fi acceptate : Kargalic (Corbu) se află la mare distanţă de ţărmul maritim, Cernavodă este un port dunărean, iar la Jurilovca nu cunoaştem urme medievale tîrzii [17]. Or, Zanavarda este menţionată în documentele cartografice din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XVII-lea, ba chiar şi în cel de-al XVIII-lea.

Singura localizare plauzibilă este cea de la Karaharman. Dar unde şi ce a fost Karaharmanul?

La această întrebare a răspuns încă din 1971 Tudor Mateescu în studiul său cu caracter monografic intitulat ,,Un oraş dispărut din Dobrogea — Karaharman'' [18].

Într-adevăr, Karaharman este un oraş nu numai dispărut, ci şi uitat, căci pînă la Tudor Mateescu nu s-a mai aplecat nimeni asupra sa deşi ar fi meritat cu prisosinţă. Deoarece studiul său a apărut la Istanbul, rămînînd mai puţin folosit, ba chiar necunoscut unor cercetători, fie-ne permisă o foarte scurtă prezentare a istoriei oraşului aşa cum se desprinde ea din lucrarea elaborată de Tudor Mateescu, pe baza a numeroase izvoare scrise (cartografice, istorice, relatări de călătorie, registre vamale, regulamente portuare etc).

---

[11] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 299 şi bibliografia, passim.

[12] C. Desimoni, Atti della Societa Ligure di Storia Patria, 5, 1868, fasc. 2, p. 245.

[13] W. Tomaschek, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Classe, 113, 1886, p. 308; C. Jirecek, Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, philosophisch-historisch-philologische Classe, 1889, p. 16; Al. P. Arbore, Analele Dobrogei, 2, 1921, 3, p. 348; C. Cihodariu, *op. cit.*, p. 237.

[14] K. Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters. Ein Beitrag zur Geschichte der Kartographie und Nautik*, Hildesheim, 1962 (reeditare), p. 642; Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 83.

[15] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 240.

[16] Petre Ş. Năsturel, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 302; idem, RER, 13—14, 1974, p. 133.

[17] În apropierea satului Jurilovca, la Vişina au fost descoperite recent urme materiale din secolele X—XI aparţinînd unei aşezări rurale. Nu se cunosc în zonă fortificaţii de piatră tîrzii. Inf. Maria Coja. Vezi şi raportul asupra sondajului de la Vişina efectuat de Mihaela Mănucu (Sesiunea de rapoarte preliminare, Tulcea, 1980).

[18] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 297—343.

În toată perioada dominației otomane Karaharman a fost unul din principalele porturi dobrogene, de fapt unicul port maritim între Constanța și Gurile Dunării. Sursele analizate arată că orașul avea o intensă activitate comercială. Aici veneau din Dobrogea și de peste Dunăre ca și din alte părți mai îndepărtate ale lumii numeroase și variate mărfuri : produse agricole (în special grîu), animale vii, blănuri și piei, produse de artizanat, pește și lemn din apele și insulele Dunării, articole de îmbrăcăminte, olărie, sclavi. Cele mai multe produse luau calea către Istanbul, altele pătrundeau prin intermediul Dobrogei în țările române.

La 1652 orașul avea 300 de case [19] acoperite cu șindrilă și olane, o geamie, 70—80 de hanuri pentru negustori și mărfuri, și era apărat de o fortificație din piatră construită în 1629. În secolele XV-XVII orașul era locuit de o populație creștină în mare parte românească — alături de care se așezaseră coloniștii musulmani aduși de autoritățile turcești.

Perioada de maximă dezvoltare a orașului se plasează în a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă către mijlocul secolului al XVIII-lea. Afectat mult de războaiele ruso-turce, care se poartă pe teritoriul Dobrogei, orașul începe să decadă. În prima jumătate a secolului al XIX-lea harta rusă din 1828-1829 menționează Karaharmanul ca un sat avînd 35 de case. Ceva mai tîrziu activitatea sa portuară încetează definitiv, la 1865—67 servind navigației doar ca punct de orientare a vaselor ce se aflau în larg. În 1878 autoritățile românești înregistrează satul cu grafia Caraharman, nume păstrat pînă la 1926 cînd se schimbă în Vadu.

Documentele cartografice înregistrează portul Karaharman începînd cu veacul al XVIII-lea. În alte surse (regulamente vamale, registre de mărfuri, relatări de călătorie) el este menționat din veacul al XVI-lea. Prima formă a numelui pare să fi fost *Karaharmanlîk*.

Istoria orașului Karaharman s-a desfășurat deci în teritoriul actualului sat Vadu [20]. Acesta este așezat pe malul apusean al lacului Sinoe, în extrema sa sudică, neavînd astăzi legături cu marea. La sfîrșitul veacului trecut situația era cu totul alta : lacul comunica cu marea prin intermediul unui canal natural [21] ce despărțea insula Chituc de țărmul dobrogean. În mijlocul canalului, între grind și țărm, se afla un ostrov mic, alungit ca formă, care crea de o parte și de alta a sa două canale înguste ce se uneau în sudul insuliței. Această porțiune lungă de peste 1,5 km se numea Gura Buazului și aici a evoluat orașul, portul și cetatea Karaharman [22].

---

[19] Pentru comparație: Constanța avea în aceeași vreme 150 de case, 1 geamie, 40—50 de hambare și cîteva prăvălii. Evlia Celebi, în *Călători străini despre țările române*, VI, partea a II-a îngrijită de Mustafa A. Mehmet, București, 1976, p. 385; vezi și comentariul la p. 324.

[20] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 297 și 309—310.

[21] M. Ionescu-Dobrogeanu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 217; T. Mateescu, *op. cit.*, p. 309, vezi și notele 83, 85.

[22] M. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, harta generală a Dobrogei; vezi și harta ce însoțește studiul lui T. Mateescu.

În mod eronat Karaharman a fost plasat, în hărţile vechi, pe malul mării, pînă în 1854 cînd dr. Camille Allard atrage atenţia asupra acestei inexactităţi şi face corectura necesară [23].

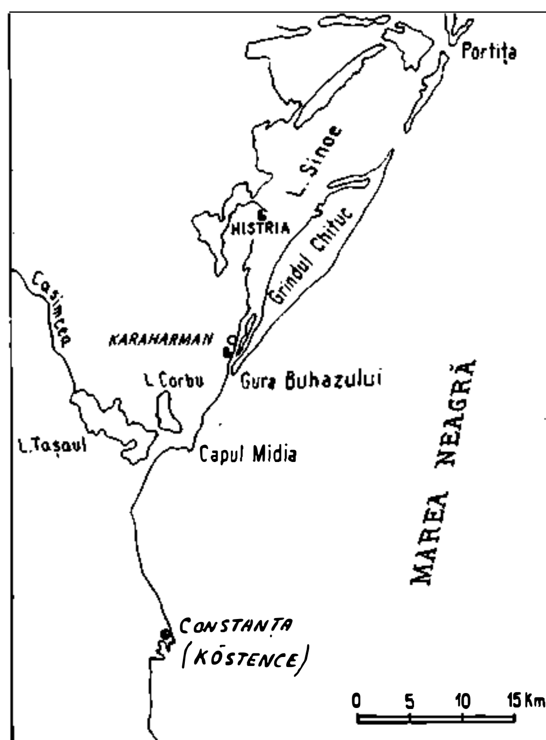

Fig. 1. Karaharman şi împrejurimile sale (după Tudor Mateescu).

Să ne întoarcem acum la problema localizării Zanauardei.

Tudor Mateescu crede că Zanavarda este o cetate portuară datînd din epocă bizantină. Considerat de origine turanică, numele său ciudat este explicat prin prezenţa pecenegilor în Dobrogea, care ar fi schimbat numele grecesc al aşezării astfel încît în hărţile italieneşti din veacurile XIII — XIV portul apare marcat ca *Zanauarda*, *Zanavarna* etc. [24].

Se ştie că în momentul cuceririi Dobrogei de către turci unele cetăţi vechi sînt distruse, altele primesc garnizoane otomane intrînd în administraţia imperială care, după 1444 trece la o politică de colonizare a teritoriului. Concomitent au avut loc şi schimbări de toponimie, denumiri noi, turceşti, înlocuindu-le pe cele vechi [25]. În acest moment plasează Tudor Mateescu a doua schimbare a numelui cetăţii de la Gura Buazului, adică înlocuirea numelui de Zanavarda cu Karaharman.

[23] C. Allard, *Souvenirs d' Orient. La Bulgarie orientale*, Paris, 1864, p. 102, harta 2.
[24] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 301—302.
[25] *Ibidem*, p. 306; Anca Ghiaţă, ARSR—MSI, seria 4, tom 1, 1975—1976, p. 79.

Dacă în ceea ce priveşte împrejurările apariţiei numelui de Zanavarda (secolul al XI-lea) avem unele rezerve [26], sîntem întru totul de acord cu omologarea Zanavarda-Karaharman. Deşi exprimată acum aproape un veac de Wilhelm Tomaschek, ipoteza este prima oară bine susţinută de către Tudor Mateescu care valorifică o serie de documente cartografice mai tîrzii ca şi unele surse turceşti [27].

Iată care sînt argumentele sale :

1. În harta lui Iacobo Castaldo din 1584 Zanavarda apare ca cetate, avînd un turn mare şi alte două mici [28]. Permanenţa numelui respectiv în hărţile italiene se explică, după cum bine subliniază Tudor Mateescu, atît prin tendinţele arhaizante ale cartografilor, cît şi prin insuficienta informare a geografilor apuseni despre stările din Imperiul otoman 2. Călătorul turc Evlia Celebi, care a vizitat Karaharmanul la 1652, afirmă că oraşul a fost port din timpurile vechi. Tot el informează că fortificaţia acestuia a fost distrusă complet de către turci după cucerirea Dobrogei. Nu poate fi vorba despre cetatea turcească, deoarece despre construirea acesteia în 1629 ne relatează chiar Evlia Celebi, descriind-o cu detalii [29]. 3. Hărţile tîrzii din veacul al XVIII-lea şi al XIX-lea plasează portul Karaharman exact în locul în care apărea anterior Zanavarda, adică în sudul lacului Sinoe [30].

Adăugăm la acestea observaţia oferită de portulanul grec de la Leyda care spune că la intrarea în portul *Tzanavarda* sînt movile rotunjite, fapt ce corespunde împrejurimilor de la Vadu : terenul este nisipos, cu dune maritime, dominat către nord şi vest de movile. Cît priveşte intrarea în port — prin Gura Buazului — aceasta este într-adevăr înspre sud.

Fundul canalului, bun şi curat, adînc de peste 7 m în veacul al XIV-lea, s-a înălţat însă treptat din pricina depunerilor de mîl şi nisip. În veacul al XVII-lea activitatea portului era deja uneori stînjenită de înnisiparea Gurii Buazului [31], proces care va fi atît de rapid şi ireversibil încît, către mijlocul secolului al XVIII-lea, a fost necesară amenajarea unui mic port la Capul Midia pentru încărcarea cerealelor pe marile vase maritime ce nu mai puteau pătrunde pe canal, în vechiul port. Acesta este folosit din ce în ce mai puţin, fiind înlocuit cu Balcicul, devenit în secolul al XIX-lea principalul port cerealier al Dobrogei.

După 1856 informaţiile despre Karaharman sînt foarte rare.

În septembrie 1882, cu prilejul unor măsurători de teren efectuate în Dobrogea, se constată în satul Caraharman existenţa unor ruine, pe o suprafaţă de 25 ha şi un cimitir abandonat de 2 ha [32].

---

[26] Sursele nu îngăduie să înţelegem că în teritoriul primit de Kegen ar fi intrat şi cetăţile maritime. Vezi şi opinia lui Anca Ghiaţă care consideră Zanavarda un toponim turcizat, dovedind însă că a fost preluat de la populaţia locală. Anca Ghiaţă, *op. cit.*, p. 79.

[27] Vezi şi discuţia asupra acestei identificări bazată pe alte informaţii cartografice la Silvia Baraschi, *Geografia istorică a Dobrogei în secolele XI—XIV*, manuscris.

[28] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, II, harta 46. Vechea fortificaţie apare şi în documente anterioare anului 1584. Vezi Victor Eskenasy, Revista de istorie, 33, 1980, 4, p. 761.

[29] Evlia Celebi, în *Călători străini...*, VI, p. 386—387.

[30] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 300—301.

[31] Mustafa A. Mehmet, Studii, 18, 1965, 5, p. 1114.

[32] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 343.

În noiembrie – decembrie 1980 am efectuat, în două scurte reprize, cercetări perieghetice în zona satului Vadu. Casele locuitorilor de azi sînt retrase cu citeva sute de metri de la malul apei. Pe terenul liber de la țărmul jos, exact în fața satului, se pot vedea numeroase urme materiale, resturi ale vechiului oraș : fragmente ceramice, de olane și țigle, pietre. Din loc în loc urmele unor șanțuri, ce închid frome rectangulare, delimitează de fapt vechi locuințe ale căror temelii de piatră au fost demontate și reutilizate. Materialele recoltate sînt reprezentate de cîteva fragmente de olane, piroane, o monedă fragmentară de bronz, ceramică comună și smălțuită lucrată din pastă roșie, bine arsă. Cîteva cioburi dintre cele smălțuite sînt confecționate din pastă albă, caolinată. Smalțul, colorat în diferite nuanțe de verde, alcătuiește fondul pe care apar uneori pete sau dungi mai închise. În ceramica comună este prezentată decorația cu pale de humă albă. Cu excepția unor torți late, cu nervuri, și a unei buze de strachină cu un profil ce pare a fi mai timpuriu, majoritatea materialelor ceramice aparțin perioadei medievale tîrzii, ulterioare veacului al XV-lea [33].

În partea de sud a zonei cu urme vechi de la Vadu, pe malul lacului, se construiește azi o fabrică de sticlă. În șanțurile săpate pentru conducte și cabluri electrice am observat niveluri de locuire suprapuse, blocuri de piatră, lentile de lut ars, cenușă și cărbune marcînd locuințe incendiate, fragmente ceramice etc. Stratul arheologic care se află foarte aproape de suprafața pămîntului are, în această zonă, o grosime de 0,50 – 1,50 m.

Tot în perimetrul viitoarei fabrici am constatat existența unui cimitir vechi documentat prin cinci schelete întregi (care apăreau în profilul șanțurilor amintite) și prin alte oase umane aruncate de săpători. Scheletele erau orientate VE, fiind deci creștine.

Sursele scrise invocate de Tudor Mateescu în studiul său, ca și cele la care se referă mai recent Anca Ghiață arată că, deși procesul de colonizare cu musulmani, început în veacul al XVI-lea, s-a intensificat, populația creștină, în rîndurile căreia majoritatea o alcătuiau românii, a continuat să viețuiască în Dobrogea. În secolele XVI-XVII toponimul Karaharman apare însoțit de cuvîntul *giberan* = creștin (Karaharman — giberan, diferit de Karaharman-muslim). Nu este vorba de două localități cu același nume, ci de două cartiere ale aceleiași așezări, în care locuiau cei de baștină și, respectiv, elementele musulmane colonizate [34]. În sensul acesta trebuie înțeleasă desigur denumirea „Ghiaurchioi" (= satul creștinilor) prin care localnicii desemnează și azi un promontoriu înălțat cu 3 – 4 m față de întinderea plană din jur, aflat în partea de nord-est a satului.

Cît privește cimitirul turcesc, el există și azi în partea de sud-vest a așezării. Aici pot fi văzute, refolosite ca pietre de mormînt, blocuri prelucrate, elemente arhitecturale ale unor construcții de epocă grecească și romană sau romano-bizantină.

Din aceleași vremuri provine probabil și conducta de apă din tuburi ceramice prinse cu mortar, care avînd o direcție vest-est, ajungea pe malul lacului. Ea a fost descoperită pe o distanță de cîțiva metri cu prilejul săpă-

---

[33] Cercetările arheologice de pînă acum fiind orientate mai ales asupra aglomerărilor antice sau medievale timpurii, cunoaștem prea puțin ceramica și în general cultura materială a Dobrogei din perioada otomană.

[34] T. Mateescu, *op. cit.*, p. 323; 333 – 334; 342; Anca Ghiață, *op. cit.*, p. 83 și nota 60.

turilor pentru fundaţia turnului de apă al fabricii amintite, iar un tub întreg ne-a fost înmînat de un sătean ca mărturie a faptului că surprinsese un alt tronson al conductei în ograda sa. Se ştia demult, dealtfel, că pe teritoriul satului Vadu au existat mai multe aşezări începînd din epoca grecească. Vasile Pârvan a publicat unele inscripţii găsite la Vadu (1924), iar Radu Vulpe menţiona (1935) prezenţa unei fortificaţii romane tîrzii în marginea satului [35]. Din repertoriul arheologic inedit (judeţul Constanţa) al Institutului de arheologie aflăm că vechi cercetări de suprafaţă au dus la concluzia existenţei a două cetăţi de piatră pe marginea lacului [36]. Una dintre ele trebuie să fie cea numită şi azi ,,cetatea de la Ghiaurchioi". Dealtfel locul este propice pentru construirea unei cetăţi, promontoriul fiind ferit de inundaţii şi apărat în mod natural de apele ce-l înconjoară din trei părţi.

Printre materialele recoltate de noi pe colina Ghiaurchioi se află două-trei fragmente greceşti şi romane, majoritatea materialelor fiind însă de epocă medievală tîrzie. Ceea ce nu înseamnă că nu există vieţuire anterioară. Un sondaj efectuat în 1952 de colectivul de la Histria în punctul respectiv a documentat existenţa unui strat arheologic bogat, cu niveluri din epocă grecească arhaică, elenistică, romană, prefeudală şi medievală. Cu acelaşi prilej au fost descoperite şi cîteva locuinţe-bordeie apreciate atunci ca aparţinînd epocii prefeudale şi moderne [37] (medievale tîrzii).

Situaţia în teren se dovedeşte a fi deci întocmai cu cea oferită de informaţiile scrise.

Tudor Mateescu îşi încheia studiul, acum un deceniu, exprimîndu-şi speranţa că rîndurile domniei sale vor constitui poate un început pentru cercetările viitoare. Aceste cîteva note ar putea fi considerate o continuare, dar destul de firavă căci — sîntem convinşi — numai investigaţii arheologice ample, organizate, în cadrul unui colectiv de specialişti, vor putea completa acele numeroase ,,pete albe" din istoria aşezărilor de la Vadu, deci şi din istoria Dobrogei medievale.

NOTES DE TOPOGRAPHIE MÉDIÉVALE DOBROUDJÉENNE

RÉSUMÉ

La plus ancienne carte nautique connue jusqu'à ce jour — celle de Pise — mentionne sur la côte occidentale de la mer Noire, au nord de Caliacra, trois noms : *Pangalia, Costanza* et *Zanauarda*. Les auteurs du présent article s'occupent de l'identification de Zanavarda, qui apparaît sur toutes les cartes nautiques ultérieures, ainsi que sur les portulans grecs plus récents. Après avoir passé en revue les tentatives précédentes de localisation, ils arrivent à la conclusion que la plus plausible est celle

[35] V. Pârvan, ARMSI, seria 3, tom 2, (1923—1924), 1924, p. 78—82; Radu Vulpe, Analele Dobrogei, 16, 1935, p. 185.

[36] Manuscrisul repertoriului se află în arhiva Institutului de arheologie. Vocea ,,sat-Vadul" a fost întocmită înainte de 1952.

[37] SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 145—146.

de W. Tomaschek et de Tudor Mateescu, identifiant Zanavarda à Karaharman.

Karaharman a été au moyen âge une ville et un port sur la mer Noire, au niveau de la bouche d'extrême sud du Danube, entre le rivage de la Dobroudja et l'île de Chituc, qui a existé jusque vers la fin du XVIIIe siècle ; dans les documents cartographiques de ce siècle, la ville apparaît exactement à la place occupée autrefois par Zanavarda. En faveur de cette identification les auteurs apportent de nouveaux arguments tirés des portulans grecs du XVIe siècle (qui reproduisent les situations du XIVe siècle), ainsi que des résultats d'une exploration sur le territoire du village de Vadu (dép. de Constanţa), où se sont développés jusqu'au début du XIXe siècle la ville, le port et la forteresse de Karaharman. Ils ont utilisé également les résultats des recherches archéologiques plus anciennes, y compris un sondage pratiqué sur la colline de Ghiaurchioi. Autant les investigations anciennes que celles plus récentes attestent l'existence de plusieurs établissements qui se sont succédé depuis l'époque archaïque jusqu'à la fin du moyen âge.

En conclusion, les auteurs expriment leur espoir que les recherches archéologiques ultérieures apporteront de nouvelles lumières tant à l'histoire des établissements de Vadu qu'en général à l'histoire de la Dobroudja médiévale (période ottomane), encore si peu connue.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Karaharman et ses environs (d'après Tudor Mateescu).

CERCETĂRI PALEOCLIMATICE ÎNTR-O SECVENŢĂ STRATIGRAFICĂ CU *ELEPHAS TROGONTHERII* ŞI UNELTE PALEOLITICE PREMUSTERIENE DE LA AMĂRĂŞTI—FĂRCAŞ

DE

MARIN CÂRCIUMARU

În anul 1976, I. Firu semnala apariţia unor resturi de *Elephas trogontherii* împreună cu o serie de unelte din cuarţit, descoperite la intrarea în satul Amărăşti, comuna Fărcaş, judeţul Dolj, cu ocazia construirii unui baraj pe Valea Plosca, afluent al Amaradiei [1].

Punctul fosilifer se găseşte la altitudinea absolută de 154 m, la circa 3,50 m deasupra luncii văii Plosca.

Din punct de vedere fizico-geografic ne aflăm în limitele piemontului Olteţului, format dintr-o alternanţă de nisipuri, pietrişuri în general bine rulate şi materiale argiloase, adesea cu o stratificaţie încrucişată deltaică. Suprafaţa piemontană a fost fragmentată în acest sector de Valea Plosca pe direcţie longitudinală, dar ulterior au apărut o serie de văi torenţiale şi viroage, perpendiculare pe aceasta, care au secţionat, la rîndul lor, transversal piemontul Olteţului. Aceste văi torenţiale au ajuns să intersecteze straturi din ce în ce mai vechi, aşa cum s-a întîmplat şi în cazul celei ce a dezvelit depozitul [2] în care a fost găsit o bună parte dintr-un schelet de *Elephas trogontherii* [3], iar printre resturile acestuia o serie de opt piese de cuarţit atribuite de Al. Păunescu premusterianului [4].

Stratigrafia profilului ce a rezultat prin săpăturile efectuate în vederea colectării probelor pentru cercetările paleoclimatice este următoarea :

— 0— 50 cm = sol cenuşiu-negricios ;
— 50—180 cm = orizont brun ;
— 180—210 cm = orizont gălbui-roşcat ;
— 210—240 cm = sediment gălbui cu pete roşcate, în cadrul căruia se intercalează lentile nisipoase cu pietriş mărunt înclinate spre Valea Plosca ;

---

[1] Pe data de 4 iunie 1976 m-am deplasat, împreună cu Al. Păunescu şi Firu la Amărăşti, unde am vizitat punctul fosilifer, încercînd chiar să colectăm o serie de probe pentru analize paleoclimaterice. Deoarece colectarea probelor s-a dovedit a necesita săpături mai ample, în luna noiembrie 1976 am revenit pentru efectuarea unui sondaj în vederea prelevării probelor şi pentru alte observaţii privind geomorfologia zonei.

[2] Valea torenţială respectivă a fost adîncită pentru amenajarea drumului ce era necesar în vederea construirii unui baraj pe Valea Plosca.

[3] Determinarea resurselor faunistice aparţine lui I. Firu, de la Muzeul de ştiinţe naturale din Craiova, căruia îi mulţumim şi pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a oferit şansa efectuării acestui studiu.

[4] Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 519—545

S C I V A, tomul 32, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1981, p. 261—264

— 240—270 cm = orizont nisipos de culoare brună, cu limită netă în partea inferioară;
— 270—405 cm = orizont de argilă, galbenă-brună cu pete cenuşii (în acest depozit a fost descoperit *Elephas trogontherii)*;
— 405—450 cm = orizont de argilă fină cu aspect de glei şi culoare cenuşie;
— 450—480 cm = depozit de nisipuri grosiere de culoare gălbui cu pete roşcate (continuă probabil sub adîncimea de 480 cm).

Din cauza unor procese de alunecare, caracteristice dealtfel întregii zone (fig. 1), dar care au afectat, în cazul acestui profil, doar partea superioară a sa, nu am considerat concludente rezultatele oferite de analiza sporo-polinică pentru probele de deasupra (0—270 cm). De fapt, la adîncimea de 270 cm se constată o limită distinctă între depozitul superior şi cel subiacent.

Pentru a uşura înţelegerea fazelor climatice precizate prin studiul palinologic au fost fixate, cu totul convenţional, o serie de zone (notate cu litere de la *A* la *D)* şi subzone (numerotate de la *1* la *3)* (fig. 3)[5].

Analiza polinică (fig. 2)

Zona A. În timpul depunerii sedimentului constituit din nisipuri grosiere, din partea inferioară a profilului analizat peisajul era deschis, fiind dominat de răspîndirea mai cu seamă a unor specii din familia *Gramineae* şi *Cyperaceae.* Se mai întîlneau o serie de plante de apă, iar dintre arbori, în împrejurime, nu vegeta decît *Alnus.* Climatul era probabil mai rece decît azi şi cu destulă umiditate.

Zona B. În prima subzonă — *subzona B-1* — se remarcă apariţia unor noi arbori, între care *Carpinus* pare a fi avut o importanţă deosebită, sugerînd, alături de *Quercus* şi *Corylus*, ameliorarea condiţiilor mediului dar care totuşi păstrează o nuanţă destul de răcoroasă. Peisajul rămîne în continuare deschis, chiar dacă *Pinus* înregistrează la sfîrşitul acestei etape peste 30%. Compositele şi gramineele erau cele mai frecvente în cadrul covorului ierbos. Tot acum familia *Polypodiaceae* întruneşte cele mai ridicate valori (circa 45%).

În subzona *B-2* se constată o mai mare închegare a pădurii (A.P. aproape 40%), noile trăsături climatice determinînd şi o mai mare varietate a speciilor. Arborele dominant era *Quercus* şi *Corylus*, dar pe marginea apelor se găsea foarte des *Salix* şi *Alnus*, iar în arboretele mai întinse apărea, de asemenea, *Tilia* şi chiar *Fagus.* În această etapă probabil că s-a produs optimul climatic pentru perioada în care s-a sedimentat profilul analizat de noi. Condiţiile mediului nu erau din multe puncte de vedere deosebite de cele de azi, cu toate că aspectul general al regiunii putea fi într-adevăr mult diferit.

Încă de la începutul *subzonei B-3*, după restrîngerea evidentă a foioaselor ce alcătuiau pădurea în subzona inferioară, în diagrama polinică se remarcă valorile polenului de *Pinus* (circa 55%). Răspîndirea

[5] Precizăm că aceste notaţii nu constituie denumiri definitive ale respectivelor faze sau subfaze climatice.

Fig. 1. Vedere generală a zonei piemontane în care este situat profilul de la Amărăști-Fărcaș și a stadiului avansat al alunecărilor de teren.

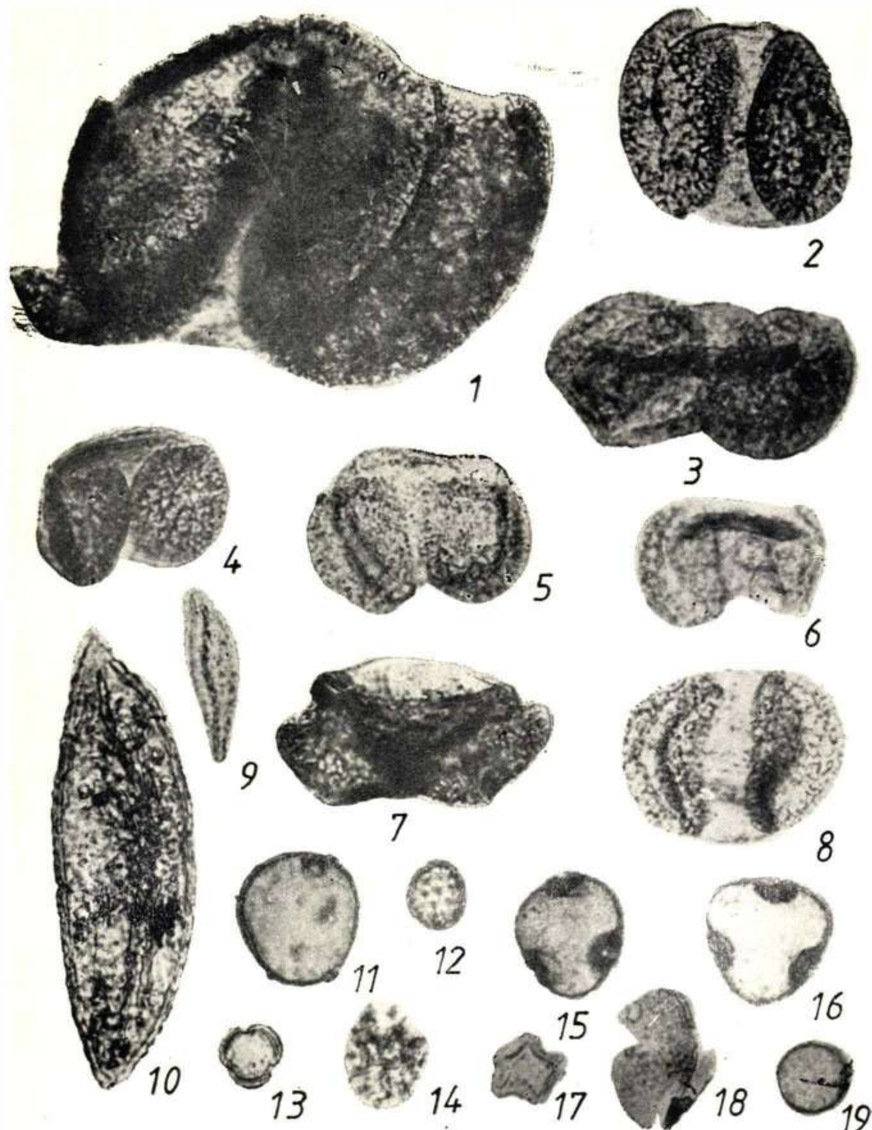

Fig. 2. Polen din profilul de la Amărăști-Fărcaș. 1 *Abies* (280—290 cm); 2—8 *Pinus* (280—350 cm); 9—10 *Ephedraceae* (280—290; 340—350 cm); 11 *Gramineae* (420—430 cm); 12 *Chenopodiaceae* (340—350 cm); 13 *Artemisia* (280—290 cm); 14 *Compositae* (280—290 cm); 15—16 *Tilia* (280—290; 310—320 cm); 17 *Alnus* (390—400 cm); 18 *Acer* (410—420 cm); 19 *Ulmus* (400—410 cm).

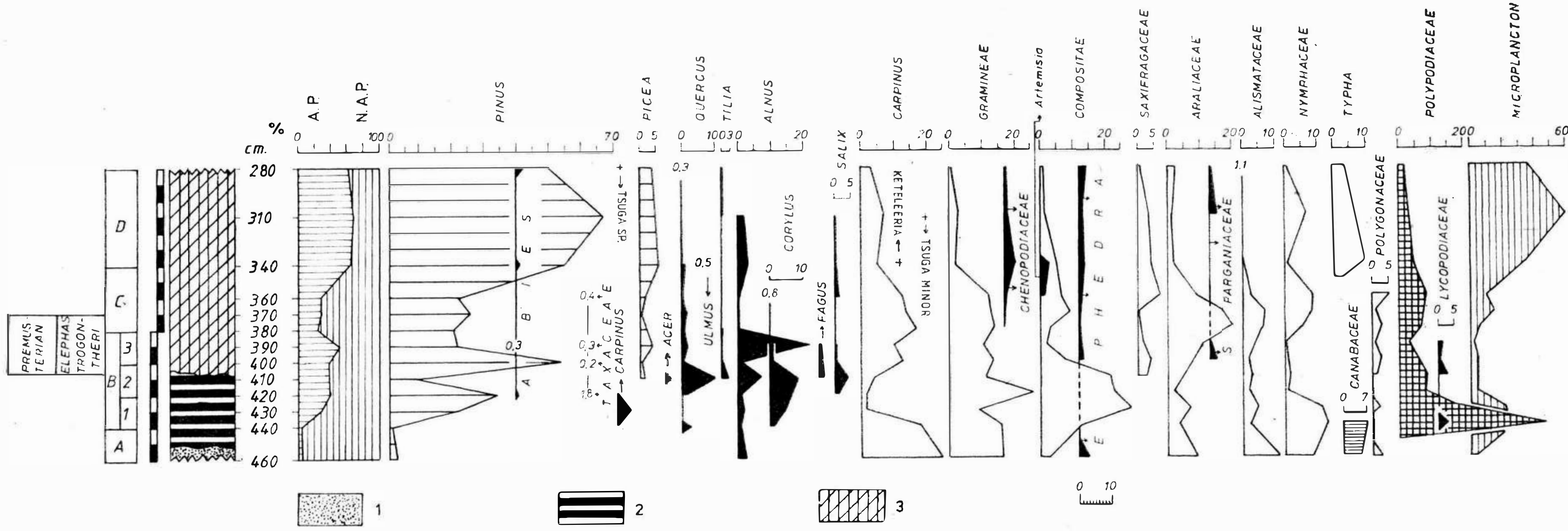

Fig. 3. Diagrama polinică a sedimentului de la Amărăşti-Fărcaş.

pinului este urmată, chiar în spectrul polinic următor, de expansiunea arinului care depăşeşte 20%. Din vechile foioase doar stejarul şi teiul mai persistă, însă valorile lor sînt foarte modeste. Unele transformări se produc şi în covorul ierbos în sensul că de la sfîrşitul acestei subzone se observă mai larga dezvoltare a plantelor acvatice în detrimentul celor terestre. Acest proces are loc în cadrul *zonei C*, cînd pe un fond de reducere generală a polenului de arbori (inclusiv cel de *Pinus*) se extind o serie de specii din familiile *Cyperaceae*, *Araliaceae*, *Alismataceae* sau *Nymphaceae*. Climatul care era probabil în răcire îşi menţine sau poate că îşi amplifică umiditatea pregătind intrarea într-un stadiu glaciar.

Dezvoltarea masivă a curbei pinului în *zona D* marchează poate tocmai acest stadiu glaciar. Pinul nu era însoţit acum decît de ceva molid şi foarte rare exemplare de arin, salcie sau tei.

Răspîndirea mare a formelor microplanctonice din cadrul *zonei D* pune problema dacă nu cumva trebuie să avem în vedere o oarecare transgresiune a apelor aparţinînd *Lacului Getic* aflat într-o permanentă colmatare dar care a suferit însă pulsaţii probabil destul de frecvente de-a lungul acestui proces permanent de reducere a suprafeţelor sale. Desigur că producerea acestei transgresiuni, pe fondul unui climat rece de tip stadial, ridică o serie de alte aspecte de ordin paleogeografic, dintre care poate cea mai interesantă ar fi ipoteza că acest lac nu mai era deja în legătură cu oceanul planetar în pleistocenul mediu, de vreme ce în timpul unui stadiu glaciar se producea o transgresiune. Mai exact, cu lacul de atunci se întîmpla acelaşi lucru care s-a petrecut, conform principiului lui Jamieson [6], cu Marea Caspică, care a realizat nivelurile cele mai ridicate în perioadele glaciare, ca urmare a umidităţii accentuate a climatului sau mai exact al aportului crescut al apelor curgătoare prin creşterea debitului lor în urma topirii zăpezilor mari sau poate chiar a gheţarilor. Totodată, evaporarea era mult mai redusă.

Acestea fiind condiţiile climatice şi trăsăturile paleogeografice ale regiunii profilului de la Amărăşti, în continuare ar trebui să aducem unele precizări de ordin geocronologic. Din păcate, în afară de faptul că orizontul fosilifer aparţine, în prima sa parte, unei etape de ameliorare climatică, iar în a doua parte unei perioade de răcire, nu se pot face afirmaţii mai sigure în ceea ce priveşte apartenenţa acestei etape şi locul ei în cronostratigrafia europeană. În stadiul actual al cercetărilor, cînd profilele mai vechi decît pleistocenul superior cercetate palinologic în ţara noastră sînt extrem de rare, s-ar putea afirma în chip ipotetic că perioada contemporană orizontului fosilifer (cu *Elephas trogontherii* şi unelte premusteriene) este, în cea mai mare parte, de tip interstadial; în rest orice altă ipoteză care ar fi lansată comportă multe riscuri şi ar reprezenta un adevărat hazard. Prin analogie cu resturile osoase, care ştim că aparţin lui *Elephas trogontherii*, se poate totuşi preciza că ar putea eventual să fie vorba de un interstadiu din pleistocenul mediu.

---

[6] J. Jamieson, Geol. Magazin, N. S., II, apud C. Brătescu, Buletinul societăţii române de geografie, 59, 1942, p. 1—112.

RECHERCHES PALÉOCLIMATIQUES SUR UNE FAILLE STRATIGRAPHIQUE COMPRENANT DES *ELEPHANS TROGONTHERII* ET DES OUTILS PALÉOLITHIQUES PRÉMOUSTÉRIENS À AMĂRĂŞTI — FĂRCAŞ

RÉSUMÉ

Le profil d'Amărăşti — Fărcaş, dép. de Dolj est situé au sud des Carpates Méridionales, dans le cadre du Piémont Olteţul (partie composante du Piémont Gétique).

A l'occasion de quelques travaux de constructions routières a été mise au jour une faille fossilifère d'où on a pu récupérer de nombreux os de *Elephans trogontherii* ainsi qu'une série d'outils prémoustériens (six éclats d'écorchement ayant le talon en cortex et le bulbe proéminent et deux fragments de boules, tous en quartzite).

L'analyse pollinique a démontré que l'horizon fossilifère pourrait être contemporain à une période d'amélioration climatique de type interstadiaire, probablement du pléistocène moyen.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vue générale du profil de la zone de piémont où est situé le profil Amărăşti — Fărcaş; on y observe le stade avancé des glissements de terrain.

Fig. 2. Polln provenant du profil d'Amărăşti — Fărcaş. 1 *Abies* (280—290 cm); 2—8 *Pinus* (280—350 cm); 9—10 *Ephedraceae* (280—290; 340—350 cm); 11 *Gramineae* (420—430 cm); 12 *Chenopodiaceae* (340—350 cm); 13 *Artemisia* (280—290 cm); 14 *Compositae* (280—290 cm); 15—16 *Tilia* (280—290; 310—320 cm) ; 17 *Alnus* (390—400 cm); *Acer* (410—420 cm); 19 *Ulmus* (400—410 cm).

Fig. 3. Diagramme pollinique du sédiment d'Amărăşti — Fărcaş.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA DRĂGUŢEŞTI, JUDEŢUL GORJ

DE

ALEXANDRU OANCEA şi PETRE GHERGHE

În primăvara anului 1970, pe terasa stîngă a rîului Jiu, în comuna Drăguţeşti — circa 9 km sud de Tîrgu Jiu — pe lotul agricol al şcolii din localitate, aflat la o distanţă de 30 m de albia rîului şi la aproximativ 100 m sud de casa săteanului Gh. Tătărăscu, a fost descoperit un depozit de bronzuri. După informaţiile profesorilor Dan Neguleasa şi Cornel Măciucă depozitul a fost găsit întîmplător la 0,30 m adîncime, fiind compus iniţial din 17 piese — 11 seceri şi 6 topoare cu gaura longitudinală — intrate după descoperire în mai multe colecţii particulare. În timp, au mai putut fi recuperate de către profesorul Nicolae Pecingine doar 7 piese din depozit — 3 topoare şi 4 seceri — predate Muzeului judeţean Gorj.

Cercetarea efectuată pe locul descoperirii depozitului[1] a arătat că pe lotul şcolar nu există materiale de interes arheologic, iar în săpătură structura solului nu prezintă indicii pentru presupunerea existenţei aici a unei locuiri străvechi. După informaţiile lui Cornel Măciucă pe raza comunei s-a mai găsit un topor de piatră cu gaură de înmănuşare, azi dispărut.

Importanţa deosebită a descoperirii de la Drăguţeşti — singurul depozit din etapa tîrzie a epocii bronzului din Oltenia — ne determină să analizăm mai jos descoperirea amintită.

Celturi de tip transilvănean (fig. 1/1—3) aparţinînd variantei cu corpul alungit, zvelt şi tăişul drept. De la bordura îngroşată a găurii de înmănuşare porneşte o tortiţă mică, deasupra căreia este vizibil unul din ciotu-rile de turnare. Al doilea ciot de turnare se află la partea superioară a bordurii, în regiunea opusă torţii. În secţiune gaura de înmănuşare este ovală. Feţele laterale sînt ornamentate printr-un trapez reliefat, avînd limita superioară la nivelul bazei tortiţei. Porţiunea dintre manşonul găurii de înmănuşare şi partea superioară a ornamentului este uşor adîncită circular, astfel ca ornamentul trapezoidal de pe feţele laterale să iasă în relief. Cele trei celturi din depozitul de la Drăguţeşti au fost turnate în două tipare bivalve, singurele deosebiri notabile fiind date de diferenţa de adîncime a găurii de înmănuşare şi de greutate (vezi tabelul cu dimensiunile pieselor). Pe feţele laterale se observă mici găuri de la bulele de aer neeliminate la turnare. Piesele după realizare au fost finisate. Tăişurile uşor ştirbite poartă urme de reascuţire, dovedind utilizarea celturilor.

[1] Cercetări Petre Gherghe.

Seceri cu mînerul în formă de cîrlig (fig. 1/4—7) avînd spinarea lamei ușor arcuită și muchia îngroșată. Pe lamele secerilor, în lungul lor, de la un capăt la altul, s-au realizat prin ciocănire caneluri paralele, a căror margini mai ridicate vălduresc suprafața pieselor, asemenea unor false ner-

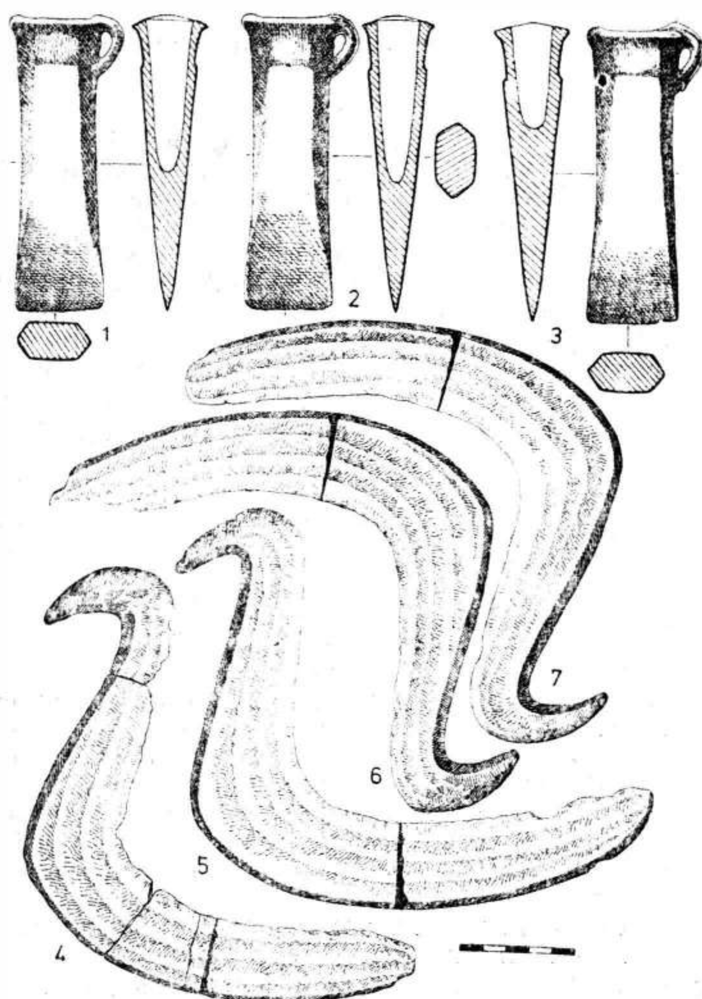

Fig. 1 — Depozitul de bronzuri de la Drăgutești.

vuri. Un exemplar (fig. 1/5) se deosebește de celelalte printr-o lățire mai accentuată a lamei și o înălțime mai mare a nervurilor. Turnarea s-a realizat la partea superioară a lamelor într-o zonă apropiată de vîrf (fig. 1/5) sau chiar la vîrful secerilor (fig. 1/4, 6—7), în tipare monovalve acoperite. Tăișurile au fost ascuțite prin batere, prezentînd vizibile urme de utilizare.

Cele trei celturi aparţin tipologic la aşa-numita variantă răsăriteană a celtului de tip transilvănean [2], a cărei evoluţie începe în perioada Reinecke BzD [3]. Forma celturilor din depozitul de la Drăguţeşti, dar mai ales tipul de ornament, reprezintă caracteristici ale unei subvariante a grupei C3 stabilită de Mircea Rusu [4]. Particularităţile subvariantei Drăguţeşti, deosebitoare faţă de tipul C3, sînt date de ornamentul trapezoidal şi nu în arcadă, de lipsa găurii circulare sau ovale de pe partea superioară a arcadei, de utilizarea a două canale de turnare pe manşonul găurii de înmănuşare. Ipoteza existenţei în zona gorjană a Olteniei a unei noi variante a celtului de tip transilvănean, nemenţionată ca atare pînă în prezent, realizare a unui atelier metalurgic local, este susţinută în mod decisiv de o descoperire mai veche făcută la Logreşti-Moşteni, jud. Gorj [5] — un depozit compus din trei tipare pentru turnat celturi avînd forme mult apropiate de exemplarele în discuţie (corpul însă mai arcuit spre tăiş), dispunînd de un ornament trapezoidal asemănător. Formele de turnat de la Logreşti-Moşteni au două canale de turnare a metalului în regiunea superioară a manşonului, ca şi celturile de la Drăguţeşti. Datarea descoperirii de la Logreşti-Moşteni nu depăşeşte etapa Reinecke BzD[6]. Alte cîteva analogii pentru varianta de celt din depozitul de la Drăguţeşti le găsim în Oltenia la Halînga — probabil un mic depozit compus din două celturi dintre care unul asemănător exemplarelor de la Drăguţeşti [7] — , Poroina [8], de asemenea, forme apropiate sînt întîlnite în depozitul de la Petroşani, jud. Hunedoara — două celturi ce dispun de un ornament trapezoidal cu laturile lungi arcuite însă spre tăiş — datat în perioada finală a epocii bronzului [9], în depozitul de la Ghermăneşti, jud. Vaslui — celt cu ornament trapezoidal relativ apropiat de cel al exemplarelor noastre [10] — datat în perioada Reinecke BzD [11]; de asemenea, în depozitul de la Nicolae Bălcescu, jud. Constanţa — două celturi cu o formă deosebită de exemplarele de la Drăguţeşti, dispunînd de un ornament pe feţele laterale realizat din linii în relief, în formă de trapez [12]. În partea superioară a ornamentului se află perforaţia caracteristică variantei C3.

Toate descoperirile menţionate aparţin cronologic etapei finale a epocii bronzului, nepermiţîndu-ne să datăm celturile din depozitul de la Drăguţeşti mai tîrziu de această etapă [13].

---

[2] I. Nestor, BerRGK, 22, 1933, p. 131 şi urm; M. Petrescu-Dîmboviţa, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 467 şi urm.

[3] M. Rusu, Sargeţia, 4, 1966, p. 27.

[4] *Ibidem*, p. 17—34.

[5] C. Moisil, BCMI, 4, fasc. 14, 1911, p. 83—94, fig. 1/8.

[6] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 79, fig. 96/7—8.

[7] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 138, fig. 172—7/8; neinclus în M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*

[8] *Ibidem*, fără ilustraţie.

[9] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 66, fig. 59/2—3.

[10] Gh. Melinte, ArhMold, 8, 1975, p. 309—313, fig. 1/3.

[11] *Ibidem*, p. 313; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 75.

[12] A. Aricescu, SCIV, 16, 1965, 1, p. 19—21, fig. 1/4, 7.

[13] O situaţie aparte o prezintă un celt din depozitul de la Socu-Bărbăteşti, jud. Gorj (HaAl); după fotografia primei publicaţii (D. Berciu, *op. cit.*, fig. 172/3) aparţine cu certitudine variantei Drăguţeşti — celt de tip transilvănean, varianta răsăriteană, ornamentat cu un trapez în relief pe faţa laterală. Ultima publicare a depozitului (M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 120,

Secerile din cadrul depozitului pe care îl analizăm, prin falsele nervuri obţinute prin batere şi nu turnare, reprezintă o subvariantă a secerilor cu mînerul în formă de cîrlig. Existenţa unui corpus a secerilor descoperite în regiunea carpato-danubiano-pontică [14] face inutilă orice discuţie asupra evoluţiei şi datării tipului respectiv. Vom menţiona doar acele rare exemplare din depozitele din România care dispun de o formă şi un sistem de nervuri asemănător pieselor depozitului de la Drăguţeşti : Drajna de Jos, jud. Prahova [15]; Moşna, jud. Iaşi [16]; Băleni, jud. Galaţi [17]. Probabil un exemplar din depozitul de la Band, jud. Mureş [18] şi altul din cel de la Criveşti, jud. Iaşi [19] să aparţină aceleiaşi subvariante, însă lipsa secţiunilor la piesele amintite nu ne permite să afirmăm cu certitudine aceasta. Majoritatea secerilor menţionate mai sus, cu mînerul în formă de cîrlig, aparţinînd subvariantei Drăguţeşti au în general două nervuri pe lamă. Doar în două cazuri — Drajna şi Drăguţeşti — numărul acesta este mai mare. Cu excepţia depozitului de la Band, toate celelalte descoperiri aparţin etapei finale a epocii bronzului, determinîndu-ne să încadrăm secerile depozitului de la Drăguţeşti în perioada respectivă.

Deşi singurul depozit de bronzuri datat în perioada Reinecke BzD din Oltenia, descoperirea de la Drăguţeşti, alături de cea de la Logreşti-Moşteni, confirmă existenţa unei subgrupe aparte reflectînd activitatea unui atelier metalurgic local. Din punct de vedere etnocultural, datarea depozitului şi zona geografică în care a fost făcută descoperirea indică drept realizatori pe purtătorii culturii Verbicioara din ultima ei fază de evoluţie, într-o vreme în care se realizase deja orizontul de mixtură Gîrla Mare IV-Verbicioara V—Tei V.

Dimensiunile pieselor din depozitul de la Drăguţeşti

Nr. crt.	Fig.	Nr. invent.	Greutate grame	Înălţime	Adîncimea golului	Lăţime tăiş	Lungime max. pe coardă	Lăţime max. lamă
1	1/1	3704	351,470	0,130	0,070	0,039	—	—
2	1/2	3703	350,270	0,130	0,072	0,039	—	—
3	1/3	5763	365,620	0,130	0,047	0,040	—	—
4	1/4	3706	195,350	—	—	—	0,232	0,045
5	1/5	5761	215,120	—	—	—	0,230	0,055
6	1/6	3705	192,350	—	—	—	0,230	0,047
7	1/7	5762	177,950	—	—	—	0,230	0,047

fig. 284/1) modifică imaginea ornamentului respectiv, desenul prezentînd un decor diferit de cel al fotografiei amintite. Neputînd studia piesa în discuţie, ne limităm a semnala neconcordanţa dintre cele două publicaţii.

[14] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln in Rumänien*, PBF, 18, 1978, 1.

[15] *Ibidem*, p. 78, fig. 90/1.

[16] M. Petrescu-Dîmboviţa şi Marilena Florescu, InventArch, 7, 1971, R 38/8.

[17] I. T. Dragomir, InventArch, 4, 1967, 18 a/2.

[18] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 82—83, fig. 115/5.

[19] *Ibidem*, p. 74, fig. 79/9.

THE BRONZE HOARD FROM DRĂGUŢEŞTI, GORJ

ABSTRACT

A bronze hoard comprising 17 socketed axes and sickles was discovered in 1970 at Drăguţeşti, near the Jiu river. Seven of them are preserved at the Gorj county Museum : 3 socketed axes and 4 sickles. The axes belong to the eastern variant of the Transylvanian type and the sickles are of the 'à crochet' type. The characteristics of the form and ornamentation date the pieces to the end of the Bronze Age (Reinecke BzD).

The Drăguţeşti hoard shed new light on the moulds found at Longreşti-Moşteni, Gorj county, confirming the existence in this zone of a local metallurgical center.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1 — Bronze hoard from Drăguţeşti.

CETĂŢUIA GETO-DACĂ DE PE DEALUL MOVILA, DE LA GURA VITIOAREI

DE

EUGEN COMŞA şi V. GEORGESCU

Cu cîteva decenii în urmă, în literatura de specialitate a fost semnalată descoperirea unor materiale getice, pe dealul Movila [1], de lîngă satul Gura Vitioarei, Vălenii de Munte, jud. Prahova.

Pentru a fi salvate cît mai multe materiale şi pentru a se preciza perioadele în cursul cărora a fost locuită Movila, începînd din anul 1978, s-au făcut numeroase cercetări arheologice de suprafaţă, cu sprijinul cîtorva membri ai corpului didactic, precum şi al unor elevi de la şcoala generală din localitate.

Movila se găseşte pe malul estic al Teleajenului, la confluenţa lui cu valea Danciului. Dealul are forma unui trunchi de con. Pe partea lui superioară este un platou aproximativ triunghiular (de circa 35×60m), aflat la 114 m deasupra apelor rîului. Platoul este mărginit : către valea Danciului, de o prăpastie, de pante abrupte spre Teleajen şi spre sud. Singura legătură, mai uşoară, este spre est — de unde începe pădurea ce urcă pînă în vîrful Dorului şi vîrful alăturat „La Comori", cu care se termină dealul Berivoe. Pe panta de sud şi de vest a dealului, la poale, sînt terasele Teleajenului, prielnice vieţuirii omeneşti.

Cu prilejul cercetărilor recente, de pe platoul Movilei şi de pe terase, s-au adunat multe fragmente ceramice. Din analiza lor rezultă că zona a fost locuită în diferite epoci, la intervale mari de timp. S-au determinat materiale din : epoca neolitică, epoca bronzului şi, mai cu seamă, din epoca geto-dacică.

EPOCA NEOLITICĂ

A. Pe panta de sud, printre alte fragmente ceramice s-a găsit unul din pastă grosolană, amestecată cu o cantitate mare de pleavă. În urma arderii, a o temperatură joasă, ciobul destul de mic a dobîndit culoarea neagră, cu straturi superficiale roşcate.

Suprafaţa este neregulată şi fără ornamente. După aspect ciobul descris datează din perioada neoliticului timpuriu şi aparţine probabil culturii Criş. Ar fi un indiciu că purtătorii acestei culturii au vieţuit efectiv la poalele Movilei sau undeva în apropiere.

---

[1] Gh. Petrescu Sava şi Ion Nestor, RPAN, 2—4, iulie 1940, p. 74—76 şi 86—88.

S C I V A, tomul 32, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1981, p. 271—282

B. Pe platoul de pe vîrful Movilei, dar şi pe terasa de la poalele dealului, s-au adunat o serie de cioburi neolitice. Ele provin, în general, din vase modelate din pastă amestecată cu cioburi pisate mărunt.

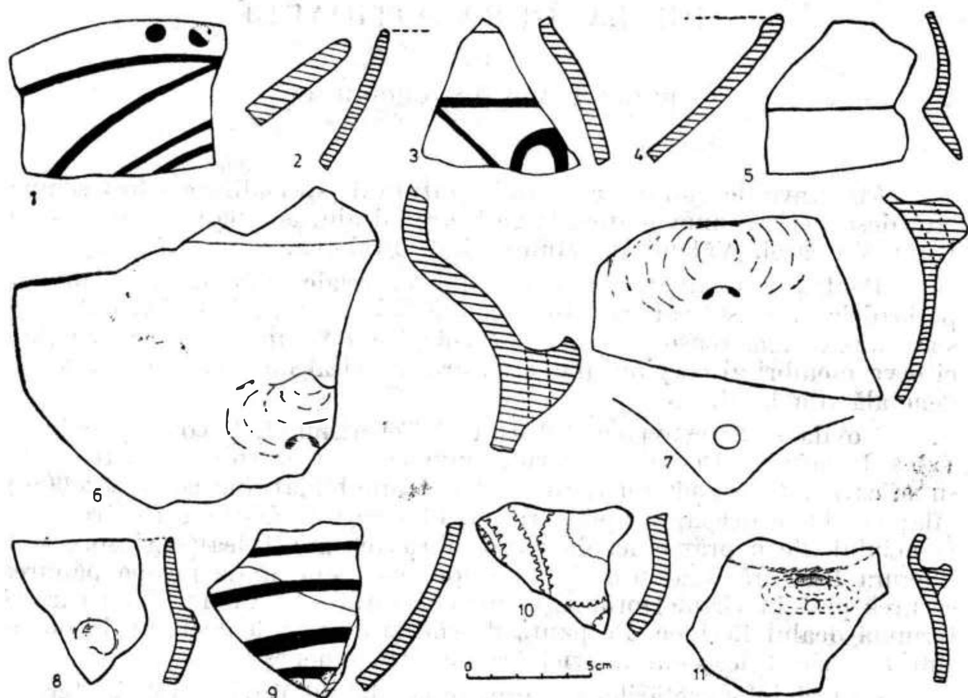

Fig. 1. Gura Vitioarei. 1—5, 8, 9 fragmente ceramice de tip Aldeni II; 6—7, 10—11 fragmente ceramice de tip Cernavoda I.

Din categoria de uz comun, prin mai multe fragmente, sînt reprezentate borcanele cu corp arcuit (fig. 1/8), ornamentate cu barbotină şi mici proeminenţe.

Din seria vaselor fine sînt cioburi de străchini cu buza îngroşată (fig. 1/4) şi din altele simple (fig. 1/1). Unele au decor pictat. Vasele respective au suprafaţa exterioară roşie sau cafenie deschisă, lustruită cu grijă. Decorul a fost realizat cu culoare albă păstoasă, cu care erau trasate benzi înguste, oblice sau arcuite (fig. 1/1, 3, 9). Menţionăm şi un fragment de capac din pastă fină, lustruit la exterior (fig. 1/5). Prin formă se aseamănă mult cu cele de tip Cucuteni A 2.

Lotul de fragmente ceramice descris, în funcţie de forme şi decor, aparţine aspectului cultural Aldeni II. În zona la care ne referim, pe materiale se observă contacte strînse cu comunităţile dintr-o fază timpurie a culturii Gumelniţa din cîmpie. Dealtfel, în stadiul actual al cercetărilor din regiune, este greu de trasat o limită între cele două grupuri de comunităţi.

C. Printre materialele adunate sînt cîteva care atrag atenţia. De exemplu, este o porţiune mare dintr-un borcan cu corpul bombat, cu gît cilindric, prevăzut cu o apucătoare cu vîrful în sus (fig. 1/6). Vasul este ars la roşu. Prin formă şi ardere el seamănă cu cele de tip Cucuteni tîrziu. Atrage atenţia un fragment dintr-un vas de dimensiuni mijloci, din pastă fină, cu corp bombat, ars la roşu violaceu, cu decor pictat cu culoare albă, cu linii subţiri sau groase, pe o margine pare să fie o parte dintr-un triunghi. Fiecare linie sau bandă de culoare este mărginită pe ambele părţi cu liniuţe scurte dese, trasate cu aceeaşi culoare (fig. 1/10). Cele două cioburi descrise, la care se adaugă numeroase fragmente din pastă cu scoici pisate mărunt, ne fac să presupunem că în cadrul complexului studiat sînt şi urme de locuire aparţinînd culturii Cernavoda I. Cioburi cu decor şnurat încă nu s-au găsit. O atribuire precisă este greu de făcut, deoarece pe acelaşi loc s-au găsit materiale numeroase reprezentînd un alt grup cultural (aspectul Năeni).

EPOCA BRONZULUI

D. Din această epocă datează un lot de materiale reprezentate prin numeroase cioburi din vase făcute din pastă amestecată cu o mare cantitate de scoici sau cochilii de melci, pisate foarte mărunt. Din cauza temperaturii joase de ardere, ele au miezul de culoare neagră, iar cea mai mare parte din grosimea peretelui şi straturile superficiale sînt roşcate sau cenuşii. Unele sînt lustruite. Majoritatea cioburilor provin din corpul unor vase neornamentate. Forma cea mai obişnuită este cea de borcan, cu corpul bombat puţin, cu buza răsfrîntă în afară şi adesea îngroşată (fig. 2). Un

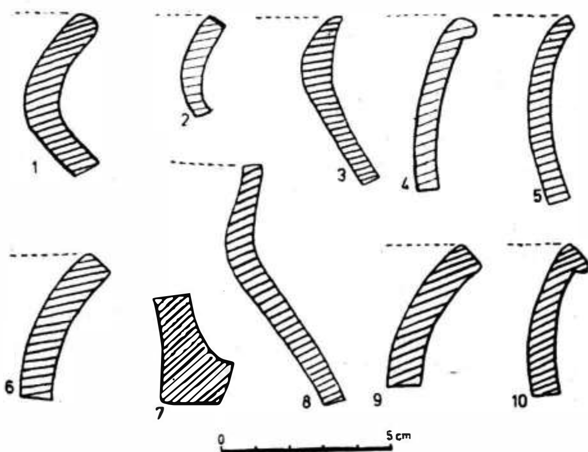

Fig. 2. Gura Vitioarei. Fragmente ceramice de tip Năeni.

fragment mai mare este din gîtul unui astfel de vas, modelat din pastă cu multe scoici pisate în amestec. Peretele este gros şi are buza îngroşată, cu o faţetă deasupra şi un şir de adîncituri în „coadă de rîndunică”, pe muchia exterioară. De obicei, buza borcanelor este netedă sau uneori

prevăzută, în afară, cu crestături sau alveole făcute cu degetul (fig. 3/14, 16, 17). Mai rar, pe corpul lor se vede cîte un şir orizontal de adîncituri (superficiale sau adînci) făcute tot cu degetul. Se întîlnesc şi porţiuni de brîuri în relief, crestate neregulat.

Prezenţa unei cantităţi apreciabile de cioburi din pastă cu scoici pisate ne permite să asemănăm materialele descrise cu cele descoperite, anul trecut, în aşezarea de la Năeni şi deci să atribuim o mare parte a lor grupului Năeni-Schneckenberg, caracteristic perioadei de început a epocii bronzului, în regiunea de dealuri din nord-estul Munteniei şi din sud-estul Transilvaniei [2].

În sprijinul celor afirmate mai sus, menţionăm mai multe cioburi din borcane, ornamentate cu găuri-butoni specifice culturii Glina III (fig. 3/7, 9, 10). Aceste fragmente confirmă atribuirea complexului şi dovedesc contacte între comunitatea de la Gura Vitioarei şi cele aparţinînd culturii Glina III din Cîmpia Română.

Printre cioburile adunate sînt şi cîteva din pastă fină, cu suprafaţa lustruită, avînd decor format din cîteva benzi în relief subţiri, paralele şi orizontale. Ele sînt asociate cu o tortiţă sau cu un brîu în relief (fig. 3/12). Astfel de ornamente se găsesc pe vase de tip Schneckenberg din faza B, în diverse aşezări din sud-estul Transilvaniei [3]. Ele confirmă atribuirea urmelor de locuire descrise în acest paragraf ca aparţinînd aspectului Năeni-Schneckenberg. Acelaşi lucru se poate spune despre un ciob cu decor din două grupuri de linii paralele, alăturate, dispuse în unghi. Fiecare este formată din şiruri de înţepături succesive. Un decor similar se întîlneşte şi pe vasele Schneckenberg [4].

E. În relatarea publicată în 1940, printre materialele adunate de la Gura Vitioarei, era amintit şi un fragment de vas de tip Monteoru [5].

EPOCA GETO-DACICĂ

Cele mai bogate urme de locuire sînt cele din epoca geto-dacică, datînd din secolele II—I î.e.n.

În realitate, ne aflăm în faţa unui complex format din cetăţuia reprezentată prin aşezarea (de pe platoul „Movilei") mărginită prin pante abrupte şi probabil printr-un sistem de apărare şi prin aşezarea deschisă de la poalele dealului, din lungul terasei stîngi a Teleajenului. Undeva în preajmă trebuie să se afle şi necropola corespunzătoare.

De la suprafaţa solului au fost adunate foarte multe fragmente ceramice geto-dacice. O mare parte provin din vase lucrate cu mîna, din pastă amestecată cu nisip sau cu calcar pisat. Cele mai multe au făcut parte din borcane (în formă de sac), cu corpul puţin arcuit şi cu buza răsfrîntă în afară (fig. 4/1—5, 11) [6]. Unele borcane au servit ca vase de

---

[2] Elementele specifice ale aspectului Năeni au fost definite de către Al. Vulpe, în anul 1979, în urma săpăturilor din cuprinsul unei aşezări de acest tip de la Năeni, jud. Buzău.

[3] De ex.: A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, Braşov, 1941, p. XIX, 8, 10, 12—13.

[4] A. D. Alexandrescu, Materiale, 6, 1959, p. 674, fig. 6/8.

[5] Gh. Petrescu Sava şi Ion Nestor, *op. cit.*, p. 86.

[6] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, p. 163, fig. 76/1—4.

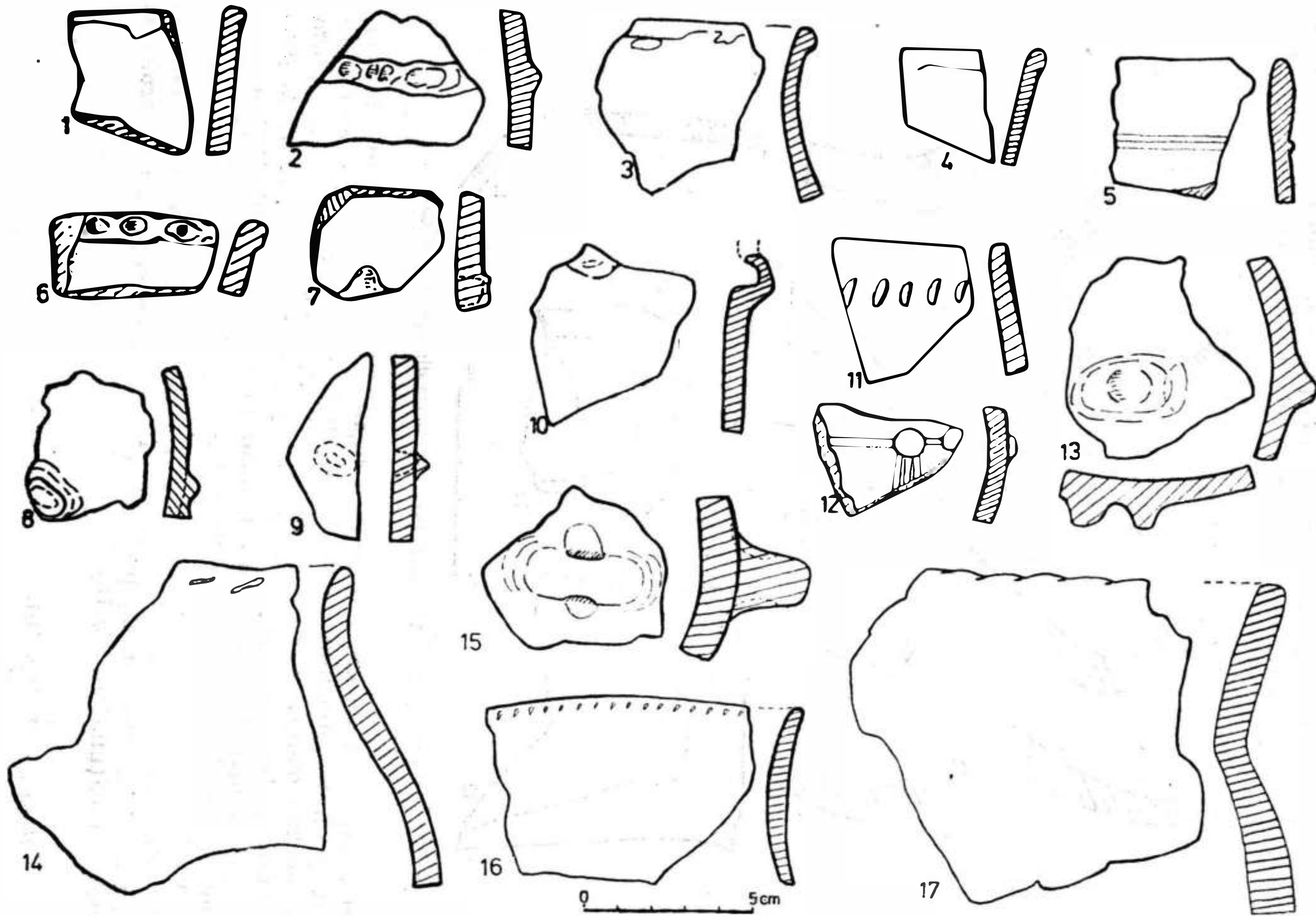

Fig. 3. Gura Vitioarei. Fragmente ceramice de tip Năeni.

provizii şi au avut înălţimea de circa 0,80 m. De obicei, ele sînt ornamentate cu brîuri în relief (crestate sau alveolate) aplicate puţin mai sus de diametrul maxim (fig. 6/12) şi întrerupte prin două sau patru proeminenţe mici. Pe alte borcane sînt proeminenţe izolate aplicate, avînd pe

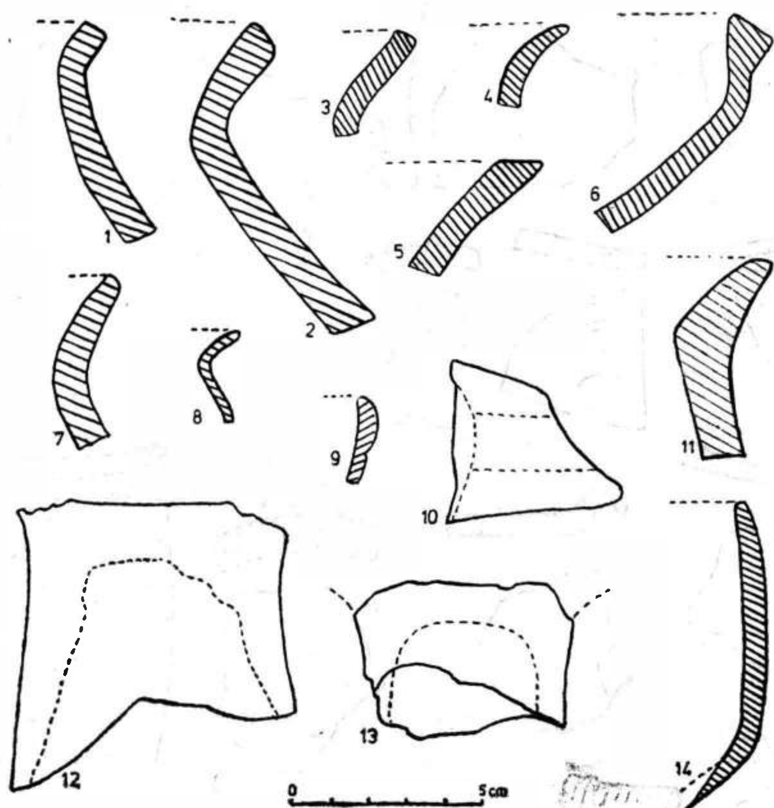

Fig. 4. Gura Vitioarei. Profile de vase din epoca geto-dacică.

vîrf o faţetă netedă sau o adîncitură făcută cu degetul (fig. 6/3, 14, 17) [7]. Sînt şi cîteva proeminenţe împărţite în două, prin apăsare cu degetul. Din acelaşi grup fac parte şi vasele mai mari, probabil bitronconice, ornamentate pe partea superioară cu un instrument în formă de pieptene (cu şase dinţi). Decorul a fost realizat prin trasare şi alternarea a cîte două benzi alăturate, orizontale şi paralele, cu cîte două benzi de linii în val [8].

Sînt atestate rare fragmente din ulcioare de culoare neagră, cu partea de sus tronconică, prelungă (fig. 6/2), cu suprafaţa lustruită cu grijă [9] şi căţuile (fig. 6/16).

---

[7] *Ibidem*, p. 162, fig. 74/1.

[8] *Ibidem*, pl. CIX/5.

[9] *Ibidem*, p. 722, fig. 48, tip III de ex. fig. 48/4.

Torţile sînt rare, au forma de bandă lată (fig. 6/9) sau sînt mari şi lungi, cu secţiunea ovală sau aproape rectangulară (de ex. fig. 7/6, 8).

Se întîlnesc adesea şi fragmente de castroane mari (cu picior sau fără), cu pereţii groşi. Partea lor de sus este cilindrică sau tronconică,

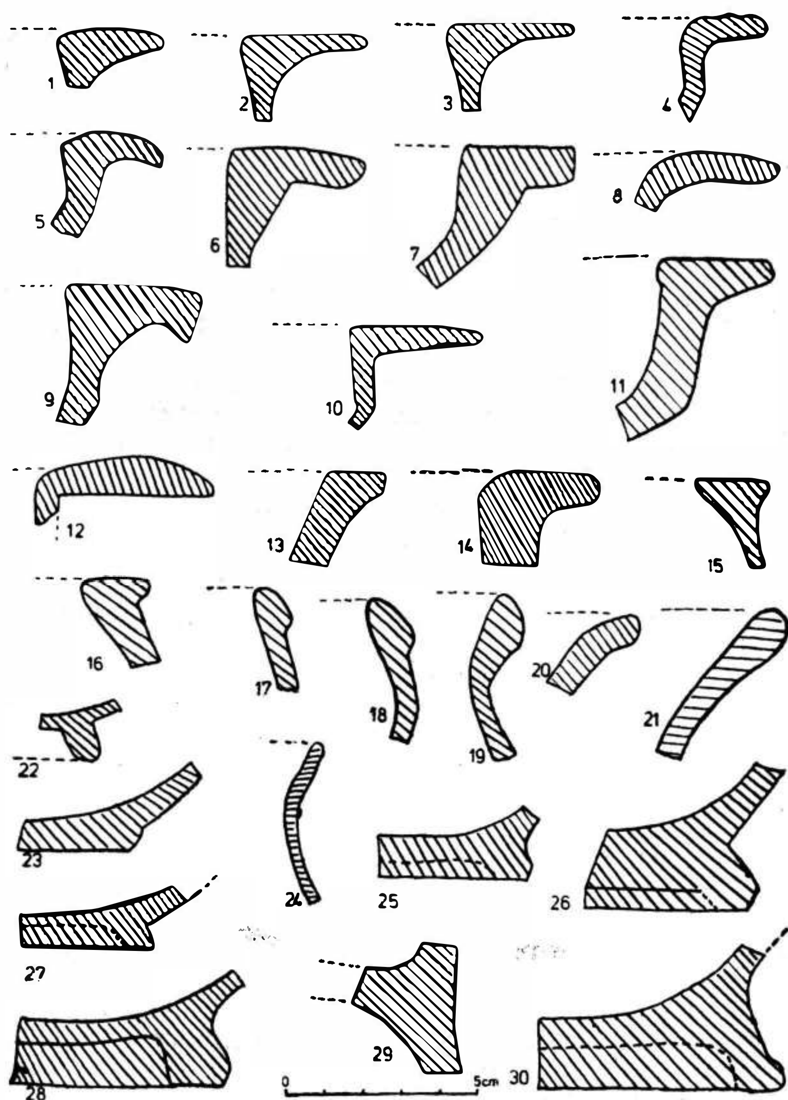

Fig. 5. Gura Vitioarei. Profile de vase din epoca geto-dacică.

iar buza este lăţită mult pe orizontală (fig. 5/1—12). Suprafaţa lor este lustruită.

Culoarea vaselor modelate cu mîna este roşcată, cafenie, cenuşie sau neagră, în funcţie de ardere.

În cadrul complexului geto-dacic cercetat, mai reprezentativă este categoria vaselor lucrate la roată, din pastă fină, care în urma arderii au dobîndit, de regulă, culoarea cenuşie deschisă şi foarte rar culoarea roşie. Sînt documentate două forme principale de vase.

Predomină castroanele şi „fructierele" (prevăzute cu picior înalt) [10]. Castroanele au, de obicei, buza lăţită mult orizontal şi uneori prevăzută cu nervură mediană. Mai rare sînt castroanele cu buza îngroşată şi arcuită [11]. Castroanele, adînci, din pastă fină, au pereţii subţiri, partea lor superioară este cilindrică înaltă, puţin bombată, iar partea inferioară este scundă şi tronconică. Amintim şi un castronaş tronconic (fig. 6/7), avînd forma similară celor făurite din argint, descoperite la Sîncrăieni [12].

Între fragmentele de castroane sînt şi două de culoare roşie. Unul are marginea lăţită orizontal, delimitată prin două benzi înguste, trasate cu culoare roşie (înainte de ardere). A fost vopsit cu roşu şi interiorul vasului (fig. 6/10). Nu este exclus ca acest ciob să provină dintr-un vas de import. Cel de-al doilea fragment provine dintr-un castron ars la roşu. El are pereţii subţiri şi buza îngroşată. Este posibil ca şi acesta să fie de import.

Pe unele margini lăţite, pe mijloc, prin lustruire fină, s-a făcut cîte o linie ondulată, pe toată circumferinţa buzei. Amintim şi un ciob ornamentat în interior, cu două linii în val (realizate tot prin lustruire), paralele, la circa 2 cm una de alta.

De la o „fructieră" ni s-a păstrat partea inferioară a piciorului, modelată separat. Ea are o adîncitură spre interior este lăţită lateral şi are marginea îngroşată. Partea de legătură cu piciorul propriu-zis a fost anume crestată, înainte de asamblare, pentru a se putea realiza o aderenţă mai bună. Un alt picior de „fructieră" are circa 0,10 m înălţime, este cilindric şi puţin mai îngust la mijloc, gol pe dinăuntru. Spre partea inferioară avea drept decor un brîu în relief, subţire.

O altă formă de vas cenuşiu, din pastă fină, este cea cu corpul bombat şi partea superioară tronconică, cu buza răsfrîntă şi uneori îngroşată. Ele aveau cîte o toartă fixată puţin mai jos de buză [13].

Din vasele mari, cenuşii, s-au păstrat şi porţiuni din partea lor inferioară, prevăzute cu inel de fund masiv sau scund şi subţire (fig. 5/22, 23, 25—30).

Sînt atestate şi cîteva fragmente dintr-un fel de ceşti mari (tip kantharos), cu corpul cilindric, de culoare neagră sau cenuşie, cu cîte două torţi, ornamentate prin lustruire cu linii verticale şi altele oblice (fig. 7/2, 3, 5) [14].

O toartă indică prezenţa în complex a ulcioarelor din pastă fină cenuşie. Toarta este înaltă şi formată din două „suluri" alăturate lipite (fig. 6/15). Amintim şi un gît de ulcior mic, cenuşiu, cu gura în pîlnie, cu tortiţă mică (fig. 6/8).

---

[10] *Ibidem*, tip 2 şi 3, p. 126, fig. 55.

[11] *Ibidem*, p. 170, fig. 84.

[12] Dorin Popescu, Dacia, N. S., 2, 1958, p. 158, fig. 1, p. 159, fig. 2 şi p. 160, fig. 3.

[13] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 173, fig. 88/2 (de la Polana).

[14] *Ibidem*, p. 191, fig. 103/5,7.

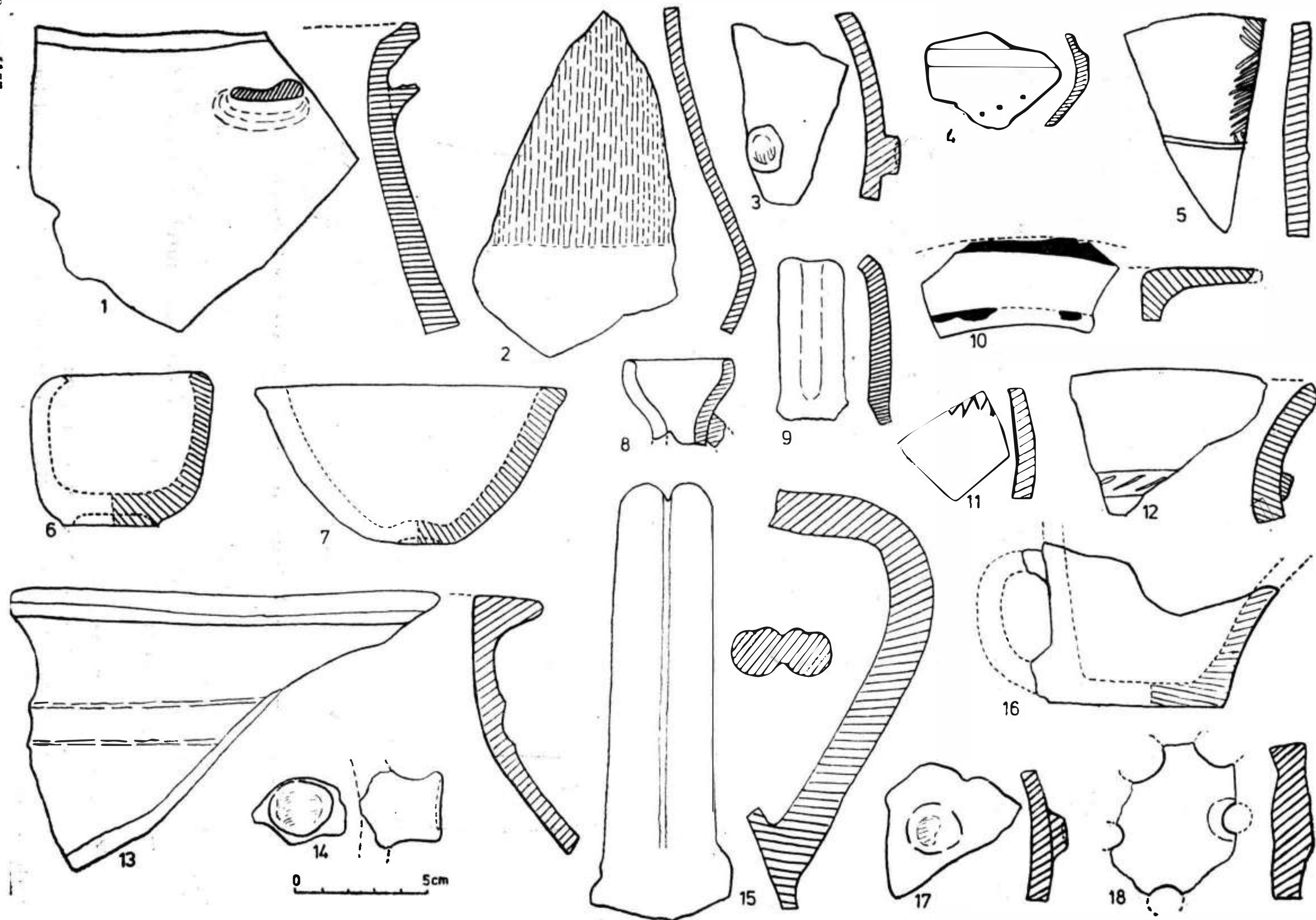

Fig. 6. Gura Vitioarei. Vase și fragmente ceramice din epoca geto-dacică (10 ciob pictat cu roșu).

Din aceeaşi categorie este un ciob cu un mic brîu în relief orizontal, din gîtul unui ulcior, cu analogii în cănile de lut de la Poiana [15].

Un fragment mai deosebit provine dintr-un vas cu tub de turnare sau dintr-un urcior, cu gît foarte strîmt (fig. 4/10).

Dintr-un capac (lucrat la roată) din pastă fină, cu pereţii subţiri, de formă conică, avem un fragment cu suprafaţa exterioară lustruită cu grijă şi ornamentată, la diferite intervale, cu trei linii în val concentrice. La partea inferioară, pentru a se sprijini pe gura vaselor, capacul avea o margine cilindrică scundă.

Menţionăm şi un ciob dintr-o strecurătoare (de culoare cenuşie) lucrată la roată (fig. 6/4), specifică geto-dacilor [16].

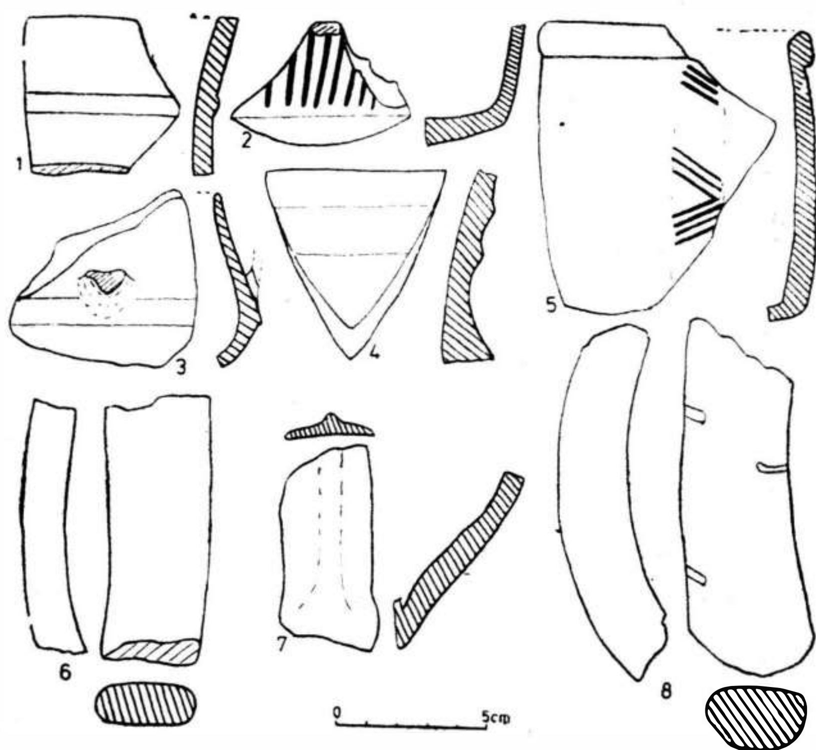

Fig. 7. Gura Vitioarei. Fragmente ceramice din epoca geto-dacică.

Printre materialele adunate sînt şi o serie de fragmente de amforă. Toate sînt de culoare roşie, dar este evident că se deosebesc prin compoziţia pastei şi după nuanţe. Unele au pasta foarte fină, altele sînt din lut amestecat cu un anumit fel de nisip [17].

---

[15] *Ibidem*, p. 174, fig. 89/1, 2.

[16] *Ibidem*, p. 171, fig. 85 şi fig. 86 (la Poiana şi Popeşti).

[17] O amforă aproape întreagă a fost găsită înainte de 1940 (Gh. Petrescu Sava şi Ion Nestor, *op. cit.*, p. 88, fig. 6).

S-au găsit şi cîteva fragmente din vase mai mari, de provizii, tot de culoare roşie. Ele au pereţii groşi şi neornamentaţi. Un ciob provine dintr-un vas foarte mare de provizii, lucrat din pastă cu mult nisip în amestec. Ciobul are grosimea de 3 cm. Miezul este cenuşiu, iar straturile superficiale sînt roşii.

În cuprinsul complexului geto-dacic s-au descoperit şi fragmente din două rîşniţe. Fiecare din ele era rotundă şi alcătuită din două pietre suprapuse. Rîşniţele fragmentare sînt lucrate din rocă foarte dură, de aspect buretos (tuf vulcanic ?). Una din ele a avut diametrul de 0,34 m. Provine dintr-o piatră „alergătoare'' (catillus), căci are spre margine un orificiu (de 2 cm diametru) în care se introducea băţul ce servea la învîrtit.

*

Din expunerea noastră rezultă că în jurul Movilei şi pe ea sînt urme de locuire destul de intensă începînd din epoca neolitică, poate încă din timpul culturii Criş şi apoi sigur din vremea aspectului Aldeni II [16], care era în contacte strînse prin comunităţile sale cu acelea ale culturii Gumelniţa din cîmpie şi cu cele de tip Ariuşd din sud-estul Transilvaniei.

S-au strîns după cum am amintit şi o seamă de materiale care ne fac să admitem şi o locuire a purtătorilor culturii Cernavoda I, după cum o indică unele cioburi din vase cucuteniene tîrzii şi altele cu multe scoici pisate în pastă.

După o întrerupere de cîteva sute de ani, locul a fost din nou ocupat de astă dată de o comunitate aparţinînd aspectului Năeni-Schneckenberg. În domeniul ceramicii, se caracterizează tot prin pastă cu scoici pisate (faptul nu poate fi întîmplător, între cele două aspecte Cernavoda I şi Năieni probabil există o anumită legătură), prin vase de uz comun, cu buza crestată, dar şi prin unele elemente specifice fazei Schneckenberg B, din sud-estul Transilvaniei. Printre materiale se întîlnesc şi cioburi cu găuri buton, aparţinînd culturii Glina III, indiciu că ne aflăm în zona de interferenţă, între cultura Glina III, ale cărei comunităţi au trăit în cîmpie, şi cele ale aspectului Năeni, care au vieţuit în zona de dealuri din nord-estul Munteniei.

Se poate spune că prin cercetările de la Gura Vitioarei, aria de răspîndire a aspectului Năeni s-a extins spre vest pînă la Teleajen.

Tot din epoca bronzului datează şi un ciob aparţinînd culturii Monteoru.

Cea mai intensă locuire este din perioada de maximă înflorire a culturii geto-dacice şi anume din răstimpul cuprins între secolul al II-lea î.e.n. şi pînă spre secolul I e.n. În stadiul actual al cercetărilor nu sîntem în măsură să facem o datare mai precisă, deoarece nu avem la dispoziţie, în afară de ceramică, nici monede şi nici alte obiecte, ce pot fi datate cu mai multă exactitate.

Complexul geto-dacic descris nu poate fi desprins de contextul istoric. Dacă ţinem seama de poziţia sa geografică vom constata că aşezarea se afla pe valea Teleajenului, pe unul din cele mai importante drumuri, care plecînd de la staţiunile geto-dacice din Cîmpia Română, pe valea

[16] Eugen Comşa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 7—31.

Teleajenului, de unde în apropierea cetăţuii de la Gura Vitioarei se desprindeau alte şapte drumuri către depresiunile vecine, apoi trecînd pe la Slon şi prin trecătoarea Tabla Buţii făcea legătura cu comunităţile geto-dacice din sud-estul Transilvaniei.

Nu trebuie trecute cu vederea două fapte importante : 1) Complexul geto-dacic de la Gura Vitioarei ocupă o poziţie strategică importantă pe calea amintită şi 2) El face parte, cu certitudine, dintr-un sistem de aşezări fortificate geto-dacice, înşirate pe ambele maluri ale Teleajenului, organizat anume pentru a supraveghea şi opri orice duşman ce ar încerca să pătrundă spre nord. Pînă în prezent, din sistemul amintit — datorită numărului redus al cercetărilor din zonă — se cunosc numai „cetăţuicle" geto-dacice de la Gura Vitioarei şi de la Homorîci [19].

Analiza numeroaselor materiale ceramice strînse ne duce şi la o altă concluzie istorică importantă. În funcţie de analogiile menţionate, populaţia complexului studiat făcea parte din acelaşi grup cultural ca şi comunităţile geto-dacice din sudul judeţului Prahova (de ex. Tinosul) şi din jud. Braşov (de ex. Feldioara).

Considerăm că prin cercetările făcute în zona complexului geto-dacic de la Gura Vitioarei aducem o modestă contribuţie la istoria strămoşilor noştri.

LA FORTIFICATION GÉTO-DACE SUR LA COLLINE DE MOVILA DE GURA VITIOAREI

RÉSUMÉ

Pendant les recherches de surface effectuées sur la colline dénommée « Movila », dans les environs du village Gura Vitioarei ainsi que sur la terrasse avoisinante du Teleajen, on a trouvé de nombreux fragments céramiques.

Un tesson semble appartenir à la culture Criş, d'autres sont de type Aldeni II et quelques fragments céramiques, ayant mélangés dans la pâte des coquillages brisés, indiquent une habitation de la culture Cernavoda I.

D'autres fragments datant de l'âge du bronze appartiennent à l'aspect culturel Năeni et aux cultures Glina et Monteoru.

L'habitation la plus riche date de l'époque géto-dace, des IIe—I^{e} s. de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Gura Vitioarei: 1—5, 8, 9 Fragments céramiques de type Aldeni II; 6—7, 10—11. Fragments céramiques de type Cernavoda I.

Fig. 2. Gura Vitioarei: Fragments céramiques de type Năeni.

Fig. 3. Gura Vitioarei: Fragments céramiques de type Năeni.

Fig. 4. Gura Vitioarei: Profils de vases géto-daces.

Fig. 5. Gura Vitioarei: Profils de vases géto-daces.

Fig. 6. Gura Vitioarei: Vases et fragments céramiques géto-daces (10. Tesson peint avec une couleur rouge).

Fig. 7. Gura Vitioarei: Fragments céramiques géto-daces.

---

[19] Gh. Petrescu Sava şi Ion Nestor, *op. cit.*, p. 71—88.

NOTE EPIGRAFICE

(seria a V-a*)

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

1. O lespede de calcar cu inscripţie, descoperită de un locuitor din Reşca în anul 1918, a fost achiziţionată de D. Tudor în 1933 (acum piesa se află în Muzeul din Caracal) şi publicată doi ani mai tîrziu cu următoarea lectură [1] (fig. 1/1):

[Impp. C(ae)s]s. d.d. n.n.
[Phili]ppis Aug(ustis),
G(aius) (?) Felix, leg(ione) VII
Cl(audia) p. f. vestra,
(centuria) VIII M [...] et
Post(umus)? d[ev.] m[aiestati]
eorum
[pe]r (?) N(umerum) (?) S(urorum) (?) S(agittariorum) (?)

Prin anii 1958—1960, Gr. Florescu, care pregătea fasciculul cu inscripţiile din Oltenia şi Muntenia, propunea următoarea lectură [2]:

Imp(eratoribus) Caes(aribus) d(ominis) n(ostris)
Phili(ppis) Aug(ustis) (duobus)
felic(ibus). Leg(ionis) VII
Cl(audiae) p(iae) f(idealis) vestra(e)
(centuriones) (cohortis) VIII astati [pr(iores)] et
[post(eriores)] d[ev(oti) n(umini)] m(aiestatique)
eorum
[..........p]r(idie) n(onas) S(eptembres)

---

* Pentru seriile anterioare ale acestor note, vezi SCIV, 22, 1971, 1, p. 107—114; SCIVA, 25, 1974, 4, p. 595—604; SCIVA, 27, 1976, 3, p. 393—398; SCIVA, 31, 1980, 3, p. 455—461.

[1] D. Tudor, BCMI, 28, 1935, 85, p. 115—116, nr. 110 (de aici preluată în AnnÉp, 1939, nr. 28, şi de D. Tudor, *OR*[1], SE 58; *OR*[2], SE 71; *OR*[3], SE 82).

[2] Pentru r. 3, Gr. Florescu (p. 237 a manuscrisului) nota: „Cuvîntul *FELIX* e o greşeală de lapicid care, înţelegînd textul ce avea de gravat în felul lui de a vorbi latineşte, a corectat pe *C* în *X*"; în vederea definitivării pentru tipar a manuscrisului, transcriind această observaţie, adăugam: „sau eventual numele împăraţilor era la nominativ, iar Felix aparţine lui Filip-tatăl — deoarece Filip cel Tînăr se pare că nu a purtat acest epitet" (IDR, II, p. 147, apud nr. 327).

S C I V A, tomul 32, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1981, p. 283—290

Cu mici schimbări, această lectură a fost adoptată în forma definitivă a culegerii de inscripţii din Dacia (vol. II) [3]. Lectura r. 8, probabil prin analogie cu inscripţia de la Cioroiu Nou pe care o reluăm mai jos (nr. 2), aparţine tot lui Gr. Florescu.

Recent, asupra acestei inscripţii s-a oprit M. P. Speidel, cu o serie de observaţii de ordin epigrafic [4].

Mai întîi, în r. 1, Speidel completează primul cuvînt *[Salvi]s* — întregire consemnată şi de D. Tudor, la sugestia lui A. Alföldi [5]. În r. 3, *felix* este, după demonstraţia convingătoare a lui Speidel, un epitet precedînd numele legiunii: *Felix leg(io) VII Cl(audia) p(ia) f(idelis) vestra* [6]. În r. 5—7, acelaşi propune o întregire asemănătoare cu a noastră: *7(centuriae) (cohortis) VIII (h)a[st(ati) pr(ioris)] et / post(erioris) d(evoti) [nu]m(ini) / eorum* [7] — deşi genitivul *(h)a[st(ati)]* ar fi trebuit de fapt să fie la plural [8], iar *devoti* acordat cu *centuriae* (feminin plural) [9]. Tot aici, un examen recent al pietrei ne-a arătat că în r. 5 numărul de ordine al cohortei nu este *VIII* (cum a citit D. Tudor), ci *VI*, după care urmează un semn despărţitor, apoi litera *H* (două haste unite de o liniuţă orizontală), deci: *ha[st(atorum) pr(ioris)] et / post(erioris)*. Pe chenarul de jos al pietrei, D. Tudor citea şi desena alte trei litere: *R* (sau *K?*) *N S S* (ultima nu este sigură, cum rezultă şi din desen). Lectura lui D. Tudor (v. mai sus) este respinsă de Speidel, dar nici propunerea sa nu este mai convingătoare: *n(umerus) s(ingularium)* [10]. Nu ar fi cu totul deci exclusă întregirea propusă de Gr. Florescu — anul (248) fiind presupus după inscripţia care arată că împăratul Filip Arabul şi familia sa *ob tutelam civit(atis) coloniae suae Romul(ensium) circuitum muri manu militari a solo fecerunt* [11]. S-ar putea iarăşi ca cele 3—4 litere (din păcate fragmentul

---

[3] IDR, II, 327; aici s-a preferat forma de nominativ, *Leg(io) VII/ Cl(audia) p(ia) f(idelis)*, pentru a se acorda gramatical cu *vestra;* în r. 5 *(centuriae)* în loc de *(centuriones)*.

[4] M. P. Speidel, *Felix Legio vestra. A Building inscription from Romula Malva*, în Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 30, 1978, p. 119—122.

[5] Vezi D. Tudor, *OR*[2], SE 71; idem, *OR*[3], SE 82: „A. Alföldi sugerează: *[salvi]s*". Vezi şi CIL, III, 12 553 (= 7 713 = 6 256) (Sărăţeni): *Salvo dom[ino nostro] Antonino*...

[6] M. P. Speidel, *op. cit.*, p. 120—121.

[7] *Ibidem*, p. 120.

[8] Păstrînd singularul, M. P. Speidel avea în vedere inscripţia AnnÉp, 1940, nr. 14: *Leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) p(iae) f(idelis) [Philippianor]u(m) Germa(niae) Super(ioris) (centuriae) coh(ortis) V (h)astati prio(ris) et posterio(ris)*. În realitate, nu există pe piatră cunoscutul semn *(7)* care să justifice completarea *(centuriae)*, iar sensul inscripţiei este următorul (IDR, II, 325): hastaţii *prior* şi *posterior* din cohorta V a legiunii XXII Primigenia pia fidelis din Germania Superior — *(H)astati prio(r) et posterio(r) coh(ortis) V leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) p(iae) f(idelis) [Philippianoru]m* — cu *(h)astati* la nominativ plural (nu genitiv — şi încă singular — cum ar cere inexistentul *centuriae)*. Pe aceeaşi piatră, lectura supranumelui martelat nu este aşa cum l-a transcris Speidel: ultimul semn ce a scăpat martelării totale aparţine unui *W* (de fapt un *M* răsturnat, ca în cazul celeilalte inscripţii de la Romula a legiunii XXII Primigenia: AnnÉp, 1940, nr. 14 = IDR, II, 326), deci *[Philippianoru]m*.

[9] Despre expresia *devotus numini maiestatique eius*, H. G. Gundel, Epigraphica, 15, 1953, p. 128—150.

[10] M. P. Speidel, *op. cit.*, p. 120 şi nota 4.

[11] CIL, III, 8 031 (= ILS, 510; IDR, II, 324).

respectiv a dispărut) să fi rămas de la o inscripţie mai veche — ştearsă în vederea reutilizării lespezii.

Inscripţia se poate completa astfel (primul cuvînt din r. 1 şi cele trei litere din r. 8 rămîn încă neclare):

[Salvi]s D(ominis) n(ostris)
[Phili]ppis Aug(ustis)
(duobus), Felix leg(io) VII
Cl(audia) p(ia) f(idelis) vestra
(centuriae) (cohortis) VI ha[st(atorum) pr(ioris)] et
post(erioris) d[ev(otae) n(umini)] m(aiestati)(que)
eorum
________________ *...RNS*

În mod normal, numele legiunii ar fi trebuit să stea la genitiv [12]: *Felicis leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) vestrae.*

2. De la Cioroiu Nou (jud. Dolj) provine o binecunoscută lespede cu inscripţie. Lipsesc părţi din stînga-sus, din dreapta şi de jos; fragmentul păstrat este spart în patru, care se îmbină perfect. Atît cît se păstrează, dimensiunile lespezii sînt următoarele: 0,51 ×0,49 ×0,16 m. Se păstrează la Muzeul Olteniei, Craiova (inv. 12 535) (fig. 1/2).

Lectura inscripţiei, dată de D. Tudor încă de la prima ediţie a *Olteniei romane* [13], a fost acceptată şi de noi în culegerea naţională de inscripţii antice [14]:

[...Dia]nae sanc[tis-]
[sima]e, Mercurio G[u-]
bernatori e[t Genio]
stationis, A[...Ger-]
manus, spe[cul(ator) leg(ionis)]
VII Cl(audiae)..........
pr(idie) n(onas) S(eptembres) An[tonino Aug(usto) et Advento co(n)s(ulibus)?]

În r. 1, D. Tudor propunea înainte de numele Dianei *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*, ceea ce nu este asigurat prin nimic. După acelaşi autor, epitetul zeiţei ar fi fost la superlativ, *sanc[tis/sima]e*, dar spaţiul permite doar întregirea *san[c/ta]e* (se mai observă şi piciorul hastei din dreapta a literei *A*).

---

12 Cf. IDR, II, 325, 328.
13 *OR*^{1}, SE 186; v. idem, *OR*^{2}, SE 300 şi *OR*^{3}, SE 380; AnnÉp, 1959, nr. 330 (după *OR*^{3}).
14 IDR, II, 141.

Pentru r. 4, la prima ediţie a inscripţiei, D. Tudor considera litera A drept iniţiala gentiliciului dedicantului, probabil *A[el(ius)]*; ulterior, pe baza unei alte inscripţii de la Cioroiu Nou [15], D. Tudor crede că este vorba de numele roman al aşezării, propunînd *stationis A[qu(ensium)]* [16] — lectură contestată de C. Daicoviciu [17]. În volumul cu inscripţiile din

1

2

Fig. 1. Inscripţii de la Romula (1) şi Cioroiu Nou (2).

Oltenia şi Muntenia, am rămas la lectura *A[el(ius)]* sau mai degrabă *A[ur(elius)]*.

În r. 6, s-a acceptat, de acord cu D. Tudor, *Ant(oninianae)* — supranume imperial purtat de legiunea VII Claudia [18], luat, conform întregirii

[15] Vezi IDR, II, 142, cu toate datele şi bibliografia.

[16] Latomus, 25, 166, 4, p. 847 şi urm.

[17] ActaMN, 6, 1969, p. 542—543.

[18] Pentru acest epitet al legiunii VII Claudia, vezi, de exemplu, CIL, III, 6 291, 14 509.

din r. 7—8, de la Elagabal (M. Aurelius Antoninus Augustus)[19]. În realitate, literele păstrate în r. 7 nu au fost corect citite [20]; o examinare mai atentă a fotografiei arată că prima literă este un *B*, *P* sau *R* (vom vedea că acceptăm pe prima); următoarea este *F* sau *E*; celelalte sînt cum le-a văzut primul editor. Propunem deci: *[li]bens an[imo solvit]*. Aceasta

Fig. 2. Inscripţie de la Palmyra: fotografie (Dan Perianu) şi desen (Dinu Constantiniu) după un estampaj trimis de dr. Adnan Bounni (Damasc).

face doar probabilă lectura propusă de D. Tudor pentru r. 6; noi înclinăm mai degrabă spre supranumele imperial *Philippianae* (genitiv singular), pe care legiunea VII Claudia îl poartă şi într-o altă inscripţie, probabil de la Romula [21].

Astfel, prezenţa unui militar din legiunea VII Claudia la Cioroiu Nou îşi găseşte o explicaţie istorică [22].

---

[19] Vezi R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* [4], Paris, 1914, p. 212 (pentru numele oficial al împăratului); D. Tudor a propus numele celor doi consuli prin analogie cu inscripţiile ILS, 2 442 şi 6 027.

[20] La publicarea IDR, II nu am avut posibilitatea să văd inscripţia; pentru această cauză, vezi SCIVA, 31, 1980, 1, p. 107 (nu am putut cerceta inscripţia nici cu ocazia reluării acestei note, deşi am fost la muzeul din Craiova în zilele de 18—19 aprilie 1980).

[21] IDR, II, 328.

[22] Pentru situaţia Olteniei pe timpul lui Filip Arabul, vezi D. Tudor, Pontica, 9, 1976, p. 89—97; idem, *OR*[4], p. 38; vezi şi I. Piso, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca 1974, p. 305 şi urm.

3. Următoarea notă este consacrată unei inscripţii de la Thessalonic (în antichitate, în provincia *Macedonia*), care se referă la istoria Daciei romane. După vechea lectură, inscripţia era următoarea [23] :

B(onae) [F(ortunae)]
M(arcum) Aurel(ium) Cassi-
anum, v(irum) e(gregium), pra[e-]
sidem prov(inciae) Daciae
Malvensis, patre[m]
karissimum,
MM. Aureli Phi-
lippus et Cassia-
nus, trib(unus) coh(ortis) I
F. m(illiariae) Bryttonum

Considerată pierdută, inscripţia a fost redescoperită şi publicată în 1972 de C. Edson [24], ceea ce i-a permis doi ani mai tîrziu lui I. I. Russu unele observaţii de ordin epigrafic şi istoric [25]. Astfel, în r. 7, Edson transcrie literele *MM AVRELL* — adică *praenomen*-ul şi *nomen*-ul fiilor guvernatorului Daciei Malvensis; în r. 8, după *Phi/lippus*, se vede un semn, considerat de G. Daux drept o frunză [26], dar identificat de I. I. Russu cu semnul pentru *centurio* [27].

Neclar a rămas pînă acum acel *F* din r. 10. Mommsen şi Mordtmann, urmaţi de D. Tudor [28], s-au gîndit la un gentiliciu — *F(lavia)* — al unităţii de britoni; apoi D. Tudor a emis părerea că „în litera *F* (pusă sub semnul întrebării de Mommsen) se poate reconstitui un *P*, în care caz propunem lectura *p(acensis)*" [29]; recent a revenit la lectura *F(laviae)*, acceptată şi de I. I. Russu [30].

Soluţia pare a fi oferită de discuţia purtată de M. P. Speidel în jurul inscripţiei de la Romula (mai sus, nr. 1). Litera stingheră de la începutul r. 10 se poate completa *F(elicis)* [31]. Lectura inscripţiei de la Thessalonic poate fi următoarea :

B(onae) F(ortunae)
M(arcum) Aurel(ium) Cassi-
anum, v(irum) e(gregium), prae-
sidem prov(inciae) Daciae
Malvensis, patrem
karissimum,
M(arci) Aurel(ii) Phi-
lippus, (centurio), et Cassia-
nus, trib(unus) coh(ortis) I
f(elicis) m(illiariae) Bryttonum
Malvensis

[23] I. H. Mordtmann, Arch.-epigr. Mittheilungen, 17, 1894, p. 117; CIL, III, 13 704; ILS, 9 009.
[24] IG, X/II, 1, nr. 147.
[25] I. I. Russu, AIIA Cluj-Napoca, 17, 1974, p. 41—45.
[26] G. Daux, BCH, 1973, p. 586—587.
[27] I. I. Russu, *loc. cit.*
[28] *OR*^{2}, p. 142; v. şi p. 273.
[29] *OR*^{3}, p. 347.
[30] *OR*^{4}, p. 333—334; I. I. Russu, *loc. cit.*
[31] Pentru analogii, vezi M. P. Speidel, *op. cit.*, p. 121.

Cel onorat cu inscripţia poartă titlul de *praeses prov(inciae) Daciae Malvensis* [32]. Asupra datei cînd şi-a exercitat mandatul, nu există date sigure : A. Stein îi data cariera cel mai devreme sub Marcus Aurelius [33]; Edson „ante medium s. III p." [34]; H.-G. Pflaum „vers 250" [35]; I. I. Russu „sigur din sec. III" [36].

I. Piso este de părere că titlul de *praeses* nu înseamnă că cel care-l poartă era guvernator independent al Daciei Malvensis ci că acesta era numai procurator financiar; „les deux tribuns [37] dédièrent l'inscription à Cassianus non pas en tant qu'officiers, subordonnés au procurateur, mais comme ses fils. Ceux-ci pouvaient exagérer l'importance de leur père, surtout qu'ils ne posèrent pas l'inscription en Dacie, mais à Thessalonike" [38]. I. I. Russu găseşte această remarcă ingenioasă [39]. Numai că nu pentru „a exagera importanţa tatălui lor" i-au acordat cei doi ofiţeri titlul de *praeses*, ci, se pare, deoarece acesta devenise curent la mijlocul secolului al III-lea, cînd, cum observa Pflaum, „le tittre de *praeses* s'impose pour désigner tous les gouverneurs de province. Le terme de *procurator* disparaît alors successivement dans les anciennes provinces équestres. . ." [40].

Cît priveşte unitatea militară, ea este identică [41] cu *cohors I Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, atestată în Dacia Inferior de diploma militară din anul 140 [42] şi de ştampila *co(ho)rs m(illiaria) B(rittonum)* de la Stolniceni [43], dar diferită de *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana* de la Bumbeşti [44].

4. Ultima notă a acestei serii se referă la cunoscuta inscripţie de la Palmyra atestînd arcaşii palmirenieni din Porolissum [45] (fig. 2):

T. Αἴλιο[ν...ἔπαρχον τῶν]
ἐν Παρολί[σσῳ τῆς ἀνωτέ-]
ρας Δακίας [κα]τε[ι]λεγμένων
τοξότων οἱ ἀπὸ τοῦ πρώτο(υ)
αὐτοῦ οὐηξί[λλ]ου τειμῆς
[χάριν]

Discuţia a pornit de la completarea r. 3 al inscripţiei care datează din timpul lui Antonius Pius [46] (înainte de 159/160, cînd formaţiunea de

[32] PIR, I², p. 299, nr. 1475.
[33] A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 87.
[34] Citat mai sus, nota 24.
[35] H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, III, Paris, 1961, p. 1067.
[36] I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 44, nota 7.
[37] De fapt, conform observaţiei lui I. I. Russu, este vorba de un centurion şi un tribun.
[38] RRH, 12, 1973, p. 1 013.
[39] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 44, nota 7.
[40] H.-G. Pflaum, *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1950, p. 116.
[41] C. C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 414, nota 25.
[42] AnnÉp, 1962, nr. 264 (= IDR, I, 13).
[43] CIL, III, 14 216[25] (= IDR, II, 560).
[44] CIL, III, 14 485 a (= ILS, 9179; IDR, II, 174). Cf. N. Gostar, ArhMold, 4, 1966, p. 183 (care era de părere că sînt trei unităţi diferite) şi D. Tudor, *OR*³, p. 347 şi *OR*⁴, p. 333 (care crede că este vorba de o singură unitate). Dar gentilicul *Aurelia* arată că unitatea din inscripţia de la Bumbeşti a fost creată cel mai devreme sub Marcus Aurelius, deci nu exista la data cînd diploma de la Palamarca (anul 140) aminteşte *cohors I Nervia Pacensis Brittonum milliaria* între trupele Daciei Inferioare.
[45] H. Seyrig, Syria, 22, 1941, p. 231 (= AnnÉp, 1947, 170).
[46] H. Seyrig, *loc. cit.*

arcaşi a fost organizată în *numerus*[47]); or, la acea dată, Porolissum nu putea face parte din Dacia Superior, deoarece încă din anul 123 este atestată provincia Dacia Porolissensis[48]. Presupunerea lui N. Gostar că lectura inscripţiei ar fi greşită în rîndul respectiv, propunînd eventual [ἐπαρχ]ίας Δακίας[49] nu s-a dovedit reală; în anul 1979 am primit din partea dr. Adnan Bounni, directorul săpăturilor arheologice din Direcţia generală a antichităţilor şi muzeelor din Damasc (Siria), un estampaj al inscripţiei aflată în muzeul din Palmyra (inv. A 987). La începutul r. 3 se disting bine literele *PAC;* de asemenea, chiar dacă acum piatra este mai ştearsă, se păstrează *praenomen*-ul şi *nomen*-ul personajului onorat, corect citite de primul editor.

În această situaţie, alături de explicaţiile ce am încercat într-o notă nu demult publicată[50], avem acum în vedere şi o completare diferită a r. 2—3 : ἐν Παρολί[σσῳ ἐκ τῆς χώ]/ρας Δακίας.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

(V^e^ série)

RÉSUMÉ

1. Inscription de Romula dédiée à l'empereur Philippe Ier et à son fils (AnnÉp, 1939, 28); rectifications : IDR, II, 327 et spécialement M. P. Speidel, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, 30, 1978, p. 119—122. Dans cette note, on rectifie de même le numéro d'ordre de la cohorte (voir p. 285).

2. Inscription de Cioroiu Nou (AnnÉp, 1959, 330; IDR, II, 141), en *Dacia Inferior;* rectifications pour les lignes 1, 6 et 7. Notre lecture : *[Dia]nae san[c/ta]e, Mercurio G[u]/bernatori e[t Genio] / stationis, A[u-(relius) Ger]/manus, spe[cul(ator) leg(ionis)]/ VII Cl(audiae) [Philip-pianae], / [li]bens an[imo...*

3. Inscription de Thessaloniki (CIL, III, 13 704; ILS, 9 009; IG, X/II, 1, n° 147; cf. I. I. Russu, AIIA—Cluj-Napoca, 17, 1974, p. 41—45) : dans la 8e ligne, I. I. Russu remarquait le signe pour *centurio*, dans la 10e nous complétons la première lettre *F(elicis).*

4. Inscription de Palmyre (H. Seyrig, Syria, 22, 1941, p. 231; AnnÉp, 1947, 170), datant de l'époque d'Antonin le Pieux. Pour les lignes 2—3, Seyrig proposait : ἐν Παρνλί[σσῳ τῆς ἀνωτέ]/ρας Δακίας. Mais on sait aujourd'hui que la Dacie Porolissensis existait déjà depuis le commencement du règne de l'empereur Hadrien (voir le diplôme de Gherla du 10 août 123 : IDR, I, 7 = Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, Londres, 1978, n° 21). C'est pourquoi on peut éventuellement compléter : τῆς χώ]ρας Δακίας.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Inscriptions de Romula (1) et Cioroiu Nou.

Fig. 2. Inscription de Palmyre: photo (Dan Perianu) et dessin (Dinu Constantiniu) d'après un estampage sur papier envoyé par le dr Adnan Bounni (Damas).

---

[47] C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427; idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 108, nr. 45.

[48] IDR, I, 7 (cf. şi 7 a).

[49] AIIA Iaşi, 11, 1974, p. 304.

[50] SCIVA, 30, 1979, 1, p. 108.

ŞTAMPILELE TEGULARE DE LA VOINEŞTI-MUSCEL (COMUNA LEREŞTI, JUD. ARGEŞ)

DE

MARIN I. BĂDESCU

Cercetări arheologice desfăşurate mai bine de un deceniu [1] la Voineşti-Muscel au scos la lumină vestigii romane inedite: terme, un castru, ştampile tegulare şi reidentificarea valului roman (Troianului), în nord-estul Cîmpulungului. Unele din aceste descoperiri au fost preluate şi utilizate de I. Bogdan Cătăniciu [2] şi D. Tudor [3].

În articolul de faţă, ne propunem să demonstrăm pe baza dovezilor arheologice de care dispunem, că alături de terme se afla şi un castru. Ipoteza acestui castru necunoscut am avansat-o încă din 1974 [4] şi am susţinut-o în 1979 [5], pe baza a două ştampile tegulare pe care le prezentăm mai jos.

I. Fragment de cărămidă, 19 ×6 ×2,5 cm; cartuş dreptunghiular incomplet, în *tabula ansata*, lat de 4 cm. Litere înalte de 2 cm; lectura: *Leg(io) XI C(laudia) [P(ia) F(idelis)]?* (fig. 1). Se păstrează la punctul muzeistic al şcolii generale „Voineşti" — nr. inv. 31.

Cronologic se încadrează la începutul secolului al II-lea e.n. şi este similară primelor tipuri de ştampile de la Drajna de Sus [6] şi Tîrgşor [7]. Prin analogie cu aceste tipuri se poate presupune că ar mai fi fost şi *Pia Fidelis.*

II. Cărămidă fragmentară, 12,5 ×10,5 ×2 cm; ştampilă în cartuş dreptunghiular, simplu, incomplet, lat de 2 cm. Litere în relief, înalte

---

[1] În toamna anului 1969, împreună cu înv. C. Becleanu şi cu un grup de elevi ai şcolii Voineşti, am iniţiat şi desfăşurat cercetări arheologice în punctul „Măilătoaia" — Malul lui Cocoş, Voineşti (com. Lereşti, jud. Argeş); cercetările au scos la lumină vestigii romane inedite.

Într-un raport trimis Institutului de arheologie Bucureşti aduceam la cunoştinţă că: ... „Pe limes Transalutanus aproape de limita sa nordică au fost descoperite ruinele unei construcţii romane: castru, castellum sau turn de apărare?"; în cel de al doilea raport (1972), adăugam: ... „Deşi este prematur, s-ar putea presupune că această construcţie ar fi servit drept terme ...".

[2] I. Bogdan Cătăniciu, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontieres romaines*, Bucureşti, Köln—Viena, 1974, p. 261, 262.

[3] D. Tudor, *OR*[4], Bucureşti, 1978, p. 255, 309 şi 320.

[4] M. Bădescu, *Termele romane de la Voineşti-Muscel*, comunicare prezentată în cadrul sesiunii anuale de comunicări ştiinţifice a Muzeului judeţean Argeş—Piteşti, 21—22 decembrie 1974.

[5] Idem, *Un nou castru pe limes Transalutanus la Voineşti-Muscel*, comunicare prezentată în cadrul celei de a X-a sesiuni de comunicări ştiinţifice a Muzeului judeţean Argeş—Piteşti, 12—13 mai 1979.

[6] Gh. Ştefan, Dacia, 11—12, 1945—1947, p. 115—144.

[7] Gh. Diaconu, *Tîrgşor, Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 11; vezi şi IDR, II, p. 235—236.

de 1,5 cm (excepţie litera *o*, care e de 0,7 cm); lectura: *[Co]h(ors) (I) Com(magenorum)* (fig. 2). Se păstrează la acelaşi punct muzeistic, cu nr. inv. 32.

Datează tot de la începutul secolului al II-lea e.n. Este asemănătoare cu cel de-al doilea tip de ştampile descoperit la Drajna [8]. Aceste

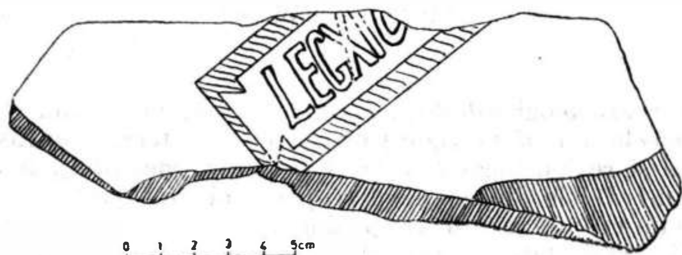

Fig. 1. Voineşti-Muscel. Cărămidă cu ştampila *Leg(io) XI C(laudia) [P(ia) F(idelis)].*

ştampile sînt dovezi care atestă, în mod cert, că termele şi castrul de la Voineşti-Muscel au fost construite de detaşamente care aparţineau legiunii XI Claudia şi cohortei I Flavia Commagenorum.

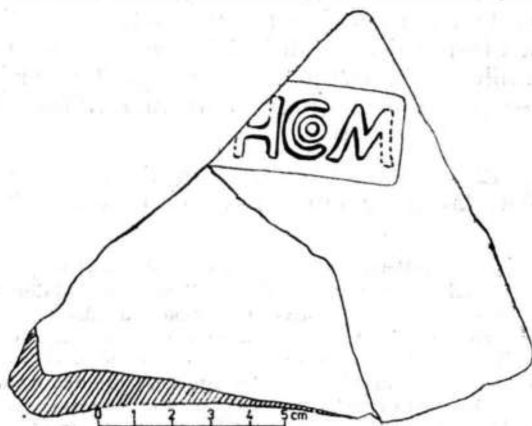

Fig. 2. Voineşti-Muscel. Cărămidă cu ştampila *[Co]h(ors) (I) Com(magenorum).*

Ştampile cu legiunea XI Claudia au fost descoperite pînă în prezent şi la alte centre: Drajna de Sus [9], Tîrgşor [10] (ambele în judeţul Prahova), iar mai recent şi la Pietroasele [11] (jud. Buzău), toate în nordul Munteniei; şi la castrele din Oltenia: Buridava [12] (Stolniceni, municipiul Rîmnicu

---

[8] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 124; vezi şi IDR, II, p. 235.
[9] *Ibidem.*
[10] Gh. Diaconu, *op. cit.*
[11] Idem, *Castrul de la Pietroasa*, în vol. Al. Odobescu, *Opere* IV, Bucureşti, 1976, p. 1 055—1 072; IDR, II, p. 236.
[12] D. Tudor, *OR*[3], SE 395; IDR, II, p. 217.

Vîlcea — jud. Vîlcea), Romula [13] (comuna Dobrosloveni, satul Reşca, jud. Olt) şi Slăveni [14] (comuna Gostavăţu, jud. Olt).

Cohors I Commagenorum este atestată la Drajna de Sus [15], Acidava (Enoşeşti, comuna Piatra Olt, jud. Olt), Romula [16] şi la Slăveni [17].

Prezenţa acestor detaşamente ale legiunii XI Claudia şi cohortei I Flavia Commagenorum în fortificaţiile amintite pune existenţa noului castru (recent confirmat [18]) în legătură cu cele din nordul Munteniei, cît şi cu cele de pe Olt. Aceasta înseamnă că, pe timpul lui Traian, întregul teritoriu al Daciei dintre Carpaţi şi Dunăre fusese prevăzut într-un sistem unitar de apărare.

Noul castru de la Voineşti-Muscel se află situat la sud-vest de terme (cca 40 m), în acelaşi punct, Măilătoaia, de pe Malul lui Cocoş ; rîul Tîrgului curge prin partea de vest, la o depărtare de cca 410 m. Castrul face parte din rîndul acelora amplasate pe vîrfuri de deal : un platou înclinat de la est la vest şi de la nord la sud, ce domină împrejurimile şi are o largă vedere spre toate direcţiile.

Faţă de principalele căi de acces se află la :

— cca 450 m NE de km 54 de pe drumul naţional 73 Cîmpulung-Braşov, punct denumit „Gardă" sau „Bariera-Voineşti", adevărată poartă de intrare în depresiunea Cîmpulungului-Muscel, dinspre est.

— cca 3 000 m NV de punctul de bifurcare a drumului naţional 73, care duce spre Braşov şi Tîrgovişte.

Raportat la linia de fortificaţii transalutană, castrul se afla situat între Jidava, cca 11 km, şi castelul de la Rucăr, cca 22 km. De acesta din urmă se leagă printr-o existenţă în timp : ambele datează de la începutul secolului al II-lea e.n. (din timpul lui Traian) ; dar se şi deosebesc : castellum-ul de la Rucăr a fost construit de cohors II Flavia Bessorum, a avut o existenţă scurtă (a fost abandonat la sfîrşitul domniei lui Traian) [19].

Castrul de la Voineşti-Muscel, aşa cum am mai arătat, a fost construit de detaşamente aparţinînd legiunii XI Claudia şi cohortei I Commagenorum şi probabil integrat ulterior în linia de fortificaţii transalutană. Ne bazăm ipoteza pe mai multe argumente :

— nu a rămas în afara valului (Troianului) ; acesta trecea pe la sud de castru, cca 1 km, situaţie asemănătoare cu a castrului de la Urlueni, comuna Bîrla — jud. Argeş [20] ;

— poziţia strategică similară cu a celui de la Breţcu, despre care prof. Paul MacKendrick consemnează : ...„Înţelegerea încheiată de Hadrian prin care tribul local al roxolanilor era plătit, de fapt, să renunţe la ostilităţi fac de aici înainte inutilă menţinerea acestor castre. Pe de altă parte Angustia (acum Breţcu), castrul care păzea accesul prin pasul

---

[13] D. Tudor, *OR*³, p. 340.

[14] *Ibidem*, SE 443; IDR, II, p. 208.

[15] Gh. Ştefan, *op. cit.*, p. 225; IDR, II, p. 235.

[16] D. Tudor, *op. cit.*, p. 347.

[17] *Ibidem*, p. 308.

[18] M. Bădescu, *op. cit.*; vezi şi D. Tudor, *OR*⁴, p. 309; C. C. Petolescu, M. Bădescu, T. Cioflan, „Secera şi Ciocanul", nr. 6 540, din 8 august 1980.

[19] D. Tudor, *op. cit.*; I. Bogdan Cătăniciu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 277—288.

[20] D. Tudor, *op. cit.*, p. 298.

Oituz în provincia Dacia, era important din punct de vedere strategic şi nu se putea renunţa la el"[21].

Acelaşi lucru se poate spune şi despre castrul de la Voineşti-Muscel, care avea misiunea să asigure paza celei mai lesnicioase şi importante căi de legătură dintre Muntenia şi Transilvania prin pasul Bran, după abandonarea burgului de la Rucăr.

Cu castrul Jidava se afla, după opinia noastră, într-o strînsă legătură şi nu ne îndoim de existenţa lor simultană şi nu excludem prezenţa şi chiar construcţia acestui castru de detaşamente ale aceleiaşi legiuni XI Claudia.

De fapt, o astfel de ipoteză o întîlnim şi la I. Bogdan Cătăniciu care consideră că : ...,,Dintre castrele de pe linia de fortificaţii transalutană, cel de la Jidava ar putea avea începutul deja în timpul lui Traian"[22].

Nu vrem să exagerăm importanţa recentelor descoperiri arheologice din nord-vestul Munteniei, însă prezenţa certă a unor unităţi militare ale legiunii XI Claudia şi cohors I Commagenorum are, după opinia noastră, o mare valoare documentară. Tocmai lipsa unor astfel de dovezi a dat naştere la controverse în problema vestului Munteniei.

Acum, în lumina acestor noi descoperiri arheologice, sîntem înclinaţi să credem că ne aflăm mult mai aproape de a da un răspuns, cu un grad mai mare de certitudine, la unele aspecte, neelucidate încă, cu privire la vestul Munteniei şi împărtăşim opiniile acelor istorici şi arheologi care consideră că mai există aspecte care necesită noi interpretări şi precizări[23].

Cercetarea vestigiilor romane de la Voineşti-Muscel se află în fază incipientă şi vor fi necesari ani de investigaţii. Dar, ceea ce deja a fost dat la lumină constituie preţioase dovezi care împing cu un pas înainte cunoaşterea, atît de complexă, a vieţii daco-romane, în zone de interferenţă cu lumea dacică rămasă în afara graniţelor provinciei Daciei romane.

În concluzie, recentele descoperiri arheologice din nord-vestul Munteniei (Voineşti-Muscel) aduc date noi despre această zonă, adaugă încă un castru celor 14 descoperite pînă acum pe linia de fortificaţii transalutană[24]; numărul termelor se ridică acum la trei : Săpata de Jos[25], Voineşti[26] şi Rucăr[27], iar cel al ştampilelor tegulare s-a mărit, numărul acestora fiind pînă acum destul de sărac[28], şi s-a confirmat existenţa noului castru şi a termelor.

---

[21] Paul MacKendrick, *Pietrele dacilor vorbesc*, Bucureşti, 1978, p. 106.

[22] I. Bogdan Cătăniciu, *op. cit.*, p. 285.

[23] Em. Popescu, Eug. Popescu, Studii şi comunicări, Piteşti—Argeş, 1968, p. 77—78; vezi şi Materiale, 9, 1970, p. 262.

[24] Gr. Tocilescu, Mss Acad. R.S.R., col. 5 139, p. 14—21; vezi şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 258—309.

[25] *Ibidem*, p. 323.

[26] M. Bădescu, comunicare, 1974; vezi şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 320.

[27] I. B. Cătăniciu, *op. cit.*, p. 277.

[28] IDR, II, p. 233—246.

ESTAMPILLES SUR BRIQUES DÉCOUVERTES À VOINEŞTI MUSCEL (COMM. DE LEREŞTI, DÉP. D'ARGEŞ)

RÉSUMÉ

Le complexe archéologique (thermes et castrum) romain de Voineşti-Muscel représente les plus récentes découvertes archéologiques de cette zone de la Grande Valachie — son caractère inédit, de même que sa position stratégique dans le cadre du système défensif romain en font un objectif archéologique de premier ordre. Son importance tient dans les implications qu'il aura sur toute la situation dans l'ouest de la Grande Valachie : — cette découverte apporte de nouvelles données sur cette zone ; — pour la première fois est attestée la présence d'unités militaires appartenant à la Légion XI Claudia et à la Cohorte I Flavia Commagenorum ; — un nouveau castrum s'ajoute aux 14 castra découvertes jusqu'à présent ; — le nombre des thermes est passé à 3 ; — et, fait très important, ce nouveau complexe semble confirmer l'hypothèse récente d'une ligne de fortifications transalutaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Voineşti-Muscel. Brique à l'estampille *Leg(io) XI C(laudia) [P(ia) F(idelis)]*.
Fig. 2. Voineşti-Muscel. Brique à l'estampille *[Co]h(ors) (I) Com(magenorum)*.

O NOUĂ UNITATE MILITARĂ ATESTATĂ LA AEGYSSUS

DE

ANDREI OPAIŢ

În timpul campaniei de săpături efectuate în vara anului 1980 în cetatea Aegyssus (Tulcea), cu ocazia curăţirii săpăturii a fost descoperit un fragment de cărămidă ştampilată.

Contextul arheologic în care a fost găsită se poate încadra între mijlocul şi sfîrşitul secolului al III-lea. Ştampila este afectată de spargerea cărămizii, lipseşte partea ei terminală, dar literele şi cifrele păstrate sînt perfect lizibile. Dimensiunile cartuşului sînt de 11 cm ×3 cm. Ştampila are următorul conţinut : *CH II F BR*, lectura pe care o propunem fiind *C(o)h(ors) II F(lavia) BR[ittonum] [Alexandriana]*.

O scurtă trecere în revistă a istoriei pe care a avut-o această unitate militară credem că ar fi în măsură să ne edifice mai mult asupra importanţei acestei descoperiri, precum şi asupra datării şi titulaturii pe care am presupus-o.

Înfiinţarea cohortei, după supranumele pe care îl poartă, s-a produs în epoca Flaviilor.

Prima atestare sigură a unităţii în armata Moesiei Inferior este dată de diploma din 14 aug. 99 [1]. La acea dată probabil aparţinea forţelor de dispersiune a legiunii I Italica, iar castrul ei, după unii autori, era la Durostorum [2], unde a staţionat pînă în anul 107 cînd în locul cohortei II Flavia Brittonum vine Legiunea a XI-a Claudia.

Amplasarea cohortei în castrul de la Durostorum se sprijină pe descoperirea a două inscripţii funerare ale unor ostaşi din această unitate (CIL, III, 6 152, 7 478). A. Aricescu, în ciuda rezervelor exprimate iniţial faţă de prima inscripţie, cu privire la cantonarea cohortei la Durostorum, în continuare acceptă amplasarea acestei unităţi militare la Durostorum [3].

În epoca Hadrian — Antonius Pius, unitatea lipseşte din cele două diplome, de la Tîrnovo a. 138 [4] şi Brestovene (anii 154—157) [5], fie datorită întîmplării fie a lacunelor diplomelor. Cohorta în mod sigur continuă să facă parte din armata Moesiei Inferior deoarece din acest timp se cunosc urmele de activitate lăsate de un detaşament al acestei unităţi militare, la *Oescus* [6] — (Ghighen).

Unitatea este prezentă şi în *cursus honorum* al lui M. Maenius Agrippa, ce datează din epoca lui Hadrian, descoperit la Camerini [7], care

---

[1] CIL, XVI, 45.

[2] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 33—34. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna 1951, p. 172; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Praga, 1978, p. 21—22, nr. 60/23; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977, p. 79.

[3] A. Aricescu, *op. cit.*, p. 48.

[4] CIL, XVI, 83.

[5] IzvestijaVarna, 9, 1953, p. 61—68.

[6] V. Beševliev, *Epigrafski prinosi*, Sofia, 1952, p. 56, nr. 91; J. Beneš, *op. cit.*

[7] CIL, XI, 5 632.

a avut şi funcţia de *praefectus* al acestei cohorte numită aici şi „*equitata*". Tot din epoca lui Hadrian cohorta apare într-o inscripţie al cărei loc de descoperire este necunoscut [8].

Ultima menţionare a acestei cohorte este în inscripţia descoperită la Sexaginta Prista. Ea datează din a. 230 şi a fost pusă cu ocazia reparării băilor castrului [9]; unitatea poartă acum şi denumirea de „alexandriana" după numele împăratului Severus Alexander. Este dealtfel singura localizare sigură a castrului acestei unităţi militare la Sexaginta Prista, la inscripţia aceasta făcînd referire toţi cercetătorii [10] atunci cînd vorbesc şi de castrul din secolul al II-lea al cohortei.

Cam acestea erau datele care se cunoşteau despre activitatea în secolele II—III a cohortei II Flavia Brittonum. Descoperirea la Aegyssus, într-un context arheologic din a doua jumătate a secolului al III-lea, a ştampilei acestei cohorte vine să demonstreze mutarea după anul 230 a cohortei la Aegyssus, probabil ca urmare a necesităţii întăririi acestui sector de *limes.*

Desigur, există şi ipoteza ca la Aegyssus să fi fost trimis numai un detaşament al acestei cohorte, unitatea continuînd să cantoneze la Sexaginta Prista. În acest caz ar trebui să avem o atestare a cohortei la Sexaginta Prista post 230, or, singura prezenţă a acestei unităţi militare în a doua jumătate a secolului al III-lea o avem deocamdată la Aegyssus.

Ştampila pe care am prezentat-o întregeşte imaginea despre sistemul defensiv al Moesiei Inferior în secolul al III-lea e.n. fiind în acelaşi timp în afară de *vexillatio Aegysse(n)sis* din secolul al IV-lea, cea de-a doua unitate militară atestată epigrafic la Aegyssus.

UNE NOUVELLE UNITÉ MILITAIRE ATTESTÉE À AEGYSSUS

RÉSUMÉ

L'auteur présente un fragment de brique estampillée découvert à Aegyssus (Tulcea) Sa date de fabrication se situe entre le milieu et la fin du IIIe siècle. Les dimensions du cartouche sont de 11×3 cm. On y lit l'inscription : CH II F BR. La lecture qu'en propose l'auteur est la suivante : *C(o)h(ors) II F(lavia) BR[ittonum].*

[8] CIL, III, 7 594.
[9] CIL, III, 7 473.
[10] Vezi nota 2.

UN VAS BIZANTIN DE CULT DESCOPERIT LA IAŞI*

DE

VICTOR MACARIE

În vara anului 1968, cu prilejul lucrărilor de fundaţie necesare liniei de tramvai din strada Banu, într-un punct situat între Liceul naţional „Mihail Sadoveanu" şi Grădiniţa de copii nr. 13, a fost scos la suprafaţă, de către lama unui buldozer, un mic vas bizantin de cult. Piesa a fost recuperată de către elevul Popa Gheorghe, aflat la faţa locului la muncă patriotică, care ni l-a pus mai tîrziu la dispoziţie.

Din relatările descoperitorului reiese că vasul se afla la o adîncime de circa 1,20 m, împreună cu resturi ceramice care nu au fost însă adunate.

În momentul descoperirii sale vasul, lucrat din plumb, prezenta unele deformări, astfel că elevul amintit a încercat, reuşind în bună măsură, să-l readucă la forma iniţială, cu excepţia părţii de la gură, din care o porţiune lipseşte.

Vasul are formă de ploscă, cu corpul destul de aplatizat şi cu gîtul în formă aproximativ de pîlnie, gura fiind ovală în circumferinţă. De o parte şi de alta a locului unde se îmbină corpul cu gîtul, vasul este prevăzut cu două torţi mici pentru suspendare. Înălţimea vasului este de 8,1 cm, diametrul corpului de 5,6 cm, iar distanţa dintre pereţi de 0,9 cm (fig. 1).

După cum am mai menţionat, vasul a fost lucrat din plumb prin turnare şi, prin acelaşi procedeu, ornamentat pe corp şi parţial pe gît. Pe o parte a corpului într-un chenar circular, alcătuit din linii duble şi triple dispuse în zigzag, a fost înscrisă o cruce dublă (gemina) cu braţele inegale şi simple. Pe cealaltă parte a vasului, în mijloc, se află de asemenea o cruce, mai mică, simplă, cu braţele egale şi mai late, ornamentate fiecare cu cîte un cerculeţ, avînd în mijloc un punct. Crucea este înscrisă într-un chenar circular format din două linii simple cu puncte între ele, mărginit de un alt chenar alcătuit din linii oblice imitînd un şnur şi acesta, la rîndul lui, de un al treilea ornat cu linii dispuse în reţea. Pe gît, în porţiunea care s-a păstrat, se află două linii simple paralele, orizontale, care unesc cele două urechiuşe laterale. Întregul decor este lucrat prin turnare în relief.

Astfel de vase, purtînd de obicei numele de *ampulla* sau *eulogia* [1], au apărut în cursul secolelor V—VI e.n. în diferite provincii ale Imperiului bizantin, îndeosebi în Palestina, Siria şi Egipt, dar şi în Asia Mică şi

---

* Mulţumim şi pe această cale cercetătorului ştiinţific principal dr. Dan Gh. Teodor pentru preţiosul ajutor acordat la alcătuirea prezentei lucrări.

[1] Klaus Wessel, *Ampullen*, în *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, 1, Stuttgart, 1963, p. 138—142; idem, *Eulogia*, în *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, 11, Stuttgart, 1968, p. 427—434.

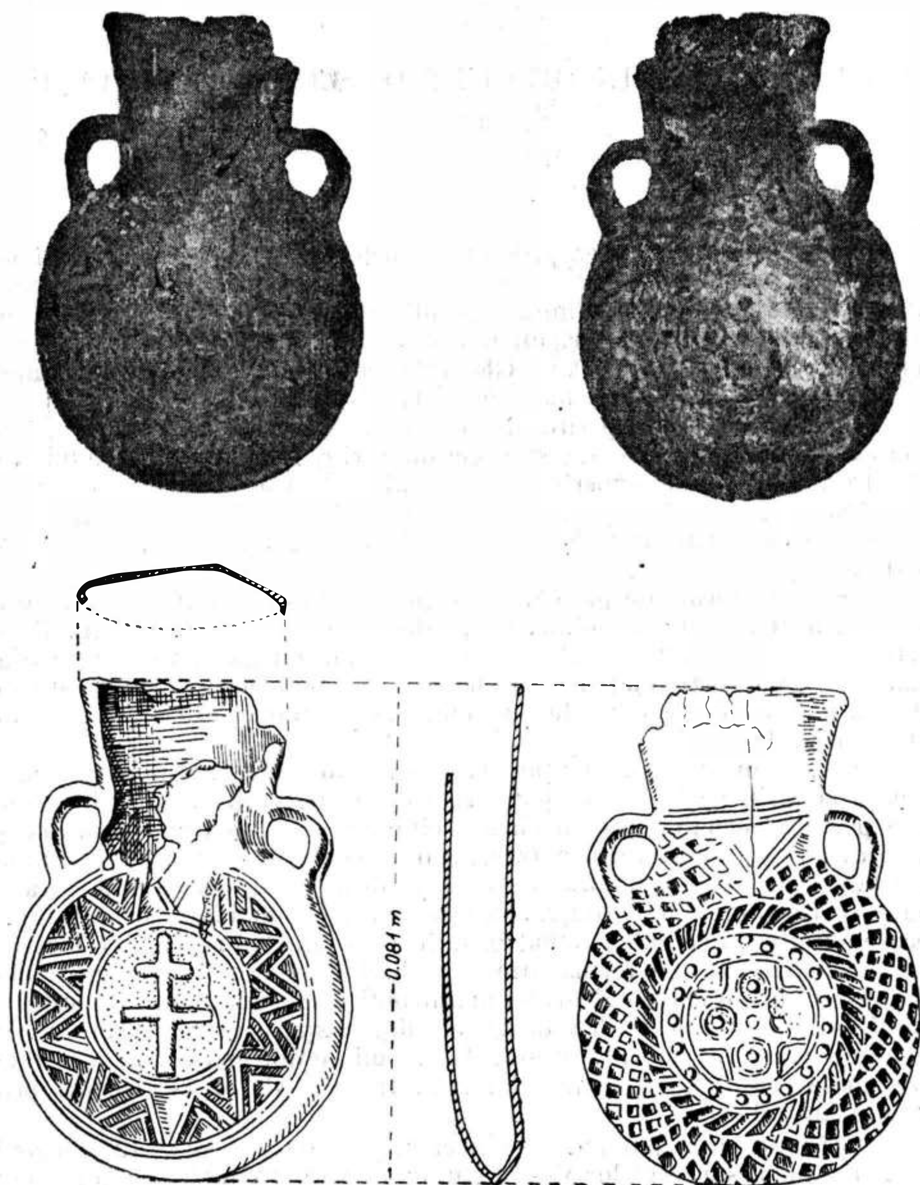

Fig. 1. Vasul bizantin de cult descoperit la Iași.

chiar în Crimeea, răspîndindu-se apoi prin misionari sau pelerini în numeroase regiuni [2].

[2] F. X. Kraus, *Geschichte der christlichen Kunst*, I, Freiburg, 1896, p. 524; O. M. Dalton, *Byzantine art and archaeology*, Oxford, 1911, p. 623—625; G. de Jerphanion, *La voix des monuments*, I, Paris, 1930, p. 44—45, 159—161—162, 179—192; K. Wessel, *op. cit.* 1, p. 141—142; Idem, *op. cit.*, 11, p. 430—434.

Vase de acest tip, care conţineau fie ulei sfînt de la Ierusalim şi Bethleem, fie apă sfinţită şi chiar sîngele scurs de la unii sfinţi şi martiri creştini au fost lucrate mai ales din sticlă şi lut (teracotă), dar şi din plumb şi chiar din metale preţioase (argint) [3].

Cele mai multe exemplare sînt ornamentate cu motive decorative geometrice şi vegetale şi au pe suprafaţa corpului, înscrise în medalioane circulare, figuri de sfinţi, monograme creştine şi inscripţii. Personajul cel mai obişnuit redat în medalioane este sf. Mina, dar destul de des apar şi sfinţii Petru, Teodor şi Tecla şi chiar unele scene din viaţa lui Iisus. Pe alte exemplare se află diferite imagini de bărci, cruci, arbori, stele, fructe, unele nu întotdeauna uşor de identificat [4].

Aceste vase produse cu începere din secolele V—VI e.n. în atelierele unor sanctuare creştine, ca acelea de la Ierusalim, Bethleem, Alexandria, Constantinopol, Atena, Chersones şi altele erau purtate de misionarii creştini sau de pelerinii care şi le procurau cu prilejul vizitelor în „ţara sfîntă" şi aveau o funcţie profilactică şi apotropaică. Lichidul sfinţit păstrat în ele slujea adeseori misionarului la ritualurile legate de creştinare [5].

Vasul descoperit la Iaşi, unic deocamdată pe teritoriul României, ca factură, formă de ornamente, prezintă, fără îndoială, o importanţă deosebită, el constituind o preţioasă mărturie referitoare la relaţiile dintre Bizanţ şi populaţia veche românească de la nordul Dunării de Jos. Caracteristicile de decor ale chenarelor sînt întîlnite dealtfel încă din secolele V—VI e.n. pe ramele unor oglinzi de plumb bizantine de la noi din ţară [6], ca şi elementele creştine înscrise în cele două medalioane de pe suprafeţele corpului, îndeosebi crucea dublă cu braţele inegale [7].

În ceea ce priveşte forma şi dimensiunile, piese asemănătoare sînt atestate încă din secolele V—VII e.n., cum este exemplarul descoperit în Africa de Nord şi păstrat în muzeul Louvre [8] sau unele vase, probabil cu aceeaşi funcţie, lucrate din lut, descoperite la Constanţa şi datînd tot din aceeaşi vreme [9]. Cea mai apropiată analogie este vasul de plumb datînd din secolul al XI-lea e.n. descoperit la Tîrnovo, în Bulgaria [10]. Unele apropieri se găsesc şi printre vasele cu aceeaşi destinaţie, lucrate din argint, din cunoscutele tezaure de la Monza şi Bobbio şi ele tot de provenienţă palestiniană [11].

Pe baza caracteristicilor sale şi a analogiilor amintite, sîntem de părere că vasul de cult creştin descoperit la Iaşi poate fi datat mai curînd în secolele X—XI e.n., cu precizarea că o datare chiar mai timpurie nu este cu totul exclusă.

Descoperirea unui asemenea vas bizantin de cult creştin pe teritoriul municipiului Iaşi nu este, după părerea noastră, cu totul întîmplătoare.

---

[3] K. Wessel, *op. cit.* 1, p. 139—140.

[4] É. Coche de la Ferté, *Ampolla (ampulla)*, în *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale*, I, Roma, 1958, p. 327—328.

[5] A. Grabar, *Ampoules de Terre Sainte (Monza-Bobbio)*, Paris, 1958, p. 63.

[6] D. Tudor în Dacia, N. S., 3, 1959, p. 416—426, fig. 1/6, 7 a, 8; 2/9—10, 5/315.

[7] *Lexikon für Theologie und Kirche*, vol. VI, Berlin, 1934, col. 242—243.

[8] É. Coche de la Ferté, *op. cit.*, p. 328, fig. 467.

[9] R. Vulpe şi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968, p. 494, fig. 52/1.

[10] A. Pisarev, ArheologiaSofia, 18, 1976, 1, p. 46—50.

[11] A. Grabar, *op. cit.*, p. 63—64.

După cum se ştie, pe teritoriul actual al Iaşiului şi în imediata lui apropiere au fost descoperite numeroase urme de locuire datînd din secolele IX—XI e.n., cum sînt acelea din cartierul Frumoasa [12], Ciurchi [13], din cartierul Bariera Cîrlig[14] şi de la „Crucea lui Ferenţ", în cartierul Nicolina[15].

De asemenea, din imediata apropiere a oraşului Iaşi provin şi unele elemente bizantine datînd din această vreme dintre care mai importante sînt o monedă de bronz de la Roman al III-lea Arghyros aflată la Miroslava [16], o cruciuliţă din plumb şi unele fragmente ceramice din caolin descoperite în nivelul secolelor X—XI la Hlincea Iaşi [17].

Toate aceste descoperiri arată că aici, pe aceste meleaguri, exista o numeroasă populaţie care, ca şi în restul teritoriului carpato-dunărean, avea strînse şi multiple legături cu Imperiul bizantin. Consecinţă directă a acestor relaţii, vasul bizantin de cult constituie totodată o dovadă în plus despre existenţa unor creştini în cadrul comunităţilor săteşti din zona municipiului Iaşi, avînd strînse legături cu Bizanţul şi în acest domeniu, aşa cum dealtfel au fost atestaţi şi în alte multe locuri din această parte a ţării [18].

UN VASE BYZANTIN DE CULTE DÉCOUVERT À JASSY

RÉSUMÉ

En 1968 on a découvert occasionnellement à Jassy un petit vase byzantin de culte en plomb. Le vase constitue une ampulla chrétienne. D'après la forme, les dimensions et les ornements, on date le vase des Xe—XIe siècles de n.è. Il constitue un témoignage de plus des relations existant entre les Byzantins et la population autochtone du Nord du Bas-Danube.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Le vase de culte découvert à Jassy.

---

[12] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi E. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 202.

[13] *Ibidem*, p. 201—202.

[14] *Ibidem*, p. 204.

[15] *Ibidem*, p. 202—203.

[16] D. Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 120.

[17] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 124; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978, p. 113.

[18] D. Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 124; idem, *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 50, 1974, 7—8, p. 561—573; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, p. 107—108, 110, 133; G. Coman, Danubius, 5, 1971, p. 75—80; I. Mitrea, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 159—160.

COLOCVIUL IX

În zilele de 18—19 decembrie 1980, Institutul de arheologie, prin grija secţiei de istoria orînduirii comunei primitive, a organizat COLOCVIUL IX, cu tema: *Civilizaţia geto-dacilor de la începuturile ei şi pînă la cucerirea romană.* La această manifestare ştiinţifică, devenită tradiţională, au participat, cu rapoarte şi comunicări, specialişti de la Institutul de arheologie, de la institutele de istorie şi arheologie de la Iaşi şi Cluj-Napoca, Muzeul de istorie al R. S. România şi de la muzeele: Cluj-Napoca, Satu Mare, Baia Mare, Bîrlad, Brăila, Constanţa, Olteniţa, Alexandria, Govora şi Reşiţa. În cursul lucrărilor sesiunii au fost prezentate 5 rapoarte şi 13 comunicări.

În raportul: *Probleme ale cronologiei civilizaţiei geto-dacice clasice,* Mircea Babeş, pe baza studierii a numeroase materiale, ajunge la concluzia că aceasta s-a constituit către mijlocul sec. al II-lea î.e.n. şi poate fi împărţită în trei perioade: I (mijlocul sec. II — mijlocul sec. I î.e.n.); II (mijlocul sec. I î.e.n. — mijlocul sec. I e.n.) şi III (pînă la cucerirea romană).

Ion Glodariu (Cluj-Napoca): *Considerente privind cronologia epocii Latène tîrzii în Dacia.* În raport sînt scoase în evidenţă o serie de elemente specifice perioadei, anume: sporesc construcţiile de piatră, s-au înălţat fortificaţiile principale, iar unele aşezări au planuri complicate, reflectînd apariţia sigură a unor aşezări urbane.

Vladimir Iliescu în raportul: *Geţii şi dacii în tradiţia istorică antică* a arătat că spre deosebire de geţi, care sînt amintiţi încă din sec. al V-lea î.e.n., dacii sînt menţionaţi foarte tîrziu în izvoarele scrise ale vremii, oglindind faptul că este vorba de numele unui trib sau uniuni tribale, care în acea perioadă s-a impus din punct de vedere militar şi politic şi numele respectiv a fost extins şi la alte comunităţi înrudite, de pe un teritoriu vast.

Vlad Zirra: *Elemente de cultură vest Latène în civilizaţia daco-getică din sec. I î.e.n.* La sfîrşitul secolului II î.e.n. s-au folosit în continuare unele obiecte de tip Latène tîrziu, cum sînt: piese de săbii, umbo de scut, brăţări cu demi ove. În sec. I î.e.n. elementele amintite sînt de două feluri: unele de import şi altele imitate de localnici.

Constantin Preda: *Raporturile geţilor de pe valea Oltului Inferior cu lumea greco-romană.* Autorul a studiat numeroase materiale din cîteva aşezări pe care le-a săpat în regiunea amintită şi a ajuns la concluzia că diferite categorii ceramice şi alte obiecte sudice nu reflectă o simplă influenţă, ci, mai cu seamă, elemente absorbite, adaptate la necesităţile locale. Prin urmare, nu este vorba de o preluare pasivă a unor elemente străine, ci de o preluare activă, cu modificarea lor, prin imprimarea unor caractere specifice locale.

Au atras atenţia, prin bogăţia datelor aduse în discuţie, alte trei comunicări importante. Rezultatele săpăturilor de la Zimnicea, efectuate de Alexandrina Alexandrescu, au permis cunoaşterea multilaterală a culturii materiale, precum şi a ritului funerar al comunităţilor geto-dacilor din preajma Dunării. Aspecte semnificative, valoroase, pentru cunoaşterea circulaţiei monetare din epoca geto-dacică, din sudul Moldovei, au rezultat din analiza lotului masiv de monede descoperite la Poiana, expuse în comunicarea lui Bucur Mitrea. Bogata necropolă de la Bugeac, studiată de Mihai Irimia (Constanţa), a făcut posibilă dezvăluirea unei părţi apreciabile din cultura materială a comunităţilor din sud-vestul Dobrogei şi obiceiurile lor funerare. Prof. D. Berciu, în continuarea cercetărilor sale de la Ocniţa, din mulţimea materialelor felurite strînse a reuşit să completeze o inscripţie despre basileul Tiamarkos, descoperită mai demult.

Celelalte comunicări prezentate de: Al. Vulpe, Petre I. Gh. (Govora), Magda Tzony, George Trohani, Ion Spiru (Alexandria), Adrian Rădulescu, N. Georgescu şi M. Bărbulescu (Constanţa), Emil Moscalu, Nicolae Conovici şi Marian Gumă (Reşiţa) au adus contribuţii utile la cunoaşterea culturii materiale din mai multe complexe din Dobrogea, Muntenia, Oltenia şi Banat.

Specialiştii din întreaga ţară, prezenţi în număr apreciabil, au audiat lucrările prezentate, au luat parte la discuţii, au avut posibilitatea să se cunoască şi să facă un bogat schimb de idei cu privire la cercetarea arheologică a epocii geto dacilor, din diferite regiuni ale ţării.

Eugen Comşa

ROMAN KENK, *Studien zum Beginn der jüngeren römischen Kaiserzeit in der Przeworsk-Kultur, dargestellt am Beispiel der Gräberfelder von Chorula und Spicymierz*, în Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 58, 1977, p. 161—446, Frankfurt am Main, 1977.

Spre deosebire de K. Godlowski, care pentru alcătuirea sistemului său cronologic analizase un spațiu foarte vast, practic teritoriul Europei centrale situat între Elba-Nemuna-Dunărea mijlocie și Carpații nordici, reușind în cele din urmă să ne ofere o imagine sugestivă și lămuritoare a evoluției diferitelor complexe culturale din acest spațiu, de la jumătatea secolului al II-lea și pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea [1], lucrarea lui R. Kenk, prezentată ca teză de doctorat la Universitatea din Kiel, își propune analiza aprofundată a începutului perioadei romane imperiale recente (prescurtare: PRIR) în cadrul culturii Przeworsk (în linii mari teritoriul Poloniei centrale și de sud, situat între Vistula, Warta și Odra).

Studiul lui R. Kenk se bazează pe analiza cronologică minuțioasă a două necropole reprezentative din aria apuseană a culturii Przeworsk: necropola de la Chorula, powiat Krapkowice, de pe malul drept al Odrei (granița apuseană a culturii) și necropola de la Spicymierz, powiat Turek, de pe Warta (granița de nord a culturii). Alegerea celor două necropole a fost condiționată de varietatea tipologică apreciabilă a inventarului funerar și de poziția lor cronologică, în sensul că ultima fază a necropolei de la Chorula se suprapune cu începutul necropolei de la Spicymierz. Din punct de vedere metodologic procedeul este foarte avantajos. Se obține astfel o structurare internă a materialului arheologic, care va fi apoi verificată pe bază de analogii, pe un spațiu foarte larg, atît în cadrul culturii Przeworsk, cît și în afara ariei ei de răspîndire.

Prima parte a lucrării este dedicată analizei interne a necropolei de la Chorula. Urmărind răspîndirea diferitelor piese de inventar pe planul necropolei, între care un rol decisiv revine fibulelor, pieselor de armament (umbouri de scut, pinteni, vîrfuri de lance), apoi catarame și ceramică, ca și a altor tipuri mai puțin importante, dar și conexiunea lor reciprocă, reflectată printr-o tabelă lămuritoare, R. Kenk reușește să stabilească trei etape cronologice: Chorula I, Chorula II și Chorula III.

Din cauză că relațiile combinatorii ale diferitelor tipuri sînt, din punct de vedere statistic nesatisfăcătoare, ceea ce face ineficientă folosirea metodei statistico-combinatorii, s-a utilizat mai mult principiul chorologic și apoi legăturile pe care cele mai sensibile dintre piese, reprezentate prin fibule, le au cu celelalte tipuri ale pieselor de inventar. Analiza a scos mai departe în evidență că unele piese, cum sînt de exemplu cataramele, sînt numai condiționat de folosit, iar altele, cum ar fi diferitele tipuri ale ceramicii lucrate cu mîna, sînt irelevante pentru obținerea unei structuri cronologice. De altă parte trebuie arătat că ceramica lucrată cu mîna de culoare neagră cu ornamente lustruite apare mai ales în faza veche a necropolei, în timp ce ceramica lucrată cu mîna din pastă zgrunțuroasă, aspră, mai ales în faza nouă.

În schimb combinația fibulelor cu armele a relevat utilitatea diverselor tipuri de armament pentru elucidarea problemelor de cronologie. În legătură cu tipologia armelor este, cred, util de menționat criteriul folosit pentru stabilirea tipologiei vîrfurilor de lance și care se bazează pe raportul dintre lungimea frunzei și a tubului de înmănușare și lungimea vîrfului de lance.

Faza Chorula I, situată în partea centrală a necropolei, este definită prin fibule de tip Alm IV, 79; Alm V ser. 11, 116—117; Alm V, 132; Alm V ser. 8, 124 și Alm II, 43; de umbourile de scut de tip Chorula a (= Jahn 7b); Chorula b(= Jahn 7a/b); mînerele de scut de tip Chorula a(= Jahn 9); Chorula b(= Jahn 9); de pintenii de tip Chorula b, de cataramele de tip Chorula a și Chorula c (ultimul cu toate că este important și cu toate că se folosește principiul chorologic, nu este cartat) și apoi de pieptenii dintr-o singură bucată (fig. 35/1—15).

Faza Chorula II, situată mai ales în partea de est a necropolei, considerată ca o fază de trecere, este definită de mormintele (*toate de femei* — s.n.) cu fibule Alm II, 41 și Alm V ser. 1, 96, la care se pot adăuga și cuțitele de tip „Griffdornmesser". Răspîndirea celor două tipuri de fibulă nu este unitară.

[1] K. Godlowski, *The Chronology of the late Roman aud early Migration periode in Central Europe*, Prace Arch, 11, 1970.

Astfel, în timp ce fibula Alm II, 41 (2 exemplare) se găseşte numai în zona de vest a necropolei, fibula de tip Alm V ser. 1,96 apare de două ori în partea de apus, de două ori în partea centrală (= Chorula I) şi de două ori în partea de răsărit (= Chorula III), ceea ce ne face să nu vedem, pentru necropola de la Chorula, în tipul de fibulă Alm V ser. 1, 96 un tip reprezentativ. Dealtfel din asocierile pe care acest tip de fibulă le prezintă cu alte tipuri de fibulă, reiese conexiunea lui atît cu fibule caracteristice fazei Chorula I cît şi cu fibule mai noi (Kenk, p. 313 nota 523), ceea ce este ilustrat, după părerea mea, şi de răspîndirea lui pe întreaga suprafaţă a necropolei. Prezenţa fibulelor numai în cadrul mormintelor de femei exclude posibilitatea unei asocieri cu piese de armament sau garnituri de centură, care, aşa cum s-a văzut la analiza fazei Chorula I, sînt sensibile şi se pretează foarte bine la alcătuirea unei cronologii. Totuşi, pentru conturarea unei faze de trecere pledează, judecînd după răspîndirea diferitelor tipuri pe planul necropolei, următoarea situaţie: scade ceramica lucrată cu mîna de culoare neagră cu ornamente lustruite şi creşte procentual ceramica lucrată cu mîna din pastă aspră zgrunţuroasă, dispariţia pieptenilor dintr-o singură bucată, scăderea numerică a pieptenilor din mai multe bucăţi şi apariţia pieptenilor din trei bucăţi, care vor deveni preponderenţi în faza următoare. Elementele caracteristice ale fazei sînt ilustrate la fig. 35/16—17.

Faza Chorula III se afla concentrată mai ales în partea de apus a necropolei şi este ilustrată prin următoarele tipuri conducătoare: fibule de tip Alm VI, 158 (fibula cu piciorul întors pe dedesubt dintr-o singură bucată), de variante ale fibulelor cu resort-arbaletă şi portagrafă înaltă (Alm VII), apoi umbouri de scut de tip Chorula d(= Jahn 7a); Chorula e(= Jahn 8), minere de scut de tip Chorula e (= Jahn 9), vîrfuri de lance de tip Chorula d, apoi cuţite de tipul „Griffangelmesser", unele de tipuri de limbi de curea şi piepteni din trei bucăţi (fig. 35/18—27). Tot în cadrul zonei ocupate de faza a treia au apărut şi cîteva fragmente de *terra sigilata*. Ceramica lucrată cu mîna din pastă aspră este dominantă, ilustrînd astfel un proces care începuse în faza de trecere. Lipseşte în schimb ceramica lucrată la roată (de pe întreaga suprafaţă a necropolei s-a recoltat numai un singur fragment lucrat la roată, al cărui context nu a putut fi însă precizat).

Înarmat cu rezultatele schiţate mai sus, R. Kenk poate trece la analiza necropolei de la Spicymierz. Lipsa planului necropolei a îngreunat în mod considerabil o valorificare chorologică. Impasul este depăşit într-un fel, prin folosirea unei reţele de patrate cuprinzînd numerele mormintelor. Cartarea diferitelor tipuri ale pieselor de inventar a pus în evidenţă: „gruparea unor tipuri anumite, la o numerotare de la 2 la 274, la numere de morminte apropiate între ele" (p. 231), de unde s-a tras concluzia că numerotarea mormintelor corespunde în linii mari cu evoluţia cronologică a necropolei, ceea ce reprezintă un fericit caz de excepţie în cercetarea arheologică. Un alt ajutor pentru rezolvarea problemelor de cronologie îl oferă ceramica lucrată la roată, care la Chorula lipseşte, dar care la Spicymierz este prezentă în 47 de morminte. După cum s-a demonstrat cu alte prilejuri, ceramica lucrată la roată apare într-o fază tîrzie a PRIR ale culturii Przeworsk, „nu înainte de mijlocul secolului al III-lea" (p. 248). Plecînd de la această realitate, asocierile ceramicii la roată oferă alte posibile criterii cronologice. Ceramica lucrată la roată de la Spicymierz este modelată dintr-o pastă fină, de culoare roşie, gălbui roşiatică şi brună. Lipsesc ornamentele lustruite, iar ceramica la roată din pastă zgrunţuroasă este prezentă numai din descoperiri izolate (fragmente de oale şi de vase de provizii).

Tipologia fibulelor de la Spicymierz şi raportarea ei la situaţia de la Chorula a permis definirea a trei orizonturi de fibule. Astfel primul orizont (= Chorula II) este reprezentat de 7 fibule de tip Alm II, 41 şi o fibulă Alm V ser. 8, 129. Al doilea orizont de fibule (= Chorula III) este reprezentat de 7 fibule asemănătoare cu fibulele de tip Alm VII şi nouă fibule Alm VI, 158.

Ultimul orizont, care nu mai apare la Chorula, este ilustrat de o fibulă cu portagrafa masivă, o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, din două părţi, cu coarda sus şi buton, 16 fibule Alm VI 162 şi o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt din două părţi, o parte a piciorului de formă trapezoidală. Cea mai interesantă situaţie o oferă raportul dintre fibula Alm VI 158 (dintr-o singură bucată) şi fibula Alm VI 162 (din două bucăţi). Chiar dacă fibula Alm VI 162 este relativ rară în cadrul culturii Przeworsk, iar fibula Alm VI 158 se caracterizează printr-o lungă dăinuire în timp în cadrul culturii, lipsa la Chorula a ultimului tip evidenţiază totuşi un decalaj cronologic între cele două fibule, care au însemnat o schimbare esenţială în evoluţia fibulelor din această zonă culturală. În favoarea acestei afirmaţii pledează la Spicymierz asocierea ceramicii lucrată la roată cu fibula Alm VI 162, asociere care nu se întîlneşte niciodată cu fibula Alm VI 158. Se obţin în felul acesta argumente suficiente pentru susţinerea decalajului cronologic între cele două fibule, element important în descifrarea genezei fibulei Alm VI 162. Acest decalaj cronologic este susţinut la Spicymierz şi de apariţia unor tipuri de piese asociate cu ceramica lucrată la roată, care nu

apar la Chorula: catarame de tip Spicymierz f; umbouri de scut de tip Sicymierz d şi c; pinteni de tip Spicymierz a şi b. Pentru conturarea şi datarea mai precisă a ultimei faze de la Spicymierz lipsesc încă date suficiente. De o parte motivul constă în sărăcirea inventarului în decursul PRIR, de altă parte în dăinuirea mai lungă în timp a fibulei Alm VI 158 în cadrul culturii Przeworsk.

Supunînd unei aprofundate analize comparative tipurile conducătoare ale orizonturilor cronologice obţinute la Chorula şi Spicymierz, R. Kenk ajunge la următoarele valori absolute: etapa Chorula I (etapă dezvoltată B—2): pînă la anul 160; etapa Chorula II (etapă de tranziţie B—2/C—1): 160—180; etapa Chorula III (C—1 = începutul PRIR): 180—250. După cum se poate observa, pentru stabilirea momentului de început al PRIR, un rol important este acordat fibulei Alm VI 158, în care deja O. Tischler vedea acum aproape un secol elementul caracteristic al PRIR[2].

Spre deosebire de cercetarea mai veche, care uneori tindea să elaboreze sisteme cronologice de valoare „universală", poate cel mai ilustrativ exemplu în această direcţie fiind cronologia lui H. J. Eggers, bazată pe durata scurtă a importului în Germania liberă[3], analiza lui R. Kenk a dus la elaborarea unui sistem cronologic propriu numai culturii Przeworsk, pornind de la investigaţia particularităţilor tipologice ale zonei de lucru. Numai de pe această bază se poate trece apoi la o analiză comparativă cu alte zone culturale, în vederea obţinerii unei imagini a ritmului evoluţiei pe un spaţiu mai vast. Ilustrativă în această privinţă este situaţia fibulelor caracteristice orizontului Chorula II, care în zonele situate la nord de cultura Przeworsk (între Odra şi Passarge) au o durată mai lungă în timp şi sînt înlocuite de fibula Alm VI 162 — deci, după cum rezultă din analiza lui R. Kenk, de o formă evoluată şi recentă a fibulei Alm VI 158, ceea ce fixează începutul PRIR în această zonă puţin mai tîrzie, probabil în decursul primelor decenii ale secolului al III-lea.

Revenind la problema fibulei cu piciorul întors pe dedesubt Alm VI 158, sîntem de acord cu originea timpului de fibulă din regiunea situată între Dunăre şi Tisa şi apoi din Slovacia, unde se datează în ultimele decenii ale secolului al II-lea[4]. Este momentul în care cultura Przeworsk atinge cea mai mare răspîndire înspre sud-est. Fundalul istoric al acestor evenimente este văzut de R. Kenk în mişcările etnice şi noile impulsuri culturale provocate de războaiele marcomanice (169—174/75; 177—180). Probabil de acest fenomen se leagă şi descoperirile care aparţin culturii Przeworsk de la Medieşu Aurit şi din zonă[5] sau din interiorul Transilvaniei[6]. Judecînd după puţinul şi insuficient de bine publicat material, necropola de la Medieşu Aurit aparţine prin fibula Alm VI 158 şi variante ale fibulei Alm VII, dar şi prin vîrfurile de lance şi umbourile de scut, a căror tipologie nu poate fi descifrată destul de limpede din ilustraţia prezentată, probabil fazei Chorula III (180—250). Prezenţa unei cantităţi mari de ceramică lucrată la roată, cu ornamente lustruite sau din pastă zgrunţuroasă, împreună cu fibule de tip Alm VI 162 cu coarda sus (?), ne face să optăm pentru prelungirea durata necropolei şi în a doua jumătate a secolului al III-lea. Situaţia rămîne mai departe neclară pînă la publicarea definitivă a complexelor funerare.

Problema care a declanşat o discuţie amplă în literatura de specialitate şi de care se leagă o serie de realităţi din România este aceea a genezei fibulei cu picior întors pe dedesubt din două bucăţi, asemănătoare cu fibula Alm VI 162. Spre deosebire de Gh. Diaconu, care acorda fibulei romane cu picior întors pe dedesubt din tipologia sa 7 un rol determinant în geneza fibulei Alm VI 1628, R. Kenk, pornind de la opinia lui T. Kolnik[9], admite trei centre genetice independente: 1. La nordul zonei periferice a culturii Przeworsk, pe baza fibulei Alm 158 şi sub influenţa fibulelor de tip Alm VII; 2. În regiunea dintre Dunăre şi Tisa locuită de sarmaţi, unde se naşte pe aceeaşi bază ca şi în nord, dînd naştere la un tip de fibulă în majoritatea cazurilor cu coarda sus; 3. În România, unde „apar ici şi colo fibule cu picior întors pe dedesubt asemănătoare cu Alm VI 162, a căror datare se loveşte încă de greutăţi considerabile, fiind vorba mai ales de descoperiri din aşezări"[10] şi care sînt interpretate ca variante locale ale tipului de fibulă în discuţie.

Referitor la situaţia din România trebuie făcute cîteva precizări. După cum reiese din

---

[2] O. Tischler, *Berliner Ausstellungskatalog*, Berlin, 1880, p. 399.

[3] H. Eggers, JahrbRGZM, 2, 1955, p. 196 şi urm.

[4] T. Kolnik, SlovArch, 13, 1, 1965, p. 183—236.

[5] S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit*, Oradea, 1967; K. Horedt, Apulum, 11, 1973, p. 91—98.

[6] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 36—48.

[7] Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 15, 1971, pl. VII/1—5.

[8] *Ibidem*, p. 260.

[9] T. Kolnik, *op. cit.*,

[10] R. Kenk, *op. cit.*, p. 327.

studiul lui Gh. Diaconu, există o listă întreagă de asemenea fibule descoperite pe teritoriul provinciei Dacia: în castre, așezări și necropole (Obreja, Soporu de Cîmpie, Romula), în total peste 25 de puncte, a căror număr este probabil în continuă creștere [11]. Una din problemele centrale ridicate de fibulele cu picior întors pe dedesubt din România este aceea a datării. Făcînd în momentul de față abstracție de tipologia propusă de Diaconu [12], trebuie arătat că în majoritatea cazurilor asocierea lor cu monede în cadrul sitului arheologic este neconcludentă pentru datarea momentului de început al evoluției unui anume tip de piesă. Monedele pot fi folosite numai ca „terminus post quem" a cărui durată devine în multe cazuri greu de precizat (mai ales acolo unde provin din așezări civile sau castre). Datarea cu monedă întîmpină dificultăți și în necropole. Astfel la Soporu de Cîmpie [13] ultima monedă este de la Crispina (177—182), însă restul inventarului plasează durata necropolei cel puțin pînă la retragerea stăpînirii romane din Dacia. De altă parte trebuie arătat că mormintele purtătoare de variante ale fibulei Alm VI 162, formează o grupare periferică pe planul necropolei, ceea ce pare să ilustreze o fază finală a necropolei, databilă în a doua jumătate a secolului al III-lea. Nici mormîntul 147 din necropola situată în afara provinciei Dacia, de la Tîrgșor [14], conținînd o monedă Septimius Severus, nu este concludent pentru o datare timpurie. Moneda este uzată, iar fibula se asociază, pe lîngă monedă, cu un umbo de scut [15], și cu un mîner de scut [16], încadrate de K. Godlowski în perioada C—2, ceea ce fixează și datarea mormîntului de la Tîrgșor (deci și a fibulei) în a doua jumătate a secolului al III-lea.

Important însă pentru datarea fibulei cu piciorul întors pe dedesubt din Dacia este mormîntul 18 din necropola provincial romană de la Romula [17]. Din motive asupra cărora nu este locul să insist în acest cadru, necropola a fost datată pînă în jurul anului 260[18]. Mormîntul în discuție conținea o fibulă asemănătoare cu fibula Alm VI 162,0 monedă romană de la Alexander Severus (222—234) și un vas roman. Avînd în vedere durata necropolei și ținînd seama că mormîntul 18 este *tăiat de două morminte:* 15 respectiv 28, durata post quem este foarte redusă, mormîntul putînd fi datat cel mai tîrziu în jurul anului 240. Avînd acum în vedere și situația monetară din Dacia, unde, după cum reiese din studiul lui Diaconu, fibulele în discuție se asociază numai cu monede care merg pînă la mijlocul secolului al III-lea [19], cred că se poate avansa ipoteza după care fibula cu piciorul întors pe dedesubt se naște în Dacia în prima jumătate a secolului al III-lea, oarecum la același nivel cronologic ca în celelalte două regiuni preconizate de R. Kenk.

Condiția apariției tipului de fibulă este după Kenk determinată de existența fibulei cu picior întors pe dedesubt dintr-o singură bucată și resortul de tip arbaletă (p. 327).

Ca o ipoteză de lucru pentru teritoriul României, cred că ar fi util de observat în ce măsură fibula cu picior întors pe dedesubt dintr-o singură bucată în formă de D (Alm VI 156), a cărei răspîndire este exclusiv estcarpatică[20], a putut fuziona cu așanumitele tipuri de fibulă „carpice", datate în secolele II—III, descoperite în Moldova [21], în Transilvaia, la Obreja [22] sau în Oltenia la Locusteni [23], dînd în cele din urmă naștere fibulei cu piciorul întors pe dedesubt din două bucăți, asemănătoare cu fibula Alm VI 157 (așa-numitul tip sarmatic după Gh. Diaconu [24] sau la fibula de tip Spicymierz k (cu piciorul trapezoidal), proces care a avut loc pe o zonă întinsă și care pentru regiunile de la Dunărea de Jos mai trebuie precizat în amănuntele sale. Rolul important jucat de tipul de fibulă zis carpic, sau de cele asemănătoare lui, este ilustrat cred foarte bine de fibula cu piciorul întors pe dedesubt din două bucăți de la Poiana [25], a cărei legături tipologice cu fibula amintită mi se par relevatoare.

De altă parte tot o sursă de inspirație pare a fi reflectată de fibula cu piciorul întors pe dedesubt cu *balama* [26], găsită mai ales în

[11] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 241, pl. I—II, anexa I și II.
[12] *Ibidem.*
[13] D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană de la Soporu de Cîmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, București, 1976.
[14] Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 32.
[15] K. Godlowski, *op. cit.*, pl. III/2.
[16] *Ibidem*, p. III/9.
[17] M. Babeș, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 179, fig. 17/b-d.
[18] *Ibidem*, p. 193.
[19] Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 266.
[20] A. K. Ambroz, Arheologia SSSR, D 1—30, 1966.
[21] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, pl. CLXVI/1—5, 8—10, CLXVII/1—2, 5—8, 11; CLXVIII/1—3, 5—6 etc.
[22] D. Protase, ActaMN, 8, 1971, fig. 14/7.
[23] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, passim.
[24] Gh. Diaconu, *op. cit.*, pl. VII/11—16.
[25] *Ibidem*, pl. IX/9.
[26] D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană de la Soporu de Cîmpie ...*, p. 64: varianta I a fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt de la Soporu p. XXXVIII/1, 3; pl. XXXIX/3.

castre sau aşezări romane dar şi în necropole şi a cărei legături genetice cu fibulele în formă de T este subliniată şi de R. Kenk *(op. cit.*, p. 327). În cadrul acestor complexe şi încă de elucidat relaţii culturale au putut lua naştere şi alte tipuri de fibulă asemănătoare cu fibula Alm VI 162 din Dacia, cum este de exemplu tipul de fibulă descoperit la Romula [27]. În ceea ce priveşte fibula Alm VI 162 din cadrul culturii Sîntana de Mureş—Cerneahov, originea sa nordică pare acum mai atrăgătoare, cu toate că fenomenul nu trebuie privit unilateral. Odată cu naşterea tipului de fibulă Alm 162 se răspîndeşte şi ceramica lucrată la roată [28], iar pieptenii din 3 plăcuţe devin predominanţi [29]. Asistăm deci la apariţia unui lanţ de inovaţii tehnice şi tipologice, la care un rol de seamă trebuie acordat şi influenţei civilizaţiei imperiale. Fenomenul este însoţit şi de unele schimbări rituale, manifestate printr-o sărăcire a inventarului de o parte, iar de altă parte de apariţia unor morminte cu inventar bogat (caracteristic pentru cultura Przeworsk mormîntul de la Zakrzów—Sackrau), explicabile şi printr-un contact mai strîns cu lumea romană.

Lucrarea lui R. Kenk, axată pe o metodologie modernă, incită la discuţie, ridică probleme importante oferind soluţii noi şi interesante, aducînd astfel o contribuţie esenţială în lămurirea începutului PRIR în cadrul culturii Przeworsk, dar aducînd în acelaşi timp şi desluşiri preţioase pentru evoluţia culturală din regiunile înconjurătoare.

Radu Harhoiu

[27] M. Babeş, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 179, fig. 17/c.
[28] R. Kenk, *op. cit.*, p. 248; Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 243—250.
[29] R. Kenk, *op. cit.*, p. 282.

CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1980, 134 p., 7 fig. şi 94 pl. Rezumat în limba germană.

De curînd a ieşit de sub tipar mult aşteptata monografie *Callatis* cuprinzînd rezultatele cercetărilor efectuate în necropola paleocreştină de la Mangalia. Autorul — C. Preda — şi-a dezvoltat expunerea în cadrul următoarelor patru mari capitole: I. *Tipurile de morminte. Ritul şi ritualul;* II. *Inventarul. Tipurile de obiecte;* III. *Încheiere;* IV. *Descrierea mormintelor şi a inventarului.* Primele două capitole se împart în mai multe subcapitole, determinate după tipul mormintelor şi, respectiv, felul inventarului. În economia lucrării figurează un capitol introductiv şi unul cuprinzînd istoricul cercetărilor. Cartea beneficiază de o listă a abrevierilor bibliografice şi o altă listă a abrevierilor folosite la descrierea mormintelor şi a monedelor.

Necropola înfăţişată de C. Preda se află în marginea de apus a oraşului Mangalia (anticul Callatis). Cunoscută încă din anul 1937, ea a constituit în 1943 obiectul unei scurte anchete de teren efectuate de Mircea Petrescu-Dîmboviţa, iar în primăvara anului 1959, obiectul unor săpături de salvare executate de Emilian Popescu şi Petre Diaconu [1].

Începînd din anul 1962, necropola de la Mangalia a fost cercetată sistematic, an de an, de către C. Preda, prin secţiuni, numerotate cu cifre romane. Aceste cifre sînt însoţite de anul cînd s-au executat secţiunile [2].

Autorul estimează la circa 2 000 numărul mormintelor care vor fi existat în necropola romano-bizantină de la Mangalia şi la circa 400 numărul mormintelor „scoase la iveală atît prin cercetări organizate, cît şi prin descoperiri întîmplătoare sau săpături de salvare" (p. 13). Din totalul de 400 de morminte „scoase la iveală", în monografie sînt publicate 367.

Mormintele apar la o adîncime cuprinsă între 0,40 m şi 2,20 m faţă de nivelul actual al solului.

C. Preda a determinat următoarele tipuri de morminte: a) *de tip cistă, construite din piatră;* b) *cu cameră boltită şi cu dromos;* c) *cu cameră simplă;* d) *în groapă simplă;* e) *cu galerie;* f) *în amfore.* Acestor tipuri autorul le mai adaugă unul nedefinit, reprezentat de două morminte (14 şi 15) primul cu nişă laterală, iar al doilea imitînd mormintele „cu cameră funerară, cu deosebirea că încăperea nu mai era zidită, ci săpată direct în pămîntul viu" (p. 22).

Referindu-se la mormintele din grupa *a*, de tip cistă, care reprezintă aproximativ 60% din totalul celor cunoscute, C. Preda atrage atenţia că „pentru Tomis descoperirile de acest fel nu sînt prea numeroase şi nici întru

[1] Petre Diaconu, Glasul bisericii, 7—8, 1964, p. 712—723. Asupra istoricului cercetărilor de la necropola paleocreştină de la Callatis vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 9—11.

[2] Secţiunea I, 1967, de la p. 11, se va citi Secţiunea I, 1962.

castre sau așezări romane dar și în necropole și a cărei legături genetice cu fibulele în formă de T este subliniată și de R. Kenk (*op. cit.*, p. 327). În cadrul acestor complexe și încă de elucidat relații culturale au putut lua naștere și alte tipuri de fibulă asemănătoare cu fibula Alm VI 162 din Dacia, cum este de exemplu tipul de fibulă descoperit la Romula[27]. În ceea ce privește fibula Alm VI 162 din cadrul culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov, originea sa nordică pare acum mai atrăgătoare, cu toate că fenomenul nu trebuie privit unilateral. Odată cu nașterea tipului de fibulă Alm 162 se răspîndește și ceramica lucrată la roată[28], iar pieptenii din 3 plăcuțe devin predominanți[29]. Asistăm deci la apariția unui lanț de inovații tehnice și tipologice, la care un rol de seamă trebuie acordat și influenței civilizației imperiale. Fenomenul este însoțit și de unele schimbări rituale, manifestate printr-o sărăcire a inventarului de o parte, iar de altă parte de apariția unor morminte cu inventar bogat (caracteristic pentru cultura Przeworsk mormîntul de la Zakrzów—Sackrau), explicabile și printr-un contact mai strîns cu lumea romană.

Lucrarea lui R. Kenk, axată pe o metodologie modernă, incită la discuție, ridică probleme importante oferind soluții noi și interesante, aducînd astfel o contribuție esențială în lămurirea începutului PRIR în cadrul culturii Przeworsk, dar aducînd în același timp desluşiri prețioase pentru evoluția culturală din regiunile înconjurătoare.

Radu Harhoiu

[27] M. Babeș, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 179, fig. 17/c.

[28] R. Kenk, *op. cit.*, p. 248; Gh. Diaconu, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 243—250.

[29] R. Kenk, *op. cit.*, p. 282.

CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Editura Academiei R.S.R., București, 1980, 134 p., 7 fig. și 94 pl. Rezumat în limba germană.

De curînd a ieșit de sub tipar mult așteptata monografie *Callatis* cuprinzînd rezultatele cercetărilor efectuate în necropola paleocreștină de la Mangalia. Autorul —C. Preda— și-a dezvoltat expunerea în cadrul următoarelor patru mari capitole: I. *Tipurile de morminte. Ritul și ritualul;* II. *Inventarul. Tipurile de obiecte;* III. *Încheiere;* IV. *Descrierea mormintelor și a inventarului.* Primele două capitole se împart în mai multe subcapitole, determinate după tipul mormintelor și, respectiv, felul inventarului. În economia lucrării figurează un capitol introductiv și unul cuprinzînd istoricul cercetărilor. Cartea beneficiază de o listă a abrevierilor bibliografice și o altă listă a abrevierilor folosite la descrierea mormintelor și a monedelor.

Necropola înfățișată de C. Preda se află în marginea de apus a orașului Mangalia (anticul Callatis). Cunoscută încă din anul 1937, ea a constituit în 1943 obiectul unei scurte anchete de teren efectuate de Mircea Petrescu-Dîmbovița, iar în primăvara anului 1959, obiectul unor săpături de salvare executate de Emilian Popescu și Petre Diaconu[1].

Începînd din anul 1962, necropola de la Mangalia a fost cercetată sistematic, an de an, de către C. Preda, prin secțiuni, numerotate cu cifre romane. Aceste cifre sînt însoțite de anul cînd s-au executat secțiunile[2].

Autorul estimează la circa 2 000 numărul mormintelor care vor fi existat în necropola romano-bizantină de la Mangalia și la circa 400 numărul mormintelor „scoase la iveală atît prin cercetări organizate, cît și prin descoperiri întîmplătoare sau săpături de salvare" (p. 13). Din totalul de 400 de morminte „scoase la iveală", în monografie sînt publicate 367.

Mormintele apar la o adîncime cuprinsă între 0,40 m și 2,20 m față de nivelul actual al solului.

C. Preda a determinat următoarele tipuri de morminte: a) *de tip cistă, construite din piatră;* b) *cu cameră boltită și cu dromos;* c) *cu cameră simplă;* d) *în groapă simplă;* e) *cu galerie;* f) *în amfore.* Acestor tipuri autorul le mai adaugă unul nedefinit, reprezentat de două morminte (14 și 15) primul cu nișă laterală, iar al doilea imitînd mormintele „cu cameră funerară, cu deosebirea că încăperea nu mai era zidită, ci săpată direct în pămîntul viu" (p. 22).

Referindu-se la mormintele din grupa *a*, de tip cistă, care reprezintă aproximativ 60% din totalul celor cunoscute, C. Preda atrage atenția că „pentru Tomis descoperirile de acest fel nu sînt prea numeroase și nici întru

[1] Petre Diaconu, Glasul bisericii, 7—8, 1964, p. 712—723. Asupra istoricului cercetărilor de la necropola paleocreștină de la Callatis vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 9—11.

[2] Secțiunea I, 1967, de la p. 11, se va citi Secțiunea I, 1962.

totul identice" şi că „la Histria... nu se poate vorbi de morminte din lespezi de piatră de genul celor de la Mangalia" (p. 16). În schimb adăugăm noi, asemenea morminte sînt caracteristice a ceea ce a mai rămas din necropola romano-bizantină a Cavarnei (Byzone, în antichitate). Acolo au fost cercetate pînă acum 21 de *morminte-cistă* [3]. Autorii săpăturilor arheologice datează necropola de la Byzone în secolele IV—VI [4], deci în aceeaşi vreme în care „a funcţionat" şi necropola de la Callatis.

Mormintele *cu cameră boltită şi dromos*, din grupa *b*, sînt reprezentate doar de 4 exemplare [5], dintre care unul a fost distrus încă din vechime. Acest gen de morminte (de tip hypogeic) se întîlneşte şi în alte părţi, de pildă la Tomis, Galaţi şi chiar Niculiţel, cu precizarea că ele sînt constituite din cărămizi şi, în plus, prezintă unele „deosebiri de detaliu la tipul de boltă"[6]. Autorul datează mormintele-hypogeu „pe baza inventarului"[7] în prima jumătate a secolului al V-lea, datare impusă şi de tipul de cruce [8], săpat în două cazuri deasupra intrării.

Lăsînd la o parte mormintele din grupa *c*, care pot fi mai noi totuşi decît zidul înconjurător, vom reţine că mormintele din grupa *d*, în groapă simplă, reprezintă cam 40% din totalul mormintelor din necropola de la Callatis (p. 19).

Şi mormintele din grupa *e*, cele cu galerie, sînt puţine la număr, ca să nu mai vorbim de grupa *f*, care-i reprezentată doar de un singur exemplar (p. 21).

În subcapitolul „Ritul şi ritualul" se subliniază că toate mormintele din necropola de la Mangalia sînt de înhumaţie şi că „circa o treime din mormintele descoperite cuprind între două şi 11 schelete"[9].

C. Preda a pus accentele de rigoare pe prezentarea inventarului funerar. Sînt descrise în amănunţime vasele ceramice *(urcioare cu decor striat, urcioare fără decor, urcioare cu corp oval, căni piriforme, căni cu corpul oval, căni cu gura trilobată* etc.) şi recipientele de sticlă. Din prezentarea operată de autor reiese că marea majoritate a vaselor de lut şi de sticlă datează din secolul al IV-lea. Vasele care se încadrează cronologic în secolele V—VI sînt puţine la număr. Apoi sînt înfăţişate fibulele, unele din bronz (cu butoni în formă de ceapă)[10], iar altele, mai puţine la număr, din fier (probabil, cu piciorul întors pe dedesubt)[11], cataramile, limbile de curea, brăţările, inelele, mărgelele, ustensile de toaletă, monedele şi obiectele răzleţe.

Monedele se înşiră din vremea lui Caracala [12] pînă în vremea lui Justinian cel Mare. În fapt, epoca corespunzînd celei de-a doua jumătăţi a secolului al V-lea şi secolului al VI-lea nu este reprezentată, din punct de vedere numismatic, dacă exceptăm moneda de aur din timpul lui Justinian (p. 72).

În partea de încheiere C. Preda se străduieşte să reliefeze concluziile mai importante impuse de cercetarea tuturor problemelor legate de necropola romano-bizantină de la Callatis.

Aşa cum s-a amintit deja, necropola de la Mangalia datează din secolele al IV-lea — al VI-lea.

---

[3] M. Mircev, G. Tonceva, D. Il. Dimitrov, IzvestijaVarna, 13, 1962, p. 54—56.

[4] *Ibidem*.

[5] Dintre aceste unul este nesigur, de vreme ce C. Preda nota la p. 91 sub mormîntul 78 că era prevăzut *foarte probabil* (s.n.) cu boltă.

[6] C. Preda, *op. cit.*, p. 17. De notat că şi mormîntul cu cameră boltită şi dromos de la Ostrov, jud. Constanţa (cercetat de Petre Diaconu şi C. Chera, în 1977), este făcut tot din cărămizi. Mormîntul hypogeic de la Ostrov datează de la mijlocul secolului al II-lea e.n.

[7] La drept vorbind, tot inventarul se reduce la patru plăcuţe de bronz, dreptunghiulare, găsite într-unul şi acelaşi mormînt (M. 316).

[8] Este vorba de cruci de tipul *cunei* (cu triunghiuri la capetele braţelor). La p. 17 a monografiei C. Preda face o analogie cu o asemenea cruce săpată pe un bloc de piatră al unui mormînt-cistă din secolul al VIII-lea (citeşte secolele VIII—XI) de la Cavarna. (M. Mircev, IzvestijaVarna, 12, 1961, p. 73, fig. 13). Asemenea cruci, foarte multe la număr, apar pe pereţii monumentelor rupestre de la Basarabi (jud. Constanţa) datate în a doua jumătate a secolului al X-lea. Sistematizarea lor este operată într-o lucrare — în manuscris— de arh. Virgil Bilciurescu. Vezi şi crucea-*cunei* de pe un bloc de piatră dintr-o biserică din secolele X—XIII (?)de la Cavarna (M. Mircev, G. Tonceva, D. Il. Dimitrov, *op. cit.*, p. 57—58, şi fig. 46.

[9] C. Preda, *op. cit.*, p. 22. Aici, dintr-o eroare tehnică, se spune că maximum de schelete într-un mormînt sînt odată 12, iar altă dată 11.

[10] În descrierea acestor fibule autorul manifestă o oarecare inconsecvenţă, la p. 35, numindu-le o dată, „fibule cu capete în formă de ceapă", iar altă dată, „fibule cu butoni în formă de ceapă". Asupra acestor chestiuni vezi R. Harhoiu, SCIVA, 24, 1973, 2, p. 322.

[11] O asemenea fibulă (nepublicată încă) a apărut şi la Adamclisi, în zona extramurană din dreptul zidului de incintă de pe latura sudică a cetăţii.

[12] În fapt, catalogul monedelor începe cu o monedă din vremea lui Hadrian. Datarea ei este pusă însă sub semnul întrebării de însuşi autorul monografiei (vezi C. Preda, *op. cit.*, p. 67).

Cele mai multe dintre morminte n-au inventar, sau dacă au acesta este extrem de sărac.

C. Preda ne informează că „inventarul cuprinde obiecte care în marea lor majoritate sînt produse tipice epocii romano-bizantine" (p. 78).

O chestiune deosebită o ridică *cistele* cu mai multe schelete. La locul potrivit (p. 23) s-a atras luarea aminte că „înhumările au avut loc succesiv, într-o perioadă de timp mai îndelungată". Autorul, luînd în considerare inventarul funerar, apreciază că „intervalul de timp dintre diferitele înmormîntări, în cadrul unui singur mormînt, respectiv între prima și ultima înhumare, ar putea să se ridice de la cîteva decenii pînă la circa un secol" (p. 23). Poate că ar fi fost util ca C. Preda să insiste și mai mult asupra problemelor care decurg din realitatea înmormîntărilor colective în unele *ciste*. În orice caz, trebuie să subliniem existența mormintelor cu lespezi de piatră făcute pentru un singur individ, dar adăpostind rămășițele pămîntești a două persoane, ca și existența mormintelor făcute pentru doi indivizi, dar adăpostind scheletele a trei persoane [13]. S-au găsit și situații inverse: mormînt pregătit pentru două persoane, dar adăpostind numai un schelet [14].

O particularitate a necropolei paleocreștine de la Callatis o constituie deschiderea și redeschiderea unora dintre morminte, iar aceasta pentru a introduce trupurile neînsuflețite ale callatioților creștini. „Este lesne de înțeles că în urma repetatelor deschideri ale mormintelor se produceau anumite stricăciuni. Așa se explică faptul că în momentul descoperirilor unele blocuri au fost găsite sparte, iar mortarul de la încheieturi de multe ori fisurat"[15].

C. Preda atrage atenția că necropola de la Mangalia este una dintre „cele mai mari descoperiri de acest fel în provinciile Imperiului și cea mai mare din părțile de nord-est ale acestuia" (p. 77). D-sa subliniază cu învederată dreptate unele particularități (a se vedea mormîntul în amforă) care leagă necropola de la Mangalia de tradiția înmormîntărilor proprii epocii elenistice. Apoi, sînt evidențiate mai multe obiecte de inventar, cum sînt, de pildă, „vasele de lut de tip urcior cu picior îngust și decor striat, cerceii și pandantivele de aur" etc., ca fiind „specifice necropolei callatiene, respectiv zonei vest-pontice"[16].

După ce citează spusele lui R. Vulpe și I. Barnea „că epoca romano-bizantină corespunzătoare secolelor IV—VI e.n. a însemnat pentru Dobrogea o perioadă de liniște și stabilitate politică și de refacere economică"[17], la p. 79 C. Preda va aminti pe drept cuvînt, de „migrații avizigotă și de aceea a hunilor" care vor aduce „momente grele" pentru Dobrogea.

Vorbind despre creștinism care a devenit *religie de stat* „începînd cu domnia lui Constantin cel Mare" (p. 79)[18], C. Preda ne amintește că în secolele IV — VI în Dobrogea s-au construit numeroase și impunătoare bazilici [19]. Cu acest prilej, autorul ține să ne atenționeze asupra caracterului bazilicii de la Callatis — socotită de unii cercetători a fi de tip sirian. Se invocă apoi cunoscutul document epigrafic care atestă existența unui episcopat la Callatis, cîndva în secolul al VI-lea [20]. Din spusele lui C. Preda ar reieși că acest episcopat a funcționat în toată vremea stăpînirii romano-bizantine. În realitate, însă, episcopatul de la Callatis, ca și cele din restul orașelor din Scythia Minor — cu excepția Tomis-ului — au ființat o scurtă perioadă — la sfîrșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a veacului al VI-ea [21].

Plecînd de la unitatea de rit a necropolei de la Mangalia, C. Preda crede că în secolele IV—VI creștinismul era „unica religie a populației callatiene" (p. 82). Poate că aici ar trebui

---

[13] Astfel de exemple au fost citate de noi (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 722).

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem.*

[16] Poate că mai completă ar fi fost expresia *zona de nord și de vest a Pontului*, de vreme ce se apelează la analogii cu descoperiri din Crimeea.

[17] Trimiterile la *Histoire ancienne de la Dobroudja* a lui R. Vulpe și „*Din istoria Dobrogei*", II, partea redactată de I. Barnea, nu sînt exacte. Oricum ar fi, însă, fraza citată și atribuită lui R. Vulpe și I. Barnea este în contradicție cu realitatea istorică. Nu poate fi vorba de liniște, *stabilitate politică și refacere economică* în vremea năvălirilor gotice și hunice.

[18] C. Preda, *op. cit.*, p. 79. Creștinismul n-a devenit acum o religie de stat, ci și-a căpătat dreptul de a fi egal cu celelalte religii din Imperiul roman.

[19] Una dintre bazilicile construite sigur în ultima treime a veacului al IV-lea este cea de la Niculițel adăpostind cripta cu martirii Zotikos, Attalos, Kamasis și Philippos. Asupra datei pătimirii acestora vezi Petre Diaconu, SCIVA, 24, 1973, 4, p. 633—641.

[20] Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 136—138.

[21] Idem, Dacia, N. S., 13, 1969, p. 403—415.

nuanțată afirmația, în sensul că toți cei care au fost înmormîntați în cimitirul din marginea de vest a orașului Mangalia erau creștini. Altfel am intra în contradicție cu realitatea istorică. În Mangalia și în celelalte orașe din Scythia Minor trebuie să fi existat — în secolele IV—V — numeroși necreștini, de vreme ce aceștia mai sînt semnalați chiar în secolul al VI-lea în capitala imperiului, la Constantinopol[22]. Faptul că în necropola de la Callatis nu există nici un mormînt de incinerație este de natură să ridice o altă problemă legată de exclusivismul creștinismului primar. Cu alte cuvinte, vrem să subliniem că în cimitirele paleo-creștine era interzisă înmormîntarea păgînilor — fapt care explică și unitatea de rit a necropolei de la Callatis. Demn de remarcat că aproximativ în aceeași vreme în cimitirele de tip Sîntana de Mureș, păgîne în ansamblul lor, era tolerată înmormîntarea creștinilor.

Structura mormintelor și natura inventarului funerar îi permit lui C. Preda să vorbească despre starea prosperă a comunităților omenești de la Mangalia în secolele IV—VI.

După opinia lui C. Preda în această perioadă n-ar fi existat „infiltrații de populații în migrație". În lipsa unor cercetări antropologice trainice, afirmația apare prea aspră. Întrucît toate neamurile de migrație care au trecut la sud de Dunăre în epoca stăpînirii romane au renunțat la propria lor ceramică, definirea acestora trebuie operată în temeiul altor criterii. De pildă, atunci cînd este vorba de necropole, se vor urmări particularitățile ritualului, cum și natura unora dintre obiectele de ofrandă.

Oricum ar fi, noi sîntem înclinați a crede că o parte a mormintelor din necropola paleocreștină din Callatis trădează oarecari elemente proprii cimitirelor de tip Sîntana de Mureș. Aceasta este sugerată de numeroasele obiecte de inventar cu analogii deocamdată numai în mediul Sîntana de Mureș[23].

La capătul recenziei noastre se cuvine să subliniem că monografia *Callatis. Necropola romano-bizantină* constituie un succes pentru arheologia românească. C. Preda ne prezintă într-o formă directă și precisă toate observațiile culese în timpul îndelungatelor sale investigații arheologice. Sînt descrise cu exactitate mormintele și obiectele de inventar. Acestea din urmă beneficiază, în general, de o bună încadrare cronologică. Autorul s-a străduit și a reușit pe deplin să opereze analogiile de rigoare. Concluziile inserate în partea de încheiere urmăresc pe de o parte să sintetizeze datele din monografie, iar pe de altă parte să ne prezinte un tablou general al creștinismului de început la Callatis și în Dobrogea romano-bizantină. Vom remarca bogăția informațiilor dar și precizia din capitolul *Descrierea mormintelor și a inventarului*. C. Preda se folosește în lucrarea sa de o vorbire limpede, directă și convingătoare. Ilustrația este, pe cît de bogată, pe atît de bine executată.

Unele inadvertențe[24] și greșeli de tipar[25] nu scad cu nimic din valoarea acestui volum, socotit, pe bună dreptate, a fi prima monografie a unei necropole paleocreștine din această parte a Europei.

Petre Diaconu

---

[22] *Codex Just*, I, XI, 10. O bibliografie mai bogată în această privință vezi la Silvia Baraschi, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 412.

[23] C. Preda, *op. cit.*, p. 36 și urm. Însăși prezența vaselor cu „umbo" poate constitui o dovadă despre existența unor populații nordice la Mangalia în secolele VI—VII (Petre Diaconu, SCIV, 10, 1959, 2, p. 487—489).

[24] De pildă, la p. 19, pentru mormintele în groapă simplă se face trimitere și la pl. IV; în această planșă însă toate mormintele sînt de *tip cistă*.

Brățara de gagat (pl. XLVI/9) nu este o descoperire întîmplătoare, cum susține C. Preda (p. 53); ea s-a găsit într-un mormînt (M. 6), relativ bogat în inventar, cercetat în săpăturile de salvare din 1959 (Petre Diaconu, Glasul bisericii, 7—8, 1964, p. 716—717, fig. 3/2). C. Preda la această pagină susține că *pentru datarea ei* (adică a brățării de gagat) *nu dispune de elemente cu ajutorul cărora se poate opera*. În același mormînt însă a apărut un *stilus*, o cupă de sticlă, o brățară de sticlă, un urcior cu caneluri, mărgele de sticlă, zale dintr-un lănțișor de bronz, cum și o monedă din vremea împăratului Valentinian (364—375). Toate obiectele, cărora li se adaugă și moneda, pledează pentru datarea brățării de gagat în secolul al IV-lea.

La p. 63 se scrie că stilus-ul „prevăzut cu trei noduli ornamentați cu semnul x și cu cercuri" s-a găsit în mormîntul 86, dar în planșa XXIX acest stilus este prezentat ca fiind descoperit în M 98 (ceea ce este o greșală). Corect în planșa LIX.

Tot la p. 63 se mai vorbește de un stilus ca fiind descoperit „în săpăturile de salvare din 1959". În pl. XXIX acest stilus este ilustrat sub cifrele 1 și 3 *passim*, ceea ce constituie o dublă greșală. În primul rînd cele două bucăți aparțin unuia și aceluiași stilus, iar în al doilea rînd, ele nu trebuie considerate passim, de vreme ce s-au găsit în M 6/1959 (vezi P. Diaconu, *op. cit.*, p. 717, fig. 3/1). Un stilus aproape identic s-a descoperit cu vreo 50 de ani în urmă la Razgrad (Otčet, 8, 1931, p. 24, fig. 24).

[25] Vezi nota 2; la p. 21 „amorfă", „amorfe" se vor citi amforă, amfore. La p. 42 nota 165, în loc de *Ibidem* se citește Gh. Diaconu. La p. 62 anul 1969 se va citi 1959.

Importants sites slaves en Slovaquie, Editeur membre corresp. d'A.S.S. Bohuslav Chropovský, Veda, Éditions de l'Académie Slovaque des Sciences, Bratislava, 1978, 313p. + 1h.

Repertoriile arheologice constituie fără îndoială instrumente de lucru dintre cele mai prețioase în analiza comparativă istorică. Sub titlul enunțat, Institutul de arheologie al Academiei de științe slovace a publicat sub redacția științifică a academicianului Josef Poulik și cu colaborarea unui mare număr de arheologi un substanțial repertoriu care include 142 de situri arheologice cercetate în anii din urmă. Materialele, publicate în ordinea alfabetică a localităților, acoperă un interval larg de timp, incluzînd epoca migrațiilor și evul mediu timpuriu, cu referiri pînă în veacul al XV-lea.

Introducerea volumului semnată de Bohuslav Chropovský, editorul lucrării prezentate, analizează o sumă de direcții și probleme ale cercetării arheologice pe teritoriul Slovaciei, într-o sinteză extrem de interesantă și care reflectă probleme comune unei arii istorice mai largi. Prezentarea stadiului actual al cercetării depășește cadrul strict local și oferă materiale de comparație și subiect de meditație și pentru arheologii din Europa răsăriteană și sud-estică. Dealtfel însuși autorul se raportează în încadrări, în bună măsură, la lumea medievală timpurie a spațiului carpato-dunărean, la aceea bizantină, arii culturale cu care zona slovacă s-a aflat în strînsă legătură.

Introducerea trece în revistă o serie de probleme ale cercetărilor, nerezolvate încă, între care sînt enumerate relațiile dintre cultura epocii romane tîrzii și aceea a slavilor timpurii, sau cele dintre slavii răsăriteni și din zona carpatică în raport cu civilizația Sîntana—Cerneahov. Așa cum se relevă, săpăturile efectuate nu au scos încă la lumină documente pertinente pentru încheieri definitive asupra acestor relații. Rezolvarea multora dintre aspectele neclare este posibilă numai în condițiile colaborării între arheologii din țările învecinate, între care sînt enumerați și cei români (p. 6).

În stadiu de cercetare se află și problemele simbiozei slavo-avare pe teritoriul Slovaciei, ale curentelor comerciale și culturale, vizibile în influențele bizantine asupra unora dintre obiectele de podoabă, pînă spre mijlocul veacului al IX-lea, sau în caracteristicile comune în secolul al X-lea cu ariile culturale sîrbe, bulgărești și românești (p. 10). Pe această linie autorul relevă în permanență cerința soluționării tuturor problemelor într-un cadru mai larg al dezvoltării economice și sociale ca și prin raportarea la un context istoric general, vizînd sublinierea interdependențelor dintre formațiunile economice, sociale și politice teritorial distincte.

Din aceeași enumerare se desprinde preocuparea arheologilor slovaci pentru studierea incintelor fortificate slave, ca și relațiile zonei cu aria culturală a Marii Moravii. Săpăturile întreprinse au evidențiat, între altele, și caracteristicile etapei pătrunderii vechilor maghiari, sezizabile în mici necropole de caracter militar, care se disting pentru etapa mai timpurie prin ornamentația tipic khazară a unor piese de inventar și datarea lor cu monede sasanide, iar pentru faza imediat următoare prin prezența monedelor germane și italiene. Se subliniază faptul că, în afara centrelor politice, economice și culturale, în restul siturilor arheologice, cultura veche materială a Marii Moravii este aceea care continuă în mod preponderent și este atestată de caracteristicile monumentelor și obiectelor descoperite.

Observații metodologice interesante sînt făcute și asupra posibilităților de atribuire etnică a descoperirilor. După părerea autorului introducerii, faptul este realizabil pînă în veacul al XI-lea, în perioada ce urmează discernerea fiind sensibil îngreuiată în condițiile restructurărilor de ordin social, din zona studiată. Problemele civilizației denumită Bielo Brdo ar intra, după părerea editorului, în această ultimă categorie, discuția urmînd a avea loc pentru un spațiu geografic și într-un context istoric foarte larg.

În sfîrșit, în stadiul unor cercetări intense se află epoca medievală timpurie, mai avansate fiind studiile asupra necropolelor, comparativ cu acelea asupra habitatului rural și reședințelor princiare. În aceeași sferă de preocupări se includ cercetările în curs de desfășurare asupra unor monumente de arhitectură romanică eclezlastică și civilă.

Simpla trecere în revistă a problematicii expuse de editor și care a justificat în final strîngerea materialului repertoriului prezentat, redă o dată în plus utilitatea volumului și pentru arheologii români, confruntați nu o dată cu întrebări și direcții de cercetare similare.

În general fiecare punct arheologic este tratat separat, în cadrul unui articol din repertoriu, care variază ca întindere după importanța descoperirilor și amploarea săpăturilor efectuate. Sînt prezente și cercetări încă inedite, la data alcătuirii volumului. Aproape fiecare articol beneficiază de ilustrație, lucrarea cuprinzînd un număr de 132 de figuri-fotografii realizate în timpul cercetărilor sau după restaurarea pieselor recoltate.

Articolele sînt prezentate în ordinea alfabetică a punctelor arheologice, specificîndu-se concomitent numerotația și caroul care le corespund pe harta de la sfîrșitul lucrării. În interior, la fiecare se urmează o schemă clar definită care cuprinde localizarea în teren a sitului arheologic, un foarte scurt istoric al săpăturilor, descrierea monumentelor și a principalelor obiective descoperite, datarea și atribuirea etnică atunci cînd este posibil, funcționalitatea social-politică, în cazul unor monumente militare. Este specificat de asemenea stadiul cercetărilor asupra punctului respectiv, iar în final se adaugă bibliografia selectivă a fiecărui monument.

Desigur o prezentare a materialului repertoriat nu își are locul în aceste însemnări. Se poate observa însă preponderența vădită a necropolelor, în cadrul cercetărilor efectuate și amploarea firească acordată acelor așezări în care viețuirea s-a succedat de-a lungul mai multor secole. Predominante sînt descoperirile care datează din cuprinsul secolelor VIII—XII, dar alături de acestea se impun observațiile interesante asupra altor puncte arheologice mai vechi.

Interesante din această ultimă perspectivă sînt datele asupra unor fortificații slave din secolele VIII—IX, care suprapun sau folosesc construcții datînd din antichitate. Astfel, se specifică faptul că la Zemplin, prima fază constructivă a fortificației datează din epoca celto-dacică (p. 294), la Devin, incinta tîrzie din epoca Marii Moravii utilizează valul roman din secolul al IV-lea, construit sub Valentinian, care este întărit cu palisade (p. 59), iar la Ducove, incinta fortificată construită în epoca bronzului, cu locuire romană din secolele 2—3, este refolosită la rîndul ei (p. 75). O situație asemănătoare a fost evidențiată și la Liptovska-Mara (p. 141).

Încă în introducere, editorul insistă asupra aspectului cultural denumit Prešov, unde în așezarea eponimă materialele descoperite se datează în faza imediat ulterioară epocii romane și începutul migrațiilor, secolele 3—5. Materialele recoltate, de tip arhaic, nu au deocamdată o încadrare istorică exactă, sub rezerva unei ipoteze de moment, operaționale, autorul punîndu-le în relație, sub semnul întrebării, cu expansiunea slavă în bazinul carpatic (p. 203). Într-o categorie apropiată se înscriu cercetările de la Nitriansky Hradok și Potvorice. În primul caz este vorba de o așezare cu bordeie semi-îngropate, datate spre sfîrșitul secolului al V-lea, materialele ceramice atestînd posibilitatea unor contacte între autohtoni și ocupanții slavi (p. 170). La Potvorice au fost descoperite o serie de urme funerare, într-un complex interesant tipologic, ceramica întrunind caracteristici specifice elementelor slave timpurii și acelora de tradiție locală mai veche (p. 198).

În sfîrșit, interesante prin posibilele analogii sînt micile biserici romanice, cercetate în diverse puncte (Podhorany—Sokolniki etc.) ca și reședințele feudale din secolele X—XII, mici construcții de piatră, sub aspectul unor turnuri locuibile cu rosturi militare, cazul cercetărilor de la Poltar (p. 196—197).

Prin prisma problemelor prezentate, repertoriul alcătuit de arheologii slovaci constituie, fără discuție, un deosebit de util instrument de lucru din seria acelora indispensabile în cercetările asupra feudalismului timpuriu.

Victor Eskenasy

ABREVIERI

ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpatica, Cracovia.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AIIACluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca.
AIIAIaşi	Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Iaşi.
AnnÉp	Année Épigraphique, Paris.
ArchRozhl	Archeologicke Rozhledy, Praga.
ArchStudMat	Archeologické Studijni Materiély, Praga.
ArheologiaSofia	Arheologia, organ na arheologij institut i muzej, Sofia.
ArheologiaSSSR	Arheologia SSSR. Svod arheologiceskih istočnikov, Moscova.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi—Bucureşti.
AR(SR)MSI	Academia Română (R. S. România). Memoriile Secţiunii istorice, Bucureşti.
AUI	Analele Universităţii, Iaşi.
BCH	Bulletin de correspondance hellénique, Paris.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
CIL	*Copus inscriptionum latinarum*, Berlin.
DA	Gh. Daremberg — Edmond Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1877 sqq.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti.
Dacia, N. S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
ED	Ephemeris Dacoromana, Anuario della Scola Romena di Roma, Bucureşti — Roma.
IDR	*Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti.
IG	*Inscriptiones graecae*, Berlin.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.
InvArch	*Inventaria archaeologica*, Bucureşti.
IzvestijaVarna	Izvestija na varnenskoto arheologicesko druzestvo, Varna; apoi Izvestija na Narodnija Muzej, Varna.
JahrbRGZM	Jahrbuch des Römisch—Germanischen Zentralmuseums, Mainz.
JIES	The journal of Indo-European Sudies, Londra.
KS	Kratkie Soobščenija. Instituta istorii materialnoi kultury Academii Nauk SSSR, Moscova.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MIAMoscova	Materialy i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapesta.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti.
PBF	Prähistorische Bronzefunde Europas, München.

PIR	*Prosopographia Imperii romani*, Berlin şi Leipzig.
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig— Berlin.
RER	Revue des études roumaines, Bucureşti.
RevMuz	Revista muzeelor, Bucureşti.
RI	Revista de istorie, Bucureşti.
RPNA	Revista de preistorie şi antichităţi naţionale, Bucureşti.
RRH	Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SlovArch	Slovenská archeologia, Nitra.
StComSf.Gheorghe	Studii şi cercetări, Sfîntu Gheorghe.
StMatTîrguMureş	Studii şi Materiale, Muzeul judeţean, Tîrgu Mureş.

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIÉNNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA
THRACO—DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel: $ 45. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P. O. Box 136—137, telex 11 226, R 79517, str. 13 Decembrie 3, Bucureşti, România, où à ses representants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717, Calea Victoriei 125, Bucureşti
tel. 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

AL. SUCEVEANU, **Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.**, 1977, 179 p. 28 lei.

PETRE DIACONU și SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. II. Așezarea medievală**, 1977, 219 p., 10 pl., 36 lei.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei.

D. M. PIPPIDI și EM. POPESCU (sub redacția), **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU, C. C. PETOLESCU, **Inscripțiile Daciei romane, II**, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane, III**, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 8, R. 51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52 — R. 63, 1977, 14 file, 5 lei; fasc. 10, R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas Danube aux IXe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.

FLOREA MOGOȘANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.

PETRE ROMAN și IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.

D. TUDOR, **Oltenia romană**[4], 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I, Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 110 fig., 27 lei.

I. BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani, I, Cetatea**, 1979, 257 p., 38 lei.

ION HORAȚIU CRIȘAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.

PETRE ALEXANDRESCU, **Histria, IV**, 1978, 145 p., 71 pl., 34 lei.

MARIA COJA și PIERRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 170 p., 20 pl., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 110 p., 19 pl., 6 lei.

RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUȚIU-BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 32 pl., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 35 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 88 fig., 29 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane, III/2**, 1980, 484 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 312 p., 19,50 lei.

S C I V A, tomul 32, nr. 2, București, aprilie—iunie 1981, p. 167—316

I. P. "Informația", c. 1177

Lei 25